

FREDRIK MONSEN OG ANTIMILITARISMEN FRAM TIL 1915

Morten Haave



Masteroppgave i historie

Våren 2012

Veileder: Jorunn Bjørgum

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Humanistisk fakultet

Universitetet i Oslo

Køb merket



for det blir forbudt !

Det faaes i „Demokraten“s
ekspedition.

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	1
Presentasjon.....	1
Litteratur om Fredrik Monsen	2
Litteratur om antimilitarisme	4
Kilder og metodiske betraktninger.....	8
Opplegg og problemstillinger	13
1. EN REDAKTØR TAR FORM.....	16
Venstre-bakgrunnen.....	16
Familiebakgrunn og interesser	16
Et vitnesbyrd om Monsens tidlige ståsted	18
Arbeider-forkjemper	20
Fra Venstre til Arbeiderpartiet	20
Monsens vei mot toppen i lokalpolitikken	22
Redaktørskiftet – en politisk fløykamp?.....	27
Oppsummering	31
2. ANTIMILITARISTISK GRUNNLAG.....	32
Militærvesenet som indre maktmiddel	33
Den ”brutale klassestat” og militæret.....	33
Antimilitær agitasjon og aksjon i Norge	35
”Folket skal ribbes av militarismen”	39
Deloppsummering	42
Krig og ytre fiender.....	42
Krigens ”raahet og barbarisme”	43
Klasseperspektiv på krigen	43
Deloppsummering	47
Antimilitarismen og kristendommens fredslære	47
Oppsummering	54
3. FORSVAR OG JUBILEUM VÅREN 1914	56
1914, et ”kampens aar”	57
”Forsvarsrus” i borgerpressen.....	57
”Kapløp mellom de to forsvarsministre”	58
Forsvarsaktivisme utenom Stortinget	60

Deloppsummering	63
Skarpere fronter.....	64
Merkesensuren.....	64
Mellomspill i april	67
Maidagen og grunnlovsdagen	71
Deloppsummering	75
Tilspisningenes sommer	76
Oppsummering	80
4. KRIG OG RADIKALISERING HØSTEN 1914	82
Politisk orientering etter krigsutbruddet	83
"Rædslernes årsak"	83
Sosialdemokratiets stilling til krigen.....	85
Deloppsummering	90
Høstens tilspissede motsetninger	91
Utvisninger og ytringsforbud.....	92
Offensiv mot de "virkelige samfunnsfiender"	99
"En gang vil det ske"	103
Oppsummering	105
KONKLUSJON	107
Oppsummering og tolkning.....	107
Veien videre – for Monsen og for forskningen	114
LITTERATUR OG KILDER	118
VEDLEGG.....	127
PERSONREGISTER.....	130

Innledning

Presentasjon

Christian Fredrik Monsen ble født i Kristiania 27. april 1878.¹ Han var Norges forsvarsminister i 1928 og 1935–1939 i Hornsrud og Nygaardsvolds arbeiderpartiregjeringer. Han huskes som en ”forsvarspolitiker som egentlig var motstander av et militær forsvar”,² en *antimilitarist* lik de øvrige sosialdemokratene fra sin generasjon. I denne undersøkelsen vil jeg kartlegge og drøfte utviklinga i Fredrik Monsens militærpolitiske synspunkter før og under første verdenskrig. Dette vil skje ut fra to hovedproblemstillinger, som vil danne to røde tråder i framstillinga. Hva slags type antimilitarist var Fredrik Monsen i perioden før 1915, sammenligna med øvrige fredsforkjempere og krigsmotstandere i norsk politikk? Hva slags innvirkning fikk antimilitarismen på Monsens orientering overfor ledelsen og opposisjonen i Arbeiderpartiet?

Monsen vokste opp i Hamar, ble folkeskolelærer av yrke og hadde tilknytning til hjembyen i mesteparten av sitt voksne liv. Hans politiske karriere begynte som medlem av Hamar bystyre for Venstre fra 1908 til 1910. Han gikk over til Arbeiderpartiet rundt 1910–1911, og forble der resten av livet med unntak av årene 1923–1927, da han gikk med Norges Kommunistiske Parti. I 1913 ble han både Arbeiderpartiets ordførerkandidat i Hamar og redaktør i byens arbeideravis Demokraten.³ Monsen forlot Demokraten i 1916, satt så som Hamars ordfører (1917–1919), forlot ordførerstolen for å bli rådmann (1919–1922) før han ble innvalgt på Stortinget (1922–1949). I bystyret fortsatte han likevel helt til 1945, riktignok avbrutt av rådmannsperioden og seinere av krigsårene da han var flyktning i Sverige. I sin siste stortingsperiode var Monsen stortingspresident. Han døde 31.januar 1954.

Det var først og fremst innen ”boligpolitikk, sosiale innretninger og elektrisitetsforsyninger” at man kunne finne ”spor etter hans initiativ”, het det ved Monsens 70-årsjubileum.⁴ Få forbinder ham nok med initiativer innen forsvaret, men fra han kom inn i Stortingets militærkomité i 1925 ble han spesialisert som militærpolitiker. Han var derfor en av de første

¹ Vita for Fredrik Monsen finnes i ei rekke kortfattede ”småbiografier”: Norske skolefolk (Espeland 1934:867 og Bakke 1952:907), Stortingsbiografiene (Haffner 1949:502-503 og Nordby 1985:512-513), Hvem er hvem (Gram og Steenstrup 1950:423-424) og Norsk biografisk leksikon (Pryser 2003:347-348). Se også Vestad 2000:32-33.

² Pryser 2003:347-348

³ Må ikke forveksles med Demokraten i Fredrikstad, som før 2. verdenskrig het Smaalenenes Sosialdemokrat.

⁴ Arbeiderbladet 27.4.1948 s.1-2

”kortene” som falt på plass i Nygaardsvolds regjeringsskabal i 1935.⁵ Av plass- og kapasitetshensyn er tidsspennet som skal undersøkes, satt til perioden før og under første verdenskrig med hovedvekt på årene 1913 til 1915. Det opprinnelige ønsket, å analysere Monsens overgang fra antimilitarist og helt fram til stillinga som forsvarsminister, ble for omfattende og lot seg ikke gjennomføre. For perioden fram til 1915 har vi grei tilgang på kilder, som vi skal se nedenfor. Valget er også gjort ut ifra en antakelse om at Monsens politiske ståsted i voksne år (han var nesten 57 år da han trådte inn i Nygaardsvolds regjering) bygger på erfaringer fra tidligere i livet. Skal man dykke skikkelig ned i Monsens periode som forsvarsminister, må man først kjenne hans tidligere meninger og standpunkter, noe denne studien vil bidra til. Undersøkelsen blir i så måte et nybrottsarbeid.

Litteratur om Fredrik Monsen

Tross Monsens framskutte posisjon i politikken finnes det ingen verk som systematisk og fokusert følger Fredrik Monsens utvikling over en lengre periode, verken som militærpolitiker eller på andre politiske felt. Den mest fokuserte beskrivelsen fra forskerhånd av Monsens karrieremessige utvikling, er trolig Tore Pryseres skisse av Monsen i *Norsk biografisk leksikon*, andre utgave.⁶ Som forsvarsminister og stortingspresident var Monsen sentralt plassert i norsk politikk, men en må konstatere at det til nå har vært andre personligheter som har fått historieforskernes oppmerksomhet. En faktor som nok har bidratt til dette, er at Monsen ikke utga egne memoarer.

Foreliggende litteratur kommer riktignok inn på deler av Fredrik Monsens virke. I all hovedsak gjelder det hans tid som forsvarsminister og stortingspolitiker. Sentralt i så måte er Nils Ørviks tobindsverk *Sikkerhetspolitikken 1920–1939*, som dekker Monsen i begge roller.⁷ Blant de andre verk som i vesentlig grad drøfter Monsens militærpolitiske disposisjoner som minister under Nygaardsvold, finner vi Svein Lundestads hovedoppgave om Arbeiderpartiets dreining i militærspørsmålet til en mer forsvarsvennlig linje⁸ og Rolf Danielsens artikkel om forsvarsforliket i 1937 som belegger Monsens dreining mot å bli en av partiets sterkeste forsvarsforkjempere.⁹ Videre finnes Lars Borghersruds hovedoppgave og bok, Fredrik Fagertuns hovedoppgave og notat samt Nils Ivar Agøys doktoravhandling som alle berører

⁵ Koht 1985:41 (dagboknotat for 16.3.1935)

⁶ Pryser 2003:347-348. Artikkelen mangler sentrale fakta, deriblant Monsens bakgrunn i Venstre.

⁷ Ørvik 1960, Ørvik 1961

⁸ Lundestad 1974

⁹ Danielsen 1975. Denne dreining endte med et klart ja-standpunkt til NATO i 1949. Eriksen 1972:257

forsvarsminister Monsens rolle i den indre militære beredskap.¹⁰ Stortingsmann Monsen nevnes i artikler av Per Ole Johansen om indre militære beredskap samt i Erling Outzens hovedoppgave om NKP og militærspørsmålet.¹¹ I Ivar Arne Rosets bok om Hornsruuds regjering var Monsen selv blant de intervjuede, uten at han nevnes særlig ofte i boka.¹²

Et annet fenomen er at forsvarsminister Monsen opptrer i en skurkerolle i ulike bøker som beskylder politikere, særlig Nygaardsvolds regjering, for å ha forsømt det norske forsvaret før andre verdenskrig.¹³ Monsen har også blitt sett ned på blant dem som forble i NKP etter 1927, da Monsen forlot partiet.¹⁴ Videre, og uten sammenligning for øvrig, framstår Monsens forsvarspolitiske virke som lite ærerikt i enkelte faghistoriske verk. I Rolf Hobson og Tom Kristiansens bind av *Norsk forsvarshistorie* fra 1905 til 1940 heter det at ”Fr. Monsens befatning med militære spørsmål før han ble forsvarsminister i 1935 var avgrenset til agitasjon”. Han var riktignok delaktig i at ”Arbeiderpartiet forlot i praksis avrustningslinjen”, gjennom å utarbeide forslaget om å erstatte militæret med et sivilt vaktvern. Det sivile vaktvern var imidlertid et ”forvirret og ubearbeidet” alternativ, ifølge forfatterduoen.¹⁵ En forfatter som Nils Ørvik ser derimot på Monsen som en militærpolitisk autoritet. Monsen hadde sammen med Børge Olsen-Hagen ”gjennom et årelangt virke i militærkomitéen blitt eksperter på alle forsvarsspørsmål. Begge var dyktige debattanter, med talemåter, slagferdighet og pågangsmot langt utover det vanlige”, heter det hos Ørvik. Tilsvarende har Lars Borgersrud oppgitt Monsen til å være ”DNAs militære ekspert nr. 1”.¹⁶

Ingen har imidlertid gitt noe vesentlig forskningsbidrag til *bakgrunnen* for de meningene Fredrik Monsen forfektet i rikspolitikken på 1920- og 1930-tallet. Monsens virke før og under første verdenskrig dekkes til en viss grad i bøker av Olav Larssen og Evald O. Solbakken.¹⁷

¹⁰ Borgersrud 1975:kap.V, Fagertun 1983, Fagertun 1984, Agøy 1997, Borgersrud 2000:kap.11

¹¹ Johansen 1981, særlig s.147-148; Outzen 1982

¹² Roset 1962

¹³ Jo 1949 (se vedlegg 1), Langeland 1949:15-20, Høgevold 1974:58-59, 95, Baalsrud 1985, Hovland 2000:61-62

¹⁴ Se for eksempel Pryser 1979:60. Samme tendens har vært identifisert i kommunisters behandling av andre Arbeiderparti-politikere. Bjørgum 1998:16 og Olstad 2002:21

¹⁵ Hobson og Kristiansen 2001:213-215. Det er Monsens hefte *Militært vanvidd eller civil fornuft* som utropes til ”hans hovedverk fra 1928” (s.215). Heftet var utgitt i 1932. Det som noe misvisende kalles hovedverk, var imidlertid kun et opptrykk av en mindretallsinnstilling Monsen, Børge Olsen-Hagen og Olav Sæter avla i Innst.S. 11/1932. Monsen og Olsen-Hagen hadde også tidligere avlevert slike innstillinger. Det gjenstår å se hvordan Monsen omtales i Kristiansens bebudede verk *Forsvarsdepartementets historie 1814–2014*.

¹⁶ Ørvik 1960:91-92, Borgersrud 1975:71

¹⁷ Larssen og Solbakken samarbeidet mye med Monsen, særlig i Arbeideren da alle tre var med i NKP fra 1923 til 1927; seinere i Hamar Arbeiderblad.

De har henholdsvis skrevet memoarer og lokalhistorie, og drøfter ikke Monsens stilling i militærspørsmål spesielt.

Militærvesenet har mange "nyttige" og samfundsbevarede opgaver. Først skal det forsvare landet mot "ytre" fiender, saa mot "indre" fiender (d. v. s. arbeidere) og endelig skal det benyttes til streikbryteri.

– Ungdomsforbundets Kristoffer Aamot, 1913.¹⁸

Litteratur om antimilitarisme

I sin doktoravhandling *Martin Tranmæl og radikaleringen av norsk arbeiderbevegelse 1906–1918* fastslår Jorunn Bjørgum at antimilitarismens betydning i perioden, særlig for radikaleringen av Arbeiderpartiet fram mot 1918, hadde vært for lite påaktet i "senere historisk litteratur" – med ett unntak.¹⁹ Unntaket var Øyvind Bjørnson som vier et kapittel til antimilitarismen i sitt bind i serien *Arbeiderbevegelsens historie*.²⁰ Disse to verkene har derfor blitt sentrale referansepunkter i fagdebatten om 1910-tallets antimilitarisme. Hvordan definerer vi så hva som hører under begrepet antimilitarisme?

Først kan en se på den militærpolitikken som Arbeiderpartiet til enhver tid førte. Fra 1891 til 1906 var folkevæpning kjernen i partiets programpost. Tilgangen til våpen skulle demokratiseres, med folkelige skytterlag som grunnstamme i et landsforsvar. I den grad denne programposten var antimilitaristisk, hadde den brodd mot et forsvar der offiserene hadde overklassebakgrunn og utøvde en hierarkisk dominans over rekrutter fra lavere klasser. I 1906 ble folkevæpning bytta ut med "militarismens avskaffelse", som man i 1915 så forandra til "avvæpning". Samtidig ble dette begrepet i en egen presisering definert som "fuldstændig avvæpning, gjennomført så snart det [partiet] har fått flertall".²¹

Fra litteraturen om antimilitarismen er det naturlig å trekke fram historiker Jakob Friis og hans definisjon i *Arbeidernes leksikon*. *Militarisme* ble i leksikonet definert som "fellesnavn på de bevegelser som tilstreber å styrke militærvesenet, øke rustningene og gi de militære

¹⁸ Klassekampen 27.6.1913 s.414

¹⁹ Bjørgum 1998:23. Også for en annen motstrømsbevegelse, norskdomsrørsla, foreligger et nyere arbeid som vil oppjustere militærspørsmålets betydning for bevegelsen i årene etter 1905, jf. Hoel 2011:315-316.

²⁰ Bjørnson 1990:323-364. Forfatterne av bind 3 og 4 vier også avsnitt til antimilitarismen, men de dekker nyere tidsperioder, se Maurseth 1987:497-508 og Pryser 1988:214-230. Et partsinnlegg om antimilitarismen i arbeiderbevegelsen før 1924, henvendt til revolusjonære sosialister av i dag, finner vi hos Ytterstad (1999).

²¹ Bull 1967:102. I 1909 forsøkte en fløy å moderere "Militarismens avskaffelse" til "Militærutgifternes nedsættelse med militærvesenets avskaffelse som maal", motivert med at dette var overensstemmende med taktikken til partiets stortingsgruppe. Forslaget ble nedstemt. Lange 1939:48-49

institusjoner og offiserstanden større politisk innflytelse”.²² Friis definerte så *antimilitarisme* som kampen mot militarismen. Antimilitarismen ”i marxistisk forstand” var ifølge Friis ”ikke pacifisme, ikke motstand mot enhver krig, ikke motstand mot alt militærvesen”, men snarere mot militarismen som det ”viktigste redskap” for imperialistisk, nasjonal og sosial undertrykkelse.²³ At det fantes andre ”forstander” som kunne grupperes under begrepet antimilitarisme, ble også tatt opp av Edvard Bull d.y. i verket *Arbeiderklassen i norsk historie*. Her trekker han opp kjennetegn ved ”den egentlig sosialistiske antimilitarismen” på den ene side og ”en alminnelig 'pasifistisk', 'fredsvennlig' innstilling” på den annen.²⁴

Den viktigste ingrediensen i sosialdemokratenes antimilitarisme, var ifølge Bull skepsisen til ”militærstelletts klassekarakter”. Man mente at militærvesenet ”utallige” ganger hadde blitt brukt av det bestående samfunn for å vinne i konflikter mot arbeidere, som ble definert som ”indre fiender”. Man så militærvesenet som et hinder for arbeiderklassens maktovertagelse, og derfor var det ”en livsbetingelse for arbeiderbevegelsen at den førte uforsonlig kamp mot alt militærstell”, heter det. Som en andre ingrediens i den sosialistiske antimilitarismen regner Bull de økonomiske bekymringer, altså at kostnadene ved militærbevilgninger fortrenget bevilgninger til sosialpolitiske tiltak ”som arbeiderne var særskilt interessert i”. Til den mer pasifistiske fredsvenn-innstilling regna Bull derimot argumenter som dette:

*Krig er en så stor ulykke at den må unngås for enhver pris; og dersom vi ikke har noen militærmakt og ikke setter oss til motverge, kan vi heller ikke bli utsatt for krigens redsler. I et lite land som Norge kommer dessuten enda ett sterkt argument til, det som ligger i spørsmålet: Hva kan det nytte? Norge kan ikke føre krig på egen hånd, selv om vi rustet av alle krefter. Hvis en da mente at den ene stormakten ikke var stort bedre enn den andre, og en derfor ikke ønsket å alliere seg med noen av dem, så måtte et norsk militærapparat se temmelig meningsløst ut.*²⁵

Et annet pasifistisk argument var at opprettholdelsen av et militærvesen i seg selv frambrakte krig. Historiker Nils Ivar Agøy knytter dette til ”tolstojske” innflytelser.²⁶ Også Harald Berntsen har gått grundig gjennom ”varianter av anti-militarismen”, og som Bull kommer han

²² Arbeidernes Leksikon bind 5 (1935), spalte 350. Definisjonen brukes også av Moseng 2007.

²³ Arbeidernes Leksikon bind 1 (1932), spalte 138. Opplysningen om Friis som skribent står på en unummerert side i begynnelsen av bindet, som for øvrig også utroper artikkelen til en av ”de viktigste artikler” i bindet. Friis lovte for øvrig en oppfølger i et seinere bind: ”Om a[ntimilitarisme] i Norge se *Militærspørsmålet*” (bind 1, spalte 141). Dessverre ble det aldri trykt noen artikkel ved navn ”militærspørsmålet” (jf. bind 5).

²⁴ Bull 1948:230-233

²⁵ Bull 1948:231

²⁶ Agøy 1987:262, Agøy 2000:83. Tolstoj ses der på som en av de mer betydelige ”pasifistiske ideologer”.

inn på spørsmålet om hva militærbevilgninger ”kunne nytte”. Berntsen regner dette for et ”sosialpasifistisk” argument som må ses noe atskilt fra klassekarakter-perspektivet. Også argumentet om at militærbevilgninger fortrenget sosiale formål, som Bull regna for å være spesifikt sosialistisk, regnes av Berntsen som sosialpasifistisk.²⁷

Hovedpoenget er dog at de forskjellige variantene gjerne opptrådte sammen. Blant andre har Bull understreket at den pasifistiske argumentasjonen i realiteten var ”vevd sammen” med ”den egentlig sosialistiske antimilitarismen”.²⁸ Antimilitaristene i sosialdemokratiet argumenterte altså gjerne i både ”marxistisk forstand” og pasifistisk. Også Harald Berntsen påpeker at de forskjellige argumentene var ”innbyrdes uavhengige”, og at antimilitarister kunne bruke ”alle disse”.²⁹ Det skapte ulike antimilitaristiske typer i arbeiderbevegelsen, der man la ulik vekt på de ulike argumentene.³⁰ Historiker og politiker Halvard Lange så ulikheten i argumentasjon i sammenheng med skillet mellom ledelse og opposisjon i Arbeiderpartiet. Han framholdt at Arbeiderpartiets antimilitarisme før 1914 ”for det meste” hadde et ”sterkt pasifistisk innslag”, mens i ”Ungdomsforbundets agitasjon fikk *dessuten* angrepene på militærstellet som vern om kapitalistenes klasse-interesser en bred plass”.³¹ Dette ”sterke pasifistiske innslag” i Arbeiderpartiet slo gjennom da partiet strøk folkevæpning fra programmet i 1906. Ragnvald Paulson, som forklarte programendringa i et foredrag, så på antimilitarismen som ”åndskamp” og spilte tydelig på kristendomsinspirert krigsfrykt og pasifisme.³² Heller ikke Paulson unnlot å trekke fram militærets klassekarakter, men ifølge Bull d.y. målbar Paulson ”mer alminnelig pasifisme enn klassebestemt sosialisme”.³³ Også andre i arbeiderbevegelsen trakk koblinger mellom fredstanken og den kristne religion. Kristendommens femte bud ”Du skal ikke slå i hjel” gikk igjen som motto på flere antimilitaristiske merker og plakater.³⁴

²⁷ Berntsen 1991:244-248, se også s.302-304, 439-440

²⁸ Bull 1948:231. Også andre har trukket fram at mangfoldet av argumenter som ble brukt mot militærvæsenet. Agøy 1987:261-262, Maurseth 1987:497, Pryser 1988:214 og Agøy 2000:83 trekker alle fram tre-fire punkter. Heller enn å redegjøre for innholdet i alle punktene, gjentar vi vårt hovedpoeng, nemlig at argumentasjonen var mangesidig.

²⁹ Berntsen 1991:245

³⁰ Til en viss grad gjaldt det samme i den borgerlige fredsbevegelsen. Her regner man et skille mellom absolutte og relative fredsvenner, hvor de førstnevnte var betingelsesløse pasifister mens de sistnevnte var pragmatiske fredsvenner som ikke motsatte seg et nasjonalt forsvar. Agøy 2000:82, Rønning og Ringsby 2010:44

³¹ Lange 1939:105-106, min utheving. Halvard Lange var selv en etisk pasifist, ifølge Anderson 1981:74-75.

³² Lange 1939:6, Bull 1948:232, Bull 1967:103, Bjørnson 1990:327-328, Dahl 2001:46-47. Paulson selv skreiv at han tok standpunkt for ”den lære, som Kristus forfegtet” og for ”den sande kristendom”. Paulsons idealistiske tilnærming understrekes av hans ønske om å hegne om ”forsvarsnihilismens filosofi”. Paulson 1907

³³ Bull 1948:232

³⁴ Se f.eks. Bjørnson 1990:360 som avbilder et antimilitaristisk merke med dette motto.

Beveger man seg fra idegrunnlaget til sosialdemokratenes politiske praksis, finner man også uenighet om midlene som skulle brukes for å motarbeide militærvesenet. Edvard Bull d.y. har sammenfatta og periodisert også disse praktiske og taktiske sidene ved antimilitarismen. Ett punkt sto fast på Arbeiderpartiets militærprogram i hele den perioden som her undersøkes, nemlig kravet om at internasjonal konfliktløsning skulle skje ved voldgiftsdomstoler i stedet for ved væpnede oppgjør. At ”militarismens avskaffelse” kom på programmet i 1906, sammenfalt med at Arbeiderpartiet ble bedre representert i Stortinget, og stemte for å avskaffe verneplikten og nedsette militærbevilgningene.³⁵ I mange år sto så diskusjonen om de parlamentariske virkemidler mot militærvesenet burde suppleres med ett eller flere utenomparlamentariske. Den antimilitære agitasjon, særlig overfor rekrutter på moene, var ukontroversiell, mens direkte aksjon mot militærvesenet var mer omstridt.³⁶ Slik direkte aksjon forbindes gjerne med den radikale partiopposisjonen i Ungdomsforbundet og Fagopposisjonen. Denne opposisjonen bidro i 1915 sterkt til å innskjerpe posten ”militarismens avskaffelse” til ”avvæpning”, og signaler om å gjennomføre direkte aksjon mot militærvesenet spilte inn da opposisjonen overtok ledelsen i Arbeiderpartiet i 1918.³⁷

Vi vil ikke bruke plass på å definere *militarismebegrepet*, utover å påpeke at definisjonen fra Arbeidernes leksikon, sitert ovenfor, er dekkende for oppfatningene til de aktørene som skal undersøkes. Både å øke som å opprettholde militærbudsjettet var i antimilitaristenes øyne eksempler på ”militarisme”. Visse tankemåter som satte sitt preg på europeisk militærpolitikk før første verdenskrig må likevel kommenteres. Verket *Norsk forsvarshistorie* legger vekt på den rustningsnasjonalistiske tenkning som sto sterkt internasjonalt. I denne tankegangen la man ”stadig større vekt på de militære aspektene ved internasjonale forhold”, skriver forfatterne. Stater ville derfor hevde sin plass framfor andre, gjennom kolonirivalisering og rustningskappløp. I samspill med andre strømninger i samtida, som sosialdarwinisme og teknologibegeistring, ble krigføring sett på som både en ”rensende moralsk kraft” og en fysisk styrkeprøve som skapte skillet mellom sterke og svake nasjoner, noe som hos mange førte til ”den kulturelle forherligelsen av krigen”. Denne ”felleseuropeiske” strømmingen fikk også

³⁵ I 1909 framla Adam Egede-Nissen følgende forslag: ”1. Den norske stat erklærer sig overfor de øvrige magter principielt og vedvarende neutral. Konfliktspørsmål med andre stater, der ikke kan bilægges ad diplomatisk vei, indankes for den staaende internationale voldgiftsdomstol. 2. Den hidtil paabudte vernepligt ophæves, og de i rullerne indførte mandskaber udslettes”. St.tid. 1909:2372. Forslaget falt. I 1913 fulgte Ole Gausdal opp med et forslag som i det store og hele var tilsvarende. St.tid. 1913:703.

³⁶ Bull 1967:108-112, se også Batzer 1978 (Pax leksikon) som i overveiende grad bygger på Bulls bidrag.

³⁷ Bjørgum 1998. Om den militærstreikaksjon som faktisk ble utprøvd i 1924, se Foss Halvorsen 1976.

avleggere i Norge,³⁸ hvor man samtidig fikk en særegen variant av disse tankene, ettersom året 1914 markerte hundreårsjubileet for Grunnloven og den nasjonale selvstendighet. Den feiring av jubileumsåret som borgerlige politikere og presse la opp til, bar preg av nasjonal orientering og forsvarshyllest, og forsterka de allerede eksisterende motsetninger mellom borgersamfunnet og det internasjonalt klasseorienterte, antimilitaristiske sosialdemokratiet.³⁹

Kilder og metodiske betraktninger

Det har ikke lyktes å finne arkivstoff som har kunnet belyse Fredrik Monsen i perioden før og under første verdenskrig. Han hadde først og fremst sitt virke innen Hamar Arbeiderparti, og vi vet at deres arkiverte beretninger og protokoller gikk tapt under andre verdenskrig.⁴⁰ Protokoller fra landsomfattende sammenhenger, som fra Arbeiderpartiets landsmøter, gir lite informasjon i perioden som her undersøkes: Monsen deltok for første gang på landsmøtet i 1915, og uttalte da ingenting i militærdebatten.⁴¹ At Fredrik Monsen har etterlatt papirer utenom dette, kan ikke utelukkes helt, men våre undersøkelser har ikke avdekket noe.⁴² Dermed må man ty til kilder av mer offentlig karakter for å belyse Monsens virke. I en særstilling for den aktuelle perioden⁴³ står de artikler Monsen skreiv i sin avis Demokraten. Avisa er undersøkt systematisk fra høsten 1912 til sommeren 1915.

Det har lenge vært en tradisjon i norsk historieskriving for å studere forskjellige aviser og deres involvering i forskjellige opinionsspørsmål.⁴⁴ Undersøkelsen av Monsen går til en viss grad inn i en slik tradisjon, men har samtidig mer vekt på Fredrik Monsen som politisk aktør og opinionsdanner enn på selve avisa. Hva kan så Demokraten fortelle oss om Fredrik Monsen? For det første finnes en generell tendens i det nyhetsstoff han trykte; reportasjer, referater og meldinger fra telegrambyråer og fra eksterne skribenter. Man trenger ikke bla gjennom mange numre av Demokraten på mikrofilm for å skjønne at redaktøren var glødende antimilitarist. Man kan bekrefte inntrykket ved å gjøre en kvantitativ analyse, noe som i denne

³⁸ Hobson og Kristiansen 2001:75-80. Agøy 1987:93 behandler norsk tenkning om krig som "rensende" kraft.

³⁹ Bjørgum 1998:183

⁴⁰ Solbakken 1957:13, Ødegaard 2007:5

⁴¹ DNAs landsmøteprotokoll, 1915.

⁴² Monsens dattersønn, historieprofessor Even Lange (intervju 2.2.2012) eller sønnesønnen, historiker og journalist Trygve Monsen (epostutveksling 18.8.2011) var blant dem som ikke kjente til slikt materiale.

⁴³ Den som vil undersøke Monsen i hans periode som rikspolitiker kan bruke et større spekter av kilder, som stortingsinnstillinger, stortingsdebatter, gruppeprotokoller og departementsarkiver. I tillegg utga Monsen tre hefter om militærspørsmålet, jf. Monsen 1928, 1930 og 1932. Lars Borgersrud har for øvrig påpekt at "en lang rekke av disse skriftene endte opp i generalstabens arkiver", ensbetydende med at den militære etterretningen hadde "spesiell interesse for Monsen" som radikal aktivist. Borgersrud 1975:158

⁴⁴ Dahl 2004:61-68

undersøkelsen er gjort ved å registrere hvor hyppig Monsen skreiv antimilitaristiske lederartikler.⁴⁵ Dette suppleres så med kvalitative analyser av tekstene Monsen sto bak, hvor avisas kommentarpregede stoff peker seg ut som viktig. Lederartiklene utgjør den betydeligste kildegruppe i undersøkelsen, supplert med kortere og lengre kommentarstoff samt referater fra møter og arrangementer hvor Monsen deltok.

Kan så lederartiklene gi oss et godt bilde av redaktør Monsens posisjon i militærspørsmålet? Lederne i Monsens avis var usignerte, og her ligger potensielt den største kildekritiske fallgruven. Skal man gi kildebelegg for Monsens meninger, er det en forutsetning at han faktisk skreiv lederne, eller som et minimum stilte seg bak innholdet. Når det gjelder det sistnevnte, har Jorunn Bjørgum nettopp lagt vekt på at redaktøren formelt står som avsender for lederartiklene, som ansvarlig for avisas politiske tendens.⁴⁶ Også tidligere forskning på lederartikler har understreket dette.⁴⁷ I dag knytter dette ansvaret seg formelt til institusjonen Redaktørplakaten, som ble innført i 1953.⁴⁸ Man ser imidlertid at ansvarsforholdet også var gjeldende rundt 1914. Når leserne av Demokraten skulle kommentere usignerte artikler som hadde stått i Demokraten, henvendte de seg til redaktør Monsen som om meningene var hans: ”Hr. Redaktør! [...] Det maa være dette De mener i ’Demokraten’ for lørdag 17de ds”.⁴⁹ Videre har kollega Olav Larssen lagt vekt på at Monsen var opptatt av å markere seg med meninger i den politiske debatten.⁵⁰ Også layoutmessig hadde Monsen gitt lederne en markert plass, på førstesida i et fast format. Demokraten hadde for øvrig kun to ansatte: Monsen og Larssen. Enten skreiv altså Monsen lederne selv, eller stilte seg bak meningsinnholdet.

Riktignok maktet han tilsynelatende ikke å skrive ledere i hvert eneste nummer. I blant fikk derfor andre skribenter (politikere, forfattere) slippe til på lederplassen; ellers gjenga han innhold som større arbeideraviser (Ny Tid, Social-Demokraten, Arbeidet) hadde trykt. Det er forfatterens mening at det innholdet Monsen tok inn fra andre og trykte på lederplass har latt seg identifisere i de aller fleste tilfeller, enten ved signatur under lederen eller ved ”kfr”-henvisninger i løpende tekst, à la ”kfr. Ny Tid” eller ”kfr vort hovedorgan”. Slike kopierte ledere vil brukes i mindre grad enn usignerte ledere, men de vil bli henvist til i den grad det

⁴⁵ Se vedlegg 2 og 3.

⁴⁶ Bjørgum 1998:26. Hennes påpekning av redaktørens avsenderrolle har blitt gjenbrukt av bl.a. Colbensen (2001:6, om Torgeir Vraa) og Moseng (2007:5, om Jacob Vidnes), begge uten henvisning til Bjørgum.

⁴⁷ Se f.eks. Kokkvoll 1957:10

⁴⁸ Hauglid og Gauslaa 1997:74-75

⁴⁹ Demokraten 20.10.1914 s.2

⁵⁰ Larssen 1969:29

synes interessant eller oppsiktsvekkende at Monsen lot trykke innholdet på lederplass – og dermed presumptivt kunne *stå for* innholdet, som henvist til ovenfor.⁵¹

Flere har framholdt viktigheten av at man i møte med en ytring, tar hensyn til konteksten; i hvilken sammenheng den er avsendt.⁵² For Fredrik Monsens del må en kartlegge i hvilken grad hans redaktørgjerning bar preg av formelle eller uformelle forpliktelser overfor den politiske linje som ble favorisert av avisas eiere, enten gjennom vedtekter, formålsparagrafer eller andre hensyn. Allerede Edvard Bull d.e. diskuterte hvem sitt syn som ble reflektert i arbeideravisspalte, sett i lys av at arbeideravisene i den aktuelle perioden gjerne ble eid av lokalpartiene.⁵³ Demokraten har blitt trukket fram som et kroneksempel i arbeiderpressen på ei avis som lot seg *binde* av partiprogrammet (”selvbinding”), et syn som skyldes at avisa gjennom sin formålsparagraf var ”forpliktet til Arbeiderpartiets program uten prutning og avkortning”.⁵⁴ Statsviter Asle Rolland har dessuten trukket fram den tette integrasjon mellom bestyrelsene i Demokraten og i de lokale partilagene: Lagene valgte utsendinger til avisas høyeste organ, representantskapet, som igjen valgte redaktøren.⁵⁵ Imidlertid var det ved flere anledninger uenighet om hvilken politisk linje Demokratens redaktør skulle følge.⁵⁶ Av dette vil en slutte at redaktøren hadde meningsfrihet innafor partiprogrammets rammer,⁵⁷ men kunne regne med reaksjoner fra eierforeningene dersom hans linje begynte å avvike fra hovedstrømmingene i distriktet. Derfor gjelder en av hovedproblemstillingene nettopp hvordan Monsens plasserte seg i Arbeiderpartiet, og dermed overfor de lokallag som eide Demokraten.

⁵¹ Vi vil vise hvor stoffet som Monsen tilsynelatende tok fra andre aviser, kan gjenfinnes, ved å inkludere opprinnelig trykkedato og trykkested i fotnotene. I tillegg er det gjennomført enkelte stikkprøver av ledere som ikke er markert med ”kfr.”, men der inntrykket kunne minne om andre aviser. De færreste stikkprøvene viste at Monsen hadde kopiert lederen.

⁵² Dahl 2004:67-68

⁵³ Bull 1929:6-7. Dette skapte lokale ulikheter i arbeiderpressen, og dermed et meningsmangfold, slik at det var ”helt nødvendig” å ”læse lokalaviser, hvis man vil forstå hvad det norske arbeiderparti er”, ifølge Bull. Man regner derimot tida fra 1920-tallet som en periode der partiet sentralt fikk større innflytelse på partiavisene, jf. Amdal 1975:43-49, Rolland 1979:del III, Dahl og Bastiansen 2000:108, Eide 2000:207.

⁵⁴ Eide 2000:207. For mer om formålsparagrafen, se Solbakken 1950:10. Under Monsens redaktørperiode fikk avisa for øvrig en ny undertittel i tittelhodet som mer utvetydig markerte Demokratens stilling som partiavis. Fra det romslige *Talsmand for Arbeiderbevægelsen* gikk man i desember 1914 over til *Organ for arbeiderpartiet i Hamar og Hedemarksbygdene*. Høeg 1973:108.

⁵⁵ Rolland 1979:89-90

⁵⁶ Solbakken 1951, Larssen 1969. Igjen må det minnes om at Larssen og Solbakken hadde et nært forhold til Monsen, som kollegaer av ham over flere år. Påstandene til de to forfatterne er imidlertid etterprøvbare, da også de i stor grad bygde på Demokraten som kilde.

⁵⁷ At det er lett å tillegge partiet en litt for stor rolle i styring av partiredaktøren, ser vi av følgende formulering i en hovedoppgave om Ole Øisang: ”Det er klart at som redaktør av partiaviser, var Øisang tvunget til langt på vei å opptre på partiets vegne”. Gynnild 1987:4. Gynnild redder seg så inn igjen: ”Øisangs ledere viser i høy grad at de var preget av hans personlige standpunkter”.

Monsen var for øvrig aktiv i en av eierforeningene, og satt således på flere sider av bordet når det gjaldt å utforme den politiske linje redaktøren ble forventet å følge.

Siden dette er en meningsstudie av Fredrik Monsen som antimilitarist, må en videre notere seg at avisene først og fremst betraktes som *levninger* til hans syn. Som *beretning* til hva som faktisk skjedde vil det hefte flere utfordringer ved avisa som kilde.⁵⁸ Selv om skribentene kunne dra fordel av å være tett på begivenhetene, mangla de også overblikk og mye informasjon som det er mulig å skaffe seg i dag. En må også ta høyde for at avisstoff, særlig i partipressens tid, kan være sterkt agitatorisk i sin karakter, slik at hendelser er utelatt eller presentert på en fordreid måte. En må da presentere stoffet som skribentens meninger, og redegjøre for den kontekst som gjør at disse meningene ble målbåret. Ofte vil likevel reelle hendelser – det er tolkninga av dem som det står strid om. For eksempel vil et møtetreferat berette ganske sikkert om at møtet har funnet sted, så får historikeren ta høyde for at innholdet i referatet er en bestemt skribents versjon av det som skjedde.⁵⁹ Avisa kan også til en viss grad brukes til å kartlegge hva skribenten *trodde* skjedde. Et eksempel er utenriksstoffet Monsen brakte rundt skuddene i Sarajevo og utbruddet av første verdenskrig (se del 3). En historiker kan ikke da basere seg på Demokraten for å finne ut hva som faktisk skjedde, men man får et visst innblikk i hvordan informasjonsflyten til Hamar må ha vært i disse kritiske dagene. Kilden beretter oss da når Demokratens lesere fikk vite om forskjellige nyheter. Slik tidfesting kan ha betydning i en studie av meningsutvikling.

Også andre publikasjoner enn Demokraten er gjennomgått enkeltvis. Stortingstidende har budt på utfyllende informasjon i tilfeller der Monsens avis omtalte rikspolitikken. Aviser som er gjennomgått i bestemte perioder, er særlig Klassekampen samt Monsens tre avis konkurrenter Hamar Stiftstidende, Oplandet og Oplandenes Avis. Hvilke perioder det gjelder, vil framgå av kildehenvisningene i fotnotene. De sistnevnte tre avisene har dessuten budt på bakgrunnstoff om Monsens familie, sammen med Norsk Idrætsblad og Aftenposten. For beskrivelser av anledninger seinere i Monsens liv er det lett i Hamar Arbeiderblad, Arbeiderbladet og Det 20de Århundre. Til sist er enkeltnumre av andre aviser gjennomgått for å finne stoff som Monsen kopierte fra disse avisene. Er en avisutgave sitert i notene, er den også gjennomgått.

⁵⁸ Edvard Bull d.e. var også inne på dette i sin klassiske artikkel. Bull 1929:2-3, 9

⁵⁹ Man må blant annet være oppmerksom på at skribentens motstandere kan bli sitert på en tendensiøs måte. Da må man som et minimum sammenholde med versjonen i motstanderens "egen partiavis", eller med de sikre beretninger som finnes, f.eks. de stenografiske stortingsreferater på rikspolitikken område.

Når det gjelder bredere metodiske refleksjoner, bør spørsmål særlig stilles om hva Monsens lederartikler kan fortelle oss om politikk i den utstrekning de først og fremst representerer tekst. I en kommentar til Jorunn Bjørgums analyse av Martin Tranmæls virke, med Tranmæls tekstbidrag som lederskribent i *Ny Tid* som sentralt i kildemateriale, har historiker Finn Olstad kommentert: ”Det slår en jo i hvilken grad Tranmæl framstår som tekst”.⁶⁰ Olstad knytter dette til at Tranmæl kom med tekstframlegg om revolusjon, men aldri gjennomførte dette i praksis. Han mener Tranmæls stil for sterke ytringer kan ha forledet historikere til å overtolke utsagn som kanskje mest var ment retorisk. Formen har vært mer radikal enn innholdet i den faktiske politikken.⁶¹ Et slikt syn finnes også hos andre historikere som har villet nedtone det revolusjonære hos politikere, blant annet i Hans Olav Lahlums Torp-biografi: ”Torp talte høylytt om revolusjonære endringer av det bestående samfunn. Men hvor urettferdig han enn oppfattet den bestående samfunnsorden, iverksatte han aldri våpensamling eller noen andre konkrete forberedelser for et mulig væpnet oppgjør med den”. Lahlum vil derfor operere med gradsbestemming når det gjelder revolusjonære og radikale holdninger, snarere enn å kategorisere politikere som henholdsvis revolusjonære og reformister.⁶²

For Monsens del har det vært påpekt, blant annet av Einar Gerhardsen, at han var ”en kompromissløs mann; ikke en mann som ville kjøpslå om viktige ideologiske prinsipper”.⁶³ Samtidig har Halvard Lange understreket at Fredrik Monsen, i og for seg i likhet med de fleste andre i arbeiderbevegelsen, lot sine meninger formes av erfaring: ”Om han til tider kunne ta ekstreme standpunkter, var han også i stand til å lære av praktisk erfaring. Han klamret seg aldri til doktriner som begivenhetene selv hadde motbevist”.⁶⁴ Historikerens måte å løse problemet med hvor mye en tekstytring egentlig kan fortelle oss om politikerens eller redaktørens meninger, må være å kontekstualisere ytringene personen har kommet med. I tilfellet Fredrik Monsen må man særlig ha øynene åpne for om han framsto som radikal antimilitarist i noen sammenhenger og kontekster, og mer forsiktig i andre. Finn Olstad mener dette var vanlig i arbeiderbevegelsen i den aktuelle tidsperioden.⁶⁵ Kun et helhetsinntrykk over tid kan derfor fortelle oss hva Monsen sto konsistent for. Jeg vil altså gå ut ifra at Fredrik

⁶⁰ Olstad 1998:86

⁶¹ Olstad 1998:80-81, 85. I et annet bidrag knytter Olstad Bjørgums avhandling til en historieskrivingstradisjon hvor man interesserer seg for ”radikalisme-temaet” i historien. Se Olstad 2002, særlig s.19.

⁶² Lahlum 2007:45

⁶³ Agøy 1997:373

⁶⁴ Arbeiderbladet 6.5.1954 s.4. På dette tidspunktet hadde man riktignok en mye bredere erfaringshorisont å analysere ”begivenhetene selv” mot, herunder fascismens oppkomst og fall.

⁶⁵ Olstad 1991:98

Monsen *mente det han sa*, men en må fortløpende drøfte om han til tider har brakt *elementer av taktikk* inn i bildet, samt være åpen for at enkelte av hans ytringer kan ha vært av *prøvende* karakter, ment for å utforske mulige politiske farvann og uteske til debatt.

Opplegg og problemstillinger

Framstillinga består av fire deler som igjen er inndelt i kapitler, der første del dekker perioden fra 1878 til 1913 mens de tre siste delene dekker en toårsperiode fra 1913 til nyttår 1915. Hovedvekten i undersøkelsen ligger altså på Monsens virke som redaktør i Demokraten, men siden det nesten ikke har vært skrevet forskningsbidrag om Fredrik Monsens øvrige karriere, har det vært nødvendig å nøste tilbake for å ha noe kjennskap om hans politiske synspunkter i tidlige år. Jeg minner om de to hovedproblemstillingene i dette arbeidet,⁶⁶ og vil i det følgende gjøre nøyere rede for opplegget i undersøkelsen, samt underspørsmål som er aktuelle for å belyse Monsens plassering og utvikling i de ulike periodene.

Del 1 omhandler perioden før Monsen ble ansatt som redaktør i Demokraten i juni 1913. Denne delen vil forhåpentlig tjene til å fylle kunnskapshullet om den tidlige Fredrik Monsen, med en drøfting av hans stilling i militærspørsmålet og i partiet. Med til dette hører hans familiære, yrkesmessige og politiske bakgrunn i årene før og rundt han ble aktiv i Arbeiderpartiet rundt 1910–1911, opp til ansettelsen av Monsen som Demokratens redaktør. Hvilken betydning hadde hans familiebakgrunn i Venstre-bevegelsen og hans tid som representant for dette partiet? Hva slags innsats gjorde Monsen i sitt nye parti som førte til valget av ham som redaktør, og hvilke ytre begivenheter hadde innvirkning på redaktørskiftet? Prosessen rundt redaktøransettelsen vil vise at den opposisjonelle retning i Arbeiderpartiet sto sterkt i Monsens distrikt og hadde innflytelse på redaktørvalg. Det vil drøftes hvordan Monsen stilte seg til denne retning. Jeg skal argumentere for at han inntok en mellomposisjon, der han fikk støtte fra både radikale aktører i fagforeninger og ungdomslag og moderate (”reformistiske”) politikere, inkludert avtroppende redaktør. Antimilitarismen i denne perioden vet vi mindre om, men han markerte seg i den lokale offentligheten i 1913 ved å foreslå en 17. mai-feiring fri for henvisninger til konge og forsvar.

Etter dette følger behandlinga av Monsen slik han framsto i sin redaktørtid. Del 2 vil analysere Monsens antimilitaristiske agitasjon i starten av redaktørperioden, grovt avgrensa til

⁶⁶ 1) Hva slags type antimilitarist var Fredrik Monsen i perioden før 1915, sammenligna med øvrige fredsforkjempere og krigsmotstandere i norsk politikk? 2) Hva slags innvirkning fikk antimilitarismen på Monsens orientering overfor ledelsen og opposisjonen i Arbeiderpartiet?

de sju første månedene (juni 1913 – januar 1914). Denne delen inneholder tre underkapitler som til dels vil overlappe noe mot perioden etter januar 1914 der det er naturlig. I delen vil det etableres en oversikt over Monsens ”grunnholdninger” til sentrale temaer innen antimilitarismen: Først hvordan han så på bruken av militæret mot indre fiender, dernest hans syn på ytre fiender og mulighetene for krig i Norge; til slutt hans bruk av kristent tankegods i antikrigssammenheng. Jeg skal argumentere for at han i stort monn gjorde gjeldende det som ovenfor er kalt en klasseorientert, sosialistisk antimilitarisme. Han kom med til dels sterke advarsler om at militæret kunne bli brukt som maktmiddel mot arbeiderbevegelsen. Til dels tok han også forsiktig opp tanken om militærstreik, som var en viktig sak for den radikale partiopposisjonen, men alt i alt la han ikke mye vekt på dette kontroversielle spørsmålet. Det var agitasjon han først og fremst satte lit til. Jeg vil også påvise at Monsen brukte såkalt sosialpasifistisk argumentasjon, samt at hans skriverier inneholder et betydelig innslag av tankegods som tilhører en kristen fredstradisjon og dermed pasifismen. Denne dobbeltheten i Monsens antimilitaristiske argumentasjon fikk betydning for hans plassering i Arbeiderpartiet, også det i retning av at han inntok en mellomposisjon.

Del 3 handler om jubileumsvåren 1914, fra januar til slutten av juli 1914, og viser at Monsen nå ble mer opptatt av militærspørsmål enn i foregående periode. For eksempel trykte han antimilitaristiske artikler på lederplass nesten tre ganger så hyppig.⁶⁷ Han plasserte seg også mer tydelig i det norske politiske landskapet, ettersom han i denne perioden erkjente sitt tidligere parti Venstre som en politisk hovedmotstander. Han reagerte særlig negativt på at venstreflertallet på Stortinget godtok ekstraordinære militærbevilgninger, etter at Monsen i en fase hadde prøvd å appellere taktisk til sparevillige krefter i Venstre om å foreta militærkutt. Monsen begynte derfor å skrive oppsummeringer, ”synderegistre”, om uheldige handlinger som Venstre var ansvarlige for. Jeg skal argumentere for at militærspørsmålet i stor grad dreiv Monsen i denne retningen. Blant annet deltok han aktivt i kampanjen rundt ”det brukne geværs merke” i mars, og reagerte mot myndighetenes sensur av merket. Et nytt oppsving for det antimilitaristiske engasjementet kom så i forbindelse med feiringene av 1. og 17. mai. Heller ikke i denne perioden la han vekt på militærsaker som det var uenighet om i Arbeiderpartiet, deriblant militærstreikforslaget, men forsøkte å vektlegge det samlende aspektet ved antimilitarismen. I tråd med dette henviste han også stadig hyppigere til det internasjonale sosialdemokratiet, som han mente var i ferd med å danne et virkelig slagkraftig

⁶⁷ Se vedlegg 2.

alternativ for fredsarbeid på tvers av landegrensene. Sosialdemokratiets internasjonale arbeid skulle erstatte militærets rolle som vern mot ytre fiender. Monsen trodde for øvrig at militæret ville kunne gjøre lite fra eller til ved et eventuelt angrep på Norge.

Del 4 vil belyse perioden fra første verdenskrig brøt ut i månedsskiftet juli–august 1914, og fram mot nyttår. Det var en turbulent tid med et nytt, stort oppsving i Fredrik Monsens oppmerksomhet rundt militærspørsmål.⁶⁸ Det skal drøftes hvordan Monsen forklarte krigsutbruddet, og jeg skal argumentere for at de klassebestemte, ”egentlig sosialistiske” forklaringene på antimilitarismen fikk stort spillerom. Han forlot altså ikke ønsket om avvæpning, og avviste påstander om at antimilitarismen i den daværende krigssituasjonen hadde spilt fallitt. Mange sosialdemokrater slo derimot inn på en borgfredspolitikkk med borgerlige myndigheter, med en avlegger i Norge der Arbeiderpartiets stortingsgruppe bestemte seg for å godta militær mobilisering for vern av Norges nøytralitet. Vi vil se at Fredrik Monsen først innretta seg på et taktisk forsvar av norske og øvrige europeiske sosialdemokrater mot anklager om linjebrudd i militærspørsmålet. Etter hvert sto han imidlertid fram med kritikk av stortingsgruppa, og bevegde seg dermed over mot venstrefløyen, ”den nye retning” i norsk arbeiderbevegelse. Samtidig forbød regjeringa antimilitær agitasjon i september 1914. Vi skal se at det ga et nytt oppsving for den antimilitaristiske aktivismen, med ei rekke protestmøter i Monsens distrikt, der også den radikale redaktøren av Klassekampen ble invitert til foredragsturne. Etter først å ha gått ut med kritikken, og markert protesten mot stortingsgruppa i en måned, valgte Monsen igjen å rette angrepene utad fra oktober–november. Antimilitarismen, og enkeltpersoner som vedkjente seg til den, ble forsvart mot anklager og endog rettsforfølgelser, samt at han markerte seg mot at kampanjen for økte forsvarsbevilgninger ble gjenopptatt. Det ble en slutning i rekkene innad i Arbeiderpartiet, der man valgte å føre den antimilitaristiske kampen videre i fellesskap.

Til slutt følger en konklusjon, som er bygd opp rundt to hovedtema. Først foretas en oppsummering av hele undersøkelsen, sammen med en tolkning av Fredrik Monsens politiske utvikling gjennom hele perioden. Dernest skisseres enkelte trekk ved Monsens videre karriere, noe som er ment å kaste lys over hvilke områder og forskningstemaer som kan være aktuelle å undersøke.

⁶⁸ Se vedlegg 3.

1. En redaktør tar form

Denne delen skal handle om Monsens bakgrunn og karriere før han ble valgt som redaktør i Demokraten. Vi skal se at hans familie var aktiv i mange ulike organisasjoner, både fagmessig, religiøst, politisk, i medier, idrett og kultur, og med et klart tyngdepunkt i det borgerlige samfunnet. Fredrik Monsen gikk også inn i politikken for det borgerlige partiet Venstre ved kommunevalget i 1907. Kun seks år etter satt han som ordførerkandidat for Arbeiderpartiet og redaktør for Demokraten, partiets organ på Hedemarken. Når og hvorfor forlot Monsen familiens politiske linje og gikk over til arbeiderbevegelsen?

I to underkapitler skal vi først se på Monsens familiebakgrunn og hans militærvennlige meninger rundt 1905, det året han fylte 27 år. Derneft skal vi se på Monsens overgang fra etablert bystyremedlem for Venstre til en politiker på vei opp i Arbeiderpartiet, parallelt med at dette partiet vokste og ble en faktor i Hamar-politikken. Vi skal se at Monsens begynnende solidarisering med arbeidstakersiden rundt 1910–1911 var viktig for partiskiftet, og at han ble kjent for sitt nye standpunkt ved storlockouten 1911.¹ Jeg skal videre argumentere for at han erstatta et militærvennlig standpunkt med den sosialdemokratiske antimilitarismen, og fikk publisitet som nettopp antimilitarist i forkant av redaktøransettelsen. Monsen hadde da gradvis bygd opp en posisjon i Arbeiderpartiet lokalt, gjennom et par års arbeid for avisa og partiorganisasjonen. Da den moderate redaktøren av Demokraten så ble avsatt våren 1913, var det Fredrik Monsen som klarte å samle støtte fra flere fløyer i lokalpartiet og ble valgt som redaktør. Støtten kom fra både establishmentet og de radikale partiopposisjonelle.

Venstre-bakgrunnen

Familiebakgrunn og interesser

Fredrik Monsens far Ludvig var boktrykker, og det var da faren fikk jobb som faktor og regnskapsfører i Oplandenes Avis at familien kom til Hamar fra Kristiania i 1881. Ludvig Monsen ble formann i *Hamar arbeiderforening*, en avdeling av De forenede norske Arbeidersamfund. Han satt i bystyret og skolestyret, var bestyrer i Hamar offentlige arbeidskontor, styremedlem i Håndverkerforeningen, deltaker i avholdsbevegelsen samt formann og æresmedlem i Hamar fiskeriforening. Ludvig Monsen var ”kjendt av alle her paa stedet”, fastslo avisa Oplandet.² Fredriks mor Josefine var aktiv i frimenighet og misjon, samt

¹ Om storlockouten se Bjørnson 1990:394-400.

² Oplandenes Avis 16.5.1914 s.1, Oplandet 18.5.1914 s.2, Lillevold 1949:348, se også Folketellinga 1875. Faktor er en ”teknisk (avdelings)leder i et trykkeri” (<http://www.snl.no/faktor>). De forenede norske Arbeidersamfund

i ”hjemmet og hvad dertil hører”.³ Fredrik var nummer to av hele fjorten søsken.⁴ Den eldre broren Louis var bankmann og storsekretær i IOGT nasjonalt. Fredriks ni år yngre bror Otto var olympisk høydehopper, radiohumorist, politiker og redaktør i høyrepressen. Broren Harald var en kjent idrettsmann i Hamar før han emigrerte til Sør-Afrika i 1909, og en annen bror, Trygve emigrerte til USA i 1903.⁵

Familieforankringa var godt inne på borgerlig side i politikken. I 1898 fikk Hamar sin første typografstreik, men Ludvig Monsen valgte å trosse den og drive trykkeriet i Oplandenes Avis videre. Som arbeidskraft under streiken lot han ”flere av sine mindreårige barn beskjeftige der”, ifølge beretninga til Hamar typografiske forening. Det at ”arbeidsvillige” underminerte streiken gjorde etter sigende at Hamar-typografenes forening fikk en knekk og gikk i dvale i en periode. Da foreninga kom på fote igjen i 1900, protesterte den per brev til redaktøren i Oplandenes Avis mot at avisas trykkeri hadde ”altfor ungdommelig arbeidskraft” og heller ikke betalte overtidslønn. Redaktøren, Olaus Arvesen, en kjent borger i Hamar og medstifter av Norges første folkehøyskole Sagatun, skal i et svarbrev ha uttalt blant annet:

*Naar De – jeg ved ikke med hvilken myndighed – beklager, at han [Ludvig Monsen] har etpar unge, efter Deres mening altfor unge, i sin tjeneste, saa har det stedse været mig en fornøjelse at se, at Monsen lar sine børn – thi det er jo disse De sigter til – bestille noget. Det er nok af ungdom, som driver dank og øver galskab.*⁶

Da Ludvig Monsen sysselsatte noen av sine barn ved sette-kassene, befant Fredrik seg imidlertid under utdanning på Hamar lærerskole. Han gikk ut herfra i 1898. Lærerskolen skulle Monsen seinere kalle en av byens ”to høireanstalter” – den andre var gymnaset.⁷ Om han etter hvert ble misfornøyd med den politiske stilling lærerskolen inntok, ga utdannelsen ham jobb umiddelbart. Han var lærervikar i Fredrikstad og Vestre Toten, så fra 1900 i Stor-Elvdal for stortingsmann Thore Myrvang.⁸ I 1903 vendte Monsen tilbake til Hamar med fast

hadde tilknytning til Venstre, men ble i 1906 et eget parti, bedre kjent under navnet Arbeiderdemokratene som det hadde fra 1911. Oplandenes Avis var opprinnelig Venstre-avis, men gikk over til å støtte Frisinnede Venstre.

³ Aftenposten 22.6.1932 s.5

⁴ Hamar Arbeiderblad 27.4.1948 s.3

⁵ Norsk Idrætsblad 27.5.1909 (om Harald), Krogshus og Rian 1928:352-354 (om Louis), Aftenposten 17.10.1953 s.4 (om Trygve), Haave 2011 (om Otto).

⁶ Haave 1922:9-12; også gjengitt i to nyere bøker om foreninga: Evensen et al 1957 og Wilhelmsen 1982. For øvrig er denne Haave – Carl Haave – så vidt vites ikke i slekt med undertegnede.

⁷ Demokraten 18.5.1914 s.2. Om lærerskolen, som i dag er en del av Høgskolen i Hedmark, se Fladsrud 1967.

⁸ Arbeiderbladet 27.4.1948 s.2, samt småbiografiene (note 1 i forrige del) for karrieredetaljene.

jobb på folkeskolen (nå: Midtbyen skole). I 1905 fullførte han Den Gymnastiske Centralskole, en utdanning som besto av ett eller to seksmåneders kurs vinterstid.⁹

Monsen hadde mange interesser, som kort skal nevnes her. Han var kjent blant mange for å forfatte og spille i lokale revyer, sammen med lokale størrelser som ”Revy-Per” Pedersen, skihopper Carl Haave og høyreredaktør og -politiker Erling Bühring-Dehli.¹⁰ Fredrik Monsen var også en habil tegner, og hadde trolig påvirkning på datteren Randi som endte opp som profesjonell avistegner.¹¹ Fredrik Monsen hadde ”en kunstners sjel og en kunstners temperament”, ifølge en kollega.¹² Monsen var også interessert i friluftsliv og idrett, som utøver og leder på lokalt og nasjonalt plan innen fotball og skøyte løp. Monsen var formann i Hamar Skøiteklub i 1908–1912 og 1915–1917, dessuten medlem i Skøiteforbundets styre.¹³ Det har blitt sagt at formannsvervet ga Monsen ”sin første parlamentariske praksis”.¹⁴

Et vitnesbyrd om Monsens tidlige ståsted

Denne ”parlamentariske praksis” skjedde riktignok samtidig med en annen læretid, Monsens første periode i Hamar bystyre for Venstre. Da han ble valgt inn høsten 1907 var han 29 år. Kildegrunnlaget for Monsens spesifikke meninger på denne tida er sparsommelig. Imidlertid ga han selv et vitnesbyrd om hvilke betraktninger han hadde på unionsoppløsninga i 1905. Vitnesbyrdet kan kaste lys over Monsens militærpolitiske meninger i unge år:

Jeg hørte til dem, som i 1905 trodde at det var nødvendig, at vi tok et vebnet oppgjør med Sverige [...] våre militære sakkyndige forklarte, at vi med sperrefortene langs grensen kunde holde fienden ute av landet, og at vi hadde fått Europas beste artilleri. Jeg trodde på det, og det var en stemning i landet den gang, som også hadde bemektiget sig mig.¹⁵

Tilhengerne av sperrefortene er kjent som karlstadstormere; motstandere av et bestemt vilkår i de to nabolandenes Karlstad-forhandlinger som gikk ut på at Norge måtte fjerne visse

⁹ Stene 1970

¹⁰ Hamar Arbeiderblad 26.4.1938 s.4 og 5.2.1954 s.3, Solbakken 1955:89-91, Pedersen 1993:5, 15-16, 20 og 61-64, Gjerdåker 1998:162, Haave 2012

¹¹ Epost til forfatteren fra Trygve Monsen, 18.8.2011. For mer om Randi Monsen, se Falahat 2003:350

¹² Hamar Arbeiderblad 1.2.1954 s.3. Også Olav Larssen fortalte om Monsens anlegg for tegning: ”Når han ser et særpreget ansikt i nærheten, sitter han og streker det opp, og når han har tumlet med blyanten en tid, har han gjerne truffet blink”. Arbeiderbladet 27.4.1948 s.1-2. Det 20de århundre (april 1935) kalte den nytilsatte forsvarsministeren Monsen for ”litt av en kunstner”.

¹³ Skjeggstad 1949:548-549, Ødegaard og Pünther 1987:182, Teigen et al 2009

¹⁴ Hamar Arbeiderblad 27.4.1948 s.3

¹⁵ St.tid. 1925:962-963 (bind 7a)

grensefestningsanlegg for at Sverige skulle akseptere oppløsning av personalunionen. Flere karlstadstormere, deriblant altså Monsen trodde at krig kunne bryte ut mellom Norge og Sverige, og at det var ”nødvendig” for å forsvare Norges interesser. Tilhørigheten til gymnastikkskolen i 1905 kan ha gitt Monsen impulser om viktigheten av væpning og våpenkyndighet, og gjort ham mer tilbøyelig til å støtte ”et vebnet oppgjør”. Skolen hadde det fulle navn Den Gymnastiske Centralskole for Legemsøvelse og Våpenbruk, lærerne kom stort sett fra det militære, og underviste i fekting, våpenføring og skyting i tillegg til idrettslære.¹⁶

Monsen fortsatte sitt vitnesbyrd med å uttale at ”de herrer Konow og Castberg” fikk ”flere av oss med sig” på protestene mot Karlstad-forhandlingene.¹⁷ At disse framtreddende ”herrer” var kjente meningsbærere i Monsens hjemdistrikt, Mjøsdistriktet, kan også ha hatt sin innvirkning. Wollert Konow (H) og Johan Castberg var ikke bare de mest framtreddende venstremenn i Mjøsdistriktet, men var også landets mest toneangivende karlstadstormere.¹⁸ Thore Myrvang, arbeiderdemokraten som Monsen hadde vikariert for, var også karlstadstormer,¹⁹ sammen med ei rekke tidligere venstremenn som nå tilhørte det ledende sjiktet i Arbeiderpartiet: Alfred Eriksen, Adam Egede-Nissen, Oscar Nissen og Ole Gjøsteen. Disse hadde imidlertid liten støtte i hovedstrømmen i partiet, og holdningene deres ga støtet til en utskifting av Arbeiderpartiets ledelse på landsmøtet året etter, sammen med at partiet gikk inn for full avvæpning og dermed en mer radikal militærpolitisk post.²⁰ Avvæpningslinja førte til protester mot skyting som fag i folkeskolen, blant annet fra Hedmark amts Arbeiderparti i 1907.²¹ Kan skytemotstanden ha appellert til folkeskolelærer Monsen allerede da?

Monsen stilte seg i hvert fall etter hvert på skytemotstandernes side. Her ser vi nok også hans motivasjon for å avgi dette vitnesbyrdet fra Stortingets talerstol i 1925, nemlig å fortelle hvordan han i årene etter et bestemt tidspunkt hadde antatt nye meninger i militærspørsmålet, med en underforstått oppfordring til andre om å gjøre det samme.²² Monsen innrømte åpent at

¹⁶ Stene 1970. De militære mannskapene i Norge hadde riktignok en troskapsed til unionskongen, men denne ble brutt i kjølvannet av Stortingets 7. juni 1905-beslutning. Agøy 2001:267-275

¹⁷ St.tid. 1925:962-963 (bind 7a)

¹⁸ Konow var gårdbruker i Ringsaker og tilhørte høyrefløyen i Venstre. Castberg tilhørte De forenede norske Arbeidersamfund, først fra 1906 et selvstendig parti. Ifølge Halvard Lange ble disse to ansett som ”radikalere”, men ”ingen konsekvente demokrater. Konow var toll-svermer, Castberg var militær-gal”. Lange 1939:12.

¹⁹ Hoel 2011:193

²⁰ Kirkhusmo 2005, Bjørgum 2005. Programposten før 1906 var ”Militarismens avskaffelse og indførelse av almindelig folkevæbning” men ble fra 1906 ”Militarismens avskaffelse”. I tillegg sto punktet ”Oprettelse av internationale voldgiftsdomstole” ved lag både før og etter 1906. Se også innledningskapittelet ovenfor.

²¹ Solbakken 1951:34

²² Her må en spørre om Monsens hukommelse er troverdig. Hans Fredrik Dahl fører opp tre momenter man kan

han ”så feil i 1905, og at det var til gagn for vårt land, at de herrer Konow og Castberg ikke fikk flere av oss med sig enn de gjorde – det er ingen skam å erkjenne, at man har tatt feil i et slikt spørsmål”. Han ga samtidig sin hyllest til de norske forhandlere som ga avkall på festningene i 1905, samt til de svenske sosialdemokrater som demonstrerte kraftfullt mot krig mellom nabolandene.²³ At unionskonflikten løste seg så fredelig som den gjorde, kan i Monsens øyne ha blitt en attest på at konflikter kunne og burde løses uten væpnede oppgjør. Etter hvert inntok han avvæpningsstandpunktet, som sto på Arbeiderpartiets program fra 1906. Hvorfor valgte han så å bryte med sin families borgerlige politiske tilknytning og bli aktiv i arbeiderbevegelsen?

Arbeider-forkjemper

Fra Venstre til Arbeiderpartiet

Ifølge Evald O. Solbakken var Monsen med ”fra første stund” i den sosialdemokratiske forening i Hamar.²⁴ Påstanden stemmer sannsynligvis ikke. Da Monsen kom inn i Hamar bystyre ved valget i 1907, var det ikke for Arbeiderpartiet, men på ”Venstre og Arbeidernes liste”. At ”arbeiderne” var med på listesamarbeidet henviser nok til arbeidersamfunnene i venstrerørsla, Venstres forsøk på å vinne arbeiderbevegelsen for sin sak. Det var her Fredriks far Ludvig hadde sin bakgrunn, og faren var ganske riktig å finne blant listetillitsmennene for Venstre og Arbeidernes liste. Det er dermed nærliggende å tro at faren hadde klart å påvirke Fredrik til å stå på liste for sitt parti. Fredrik Monsen var satt opp et stykke ned på lista, på tiende plass. Personstemmer skjøv ham imidlertid opp på tredje plass, og dermed inn på fast plass i bystyret.²⁵

Monsen var altså ”født” inn i venstrebevegelsen. At han gikk over til Arbeiderpartiet, hadde han til felles med mange andre.²⁶ Kanskje sto han relativt nærme dette partiet allerede da han gikk inn som venstremedlem i bystyret. Ifølge journalist Hans Amundsen ”laget det sig slik at han kom til å innta radikalere standpunkter enn venstres gruppe” alt ”fra starten” av

vurdere ut ifra. Her synes to av dem oppfylt, nemlig at man husker best fra sine unge år (Monsen var 27 år i 1905) og at man lettest tidfester begivenheter som er knytta til viktige årstall (her 1905). Imidlertid mener Dahl det er vanskeligere å huske de forestillinger man hadde enn hva som faktisk skjedde. Dahl 2004:97-100. En får likevel tro at det å være karlstadstormer var en såpass spesiell forestilling at det lot seg huske for Monsen.

²³ St.tid. 1925:962-963 (bind 7a)

²⁴ Solbakken 1951:82, Solbakken 1957:9-10

²⁵ Hamar Stiftstidende 25.11.1907 s.3 og 3.12.1907 s.2, Oplandet 3.12.1907 s.2

²⁶ Blant de ledende politikere i Monsens generasjon i Arbeiderpartiet som selv var med, eller hadde foreldre som var med, i Venstre finner man Hornsrud, Koht, Nygaardsvold og Tranmæl.

bystyreperioden.²⁷ Kildene som er undersøkt forteller ikke at Monsen opplevde noe vendepunkt mens han satt i bystyret. Ved kommunevalget høsten 1910 hadde han imidlertid forlatt Venstre og Arbeidernes liste, og sto ikke på noen valgliste i det hele tatt.²⁸ Eksakt når han tok skrittet inn i Arbeiderpartiet, har det ikke vært mulig å finne ut. Olav Larssen har imidlertid skrevet at Monsen ”for alvor” ble ”virksom i Arbeiderpartiet” i forbindelse med storlockouten i 1911.²⁹ Denne påstanden skal diskuteres nærmere nedenfor.

Hva hadde så den lokale arbeiderbevegelsen å tilby en ung politiker som allerede var ganske etablert; som kom inn i bystyret som 29-åring ved hjelp av personstemmer? Arbeiderpartiet hadde relativt nylig fått feste på Hedemarken, men framsto med et stadig mer utbygd partiapparat, med økende antall lokalforeninger. I Hamar by var det to mislykkede forsøk på å danne sosialdemokratiske lag i 1894 og 1901, men i 1903 klarte man å starte en levedyktig organisasjon, *Hamar sosialdemokratiske forening*. Som en paraplyorganisasjon for den sosialdemokratiske forening samt kvinnelaget og forskjellige fagforeninger ble så *Hamar Arbeiderparti* grunnlagt i 1907.³⁰ Partiet opplevde framgang ved valgene. I bystyret gikk partiet fra ett medlem i 1901 via seks i 1904 til elleve i 1907 og 1910.³¹ Ved neste kommunevalg i 1913 økte partiet til tretten representanter i Hamar, og ellers på Hedemarken økte partiet fra 21 til i alt 46 kommunestyremedlemmer,³² trolig som en ringvirkning av partiets arbeid i regionshovedstaden. Partilagene i Hamar sto gjerne som arrangører av møter utenbygds,³³ eller man inviterte bygdefolket til partimøter i byen. Arbeiderpartiet valgte for øvrig Hamar som vertsby for landsmøtet i 1909, det samme gjorde Ungdomsforbundet i 1914. Lokallag i Ungdomsforbundet hadde byen hatt siden september 1911, da man stifta *Hamar sosialdemokratiske ungdomslag* (HSU). Monsen var ikke selv aktiv i ungdomslagene utover sympatisørstadiet, men holdt seg i Hamar sosialdemokratiske forening. Hvorvidt han med

²⁷ Arbeiderbladet 26.4.1938 s.4

²⁸ Valglistene står trykt i Oplandenes Avis 25.11.1910 s.3. At Monsen ikke stilte i 1910-valget viser at verket Nordby 1985:512-513 tar feil i å hevde at Monsens periode i bystyret var ubrutt fra 1908 til 1945.

²⁹ Larssen 1969:28

³⁰ Lillevold 1949:352, Solbakken 1951:82

³¹ Lillevold 1949:352. Dette korresponderer godt med framgangen i stortingsvalg, med 0 mandater i 1900, 4/5 i 1903, 10 i 1906, 11 i 1909 – selv om gjennombruddet i 1912 med 23 mandater ikke ga seg utslag i tilsvarende mandatøkning Hamar-valget i 1913. DNAs framgang i Hamar hindrer for øvrig ikke at også Høire sto sterkt. Axel Thallaug hadde stortingssetet for bykretsen *Lillehammer, Hamar, Gjøvik og Kongsvinger* fra 1903–1918, og i bystyret gikk Høire fra 13 i 1901 til 15 i 1910. Venstre gikk fra 5 i 1901 til 6 i 1910. De som tapte terreng, var avholdslista samt en ”Håndverkerforeningens, arbeiderforeningens og jernbaneforeningens fellesliste” som falt ut f.o.m. 1904, og trolig gikk inn i ”Venstre og Arbeidernes liste”.

³² Lillevold 1949:398, Demokraten 31.10.1913 s.1

³³ Solbakken 1951:110

årene begynte å nærme seg ungdomsbevegelsen i sine politiske meninger, er et gjennomgangstema i denne oppgaven.

Et umåtelig viktig skritt for å bygge organisasjonen ble tatt da Arbeiderpartiet etablerte Demokraten som sin avis i Hamar i september 1909. Før dette hadde partiet prøvd å drive ei fylkesdekkende arbeideravis, *Hedemarkens Amts Socialdemokrat (Solungen)*, med base i Kjellmyra på Finnskogen. Denne løsning var ikke tilfredsstillende for distriktene nord for Solør.³⁴ I Hamar sto den borgerlige pressen sterkt, med tre aviser som holdt seg til Høire (Hamar Stiftstidende), Venstre (Oplandet) og Frisinnede Venstre (Oplandenes Avis).³⁵ For å ta opp aviskonkurransen i byen bestemte en del ”interesserte partifeller og de få fag- og partiforeninger” som fantes i 1909 seg for å reise startkapital. Disse investorene sto i de første årene som eiere av Demokarten, riktignok med en programartikkel som erklærte at avisa var ”forpliktet til Arbeiderpartiets program uten prutning og avkortning”. Olav Kringen ble ansatt som redaktør. Den tidligere redaktøren i Social-Demokraten (1903–1906) ble også partiets håp i stortingsvalgkretsen Søndre Hedemarken.³⁶ Med dette var fundamentet lagt for ei avis som kunne gjøre Arbeiderpartiet mer kjent i Hamar, og der interesserte nykommere i arbeiderbevegelsen, som Monsen, kunne bidra og styrke sin organisasjonstilknytning.

Monsens vei mot toppen i lokalpolitikken

I det følgende skal jeg diskutere hvordan Monsen bygde seg opp gjennom å ta på seg verv i avisa og i lokalpartiet ellers. At aviskonkurransen i Hamar var hard, med betydelige ”næringsssorger” for privateierne av Demokraten, som Olav Larssen har understreket,³⁷ ble en beveggrunn for tettere bånd mellom avisa og lokalpartiet. Det hadde den effekt at Monsen fikk en bredere organisatorisk plattform å stå på. Allerede i 1911, året etter at han gikk ut av bystyret, bidro han for eksempel som en frilans sportsjournalist, med referater fra fotballkamper.³⁸ Dessuten ble han i juni 1911 valgt som formann i en intern partikomit . Kildene forteller ikke eksakt hvorfor han ble valgt, men komiteen skulle utrede om lokalpartiet skulle overta eierskapet i Demokraten, som var på konkursens rand. På avisas generalforsamling litt seinere i juni satte også eierne ned en komité, ment for   forhandle med

³⁴ Solbakken 1950:9-10, Solbakken 1951:126-133

³⁵ Petersen 1914:81, Larssen 1969:30-31

³⁶ Solbakken 1950:9-10, Larssen 1969:21-22. Kringen tapte valget stort for både Høire og Arbeiderdemokratene.

³⁷ Larssen 1969:23

³⁸ Se f.eks. Demokraten 20.6.1911 s.2, 11.7.1911 s.2; fotballreferater med signaturen ”Fr.”, som nok henspiller på den vanlige navneforkorting ”Fr. Monsen”. At Monsen refererte fra kamper med fotballaget Hamar Game Club er ikke oppsiktsvekkende, i lys av at han og broren Harald selv spilte for HGC i begynnelsen av tiåret.

lokalpartiets medlemslag om eierskapsovertakelse. Monsen ble med også i denne komiteen. Forhandlingene endte med at Arbeiderpartiets lag i Hamar, Hedemarken og Østerdalen overtok Demokraten fra 1.1.1912.³⁹

Sommeren 1911 foregikk også en storlockout i Norge. Som nevnt ovenfor hadde lockouten visstnok en radikaliserende effekt på Monsen, som solidarisererte seg med arbeiderne og ”for alvor” ble ”virksom i Arbeiderpartiet”. I juli valgte partiet Monsen som medlem i en innsamlingskomité for de lockoutede arbeiderne.⁴⁰ Den første søndagen i august holdt partiet et friluftstevne, hvor inntektene skulle gå til de uorganiserte lockoutede. Monsen var en av de tre som fikk tale på stevnet.⁴¹ Militarismetemaet ble tatt opp av stevnets første taler, danske J. P. Sundbo, mens Monsen gikk mer inn på selve konflikten i arbeidslivet og de følger lockouten kunne få. Han framholdt at følgene kunne bli alvorlige for lockoutede arbeidere som fikk vansker med å skaffe livsfornødenheter. For arbeiderne, sa han, var ”kanskje barnas bøn om mad, som ikke kan skaffes, det bitreste” i situasjonen. Han priste deretter ”den norske arbeiderstand” for dens modenhet ”i kulturelt henseende”. Denne ”stand” prøvde å løse selv de mest prekære spørsmål gjennom et opplyst og verdig organisasjonsarbeid, framholdt han, før han la til at arbeidsgivernes kompromissløse linje derimot kunne skape stemning for mer drastiske virkemidler i arbeiderbevegelsen. Lot arbeidsgiverne lockouten fortsette, ”saa kunde det ligge nær for arbeiderne at gribe til andre kampmidler end de nu brugelige”, anførte Monsen: ”Sulten kan nemlig drive folk til fortvilede handlinger”. Videre ble Monsen referert i tredje person: ”Taleren trodde dog bestemt, at de norske arbeidere var saa skolede organisationsmedlemmer og oplyste folk, at det ikke var den ringeste udsigt til at sligt vilde indtræffe”. Monsen trodde ikke at ”tale om voldshandlinger” ville forekomme fra arbeidernes side, og ville også unngå det. Kunne arbeidsgiverne gi etter for noen av arbeidernes krav, ville heller ikke konflikten ”fortsætte længe”.⁴²

Det relativt nye partimedlemmet Monsen solidarisererte seg altså fullt ut med arbeidstakerne. Han la vekt på å sette tilhørerne inn i fattige arbeideres situasjon, der sulten ifølge Monsen lurte rundt hjørnet.⁴³ Han kom også med manende oppfordringer om at borgersamfunnet bar

³⁹ Demokraten 13.6.1911 s.3, 27.6.1911 s.2, Solbakken 1950:10-11, Solbakken 1951:133-134

⁴⁰ Demokraten 18.7.1911 s.1, 20.7.1911 s.2. Heller ikke her framgår den eksakte grunnen til valget av Monsen.

⁴¹ Demokraten 5.8.1911 s.3 (annonse)

⁴² Demokraten 8.8.1911 s.2

⁴³ Even Lange understrekte i intervju 2.2.2012 at erfaringene av ulikhetssamfunnet på Hedemarken satt dypt også hos Monsens etterkommere. Også residerende kapellan J. F. Sandberg la i sin beskrivelse av de kristelige og sosiale forholdene i Hamar bispedømme vekt på dette: "Hamar er jo centret for bygde, hvis befolkning

ansvaret for hva som ville skje hvis de fortsatte sin konfronterende linje. Dette skulle bli et fast punkt i Monsens argumentasjon, særlig i forbindelse med jubileumsfeiringene i 1914, som vi kommer tilbake til seinere i oppgaven. Monsens tale vakte derfor ”betydelig opsikt”, ifølge en journalistkollega.⁴⁴ Hvor stor oppsikt det ble, er vanskelig å etterprøve. Dramaturgien i talen ble muligens litt ødelagt siden foredraget måtte avbrytes på grunn av regn og blest. Likevel ser vi at Demokratens dekning av stevnet i stor grad besto av å referere Monsens foredrag. Til sammenligning fikk neste taler ikke sin tale referert overhodet.⁴⁵ Man mente med andre ord at Monsen kom med vektige ord som burde gjøres kjent blant abonnentene. Dessuten ser vi at Monsen snart ble invitert til nye oppgaver i partiet i kjølvannet av innsatsen under lockouten. I oktober 1911 holdt han foredrag på stiftelsesfesten til *Hamar socialdemokratiske ungdomslag* – måneden etter lagets stiftelsesmøte. Sammen med Monsen talte Petter Nilssen, ledende Arbeiderparti-politiker i Lillehammer.⁴⁶ Olav Larssen fra ungdomslaget refererte fra festen i Klassekampen: Nilssen og Monsen ”holdt hvert sit fængslende, sterkt agitatoriske foredrag”, het det der.⁴⁷

Etter at Demokraten ble overtatt av partilagene i januar 1912, ble avisa styrt av et representantskap, som igjen valgte et bladstyre til å ta seg av løpende saker. I januar 1912 skjedde også et redaktørskifte. Ole Holmen avløste Olav Kringen som hadde vært litt fra og til som redaktør. Holmen var veteran i Hamar socialdemokratiske forening og eks-styreformann i avisa.⁴⁸ Han hadde sittet sammen med Monsen i både aviskomiteene og lockoutens innsamlingskomité, og ble snart en av Monsens støttespillere. Det første tegnet på dét kom på generalforsamlinga i Hamar Arbeiderparti i slutten av januar 1912. Her foreslo valgkomiteen med Ole Holmen som medlem og Engebret H. Brændholen som formann at Monsen skulle bli ny nestleder i Hamar Arbeiderparti. Man ville ha et partistyre som var uavhengig av den sittende bystyregruppa. Monsen ble valgt som nestleder og sekretær med 28 mot 9 stemmer. Vi merker oss her at han ikke var ønska i vervet av alle i partiet. En av de uttalte skeptikerne, Sverre Svendsen fra ungdomslaget, uttalte at valgkomiteen hadde ”opført for faa fagarbeidere” blant styrekandidatene. Var det slike kriterier man brukte, kom læreren Monsen

rummer store sociale motsætninger. Naar saa hertil kommer at Hamar er en aristokratisk by, vil man forstaa, at klassemotsætningen og dermed socialismen har let for at trives". Sandberg 1919:15

⁴⁴ Arbeiderbladet 26.4.1938 s.4 og 27.4.1948 s.1-2. Kollegaen er Hans Amundsen, i 1911 red.sekr. i Fremtiden.

⁴⁵ Demokraten 8.8.1911 s.2

⁴⁶ Solbakken 1951:110. Petter Nilssen, partisekretær Magnus Nilssens eldre bror, var DNAs stortingskandidat i Lillehammer, Hamar, Gjøvik og Kongsvinger i 1906 og 1909, men tapte begge gangene for Axel Thallaug. Nilssen talte også etter Monsen på lockoutmøtet.

⁴⁷ Klassekampen 24.2.1912 s.123f

⁴⁸ Solbakken 1950:10-11, Larssen 1969:22, Demokraten 30.1.1912 s.2

til kort, tross den støtte han ga arbeiderne under lockouten.⁴⁹ Også Olav Larssen har bitt seg merke i at det fantes en del skepsis til ”skolemestrene” i partiet – ”ble det ikke for mange av dem?”, spurte noen seg.⁵⁰ Men Monsen ble altså valgt. Det nye vervet innebar også medlemskap for Monsen i avisas representantskap.⁵¹ Han ble formodentlig sett på som stødig i partiets viktigste saker, og også hans talerinnsett og organisasjonsarbeid fra 1911 var viktig.

Redaktør Holmen roste Monsen i sine avisspalter, blant annet for å være den ”drivende kraft” i Demokratens representantskap.⁵² Det Monsen var en av pådriverne for, var å utvide Demokraten til daglige utgivelser – det naturlige målet for partiforeningene etter å ha overtatt eierskapet. Utvidelsesarbeidet skred sakte men sikkert fram. Et år seinere, i februar 1913, erklærte lokalpartiets formann Andreas Pedersen at Monsen måtte få ”fuldført det vanskelige arbeide som er paabegyndt for at faa Demokraten utvidet”. Uttalelsen kom i anledning av at Monsen for en kort periode ble satt utenfor de styrende partiorganer. Monsen ”frabad sig gjenvalg” som lokalpartiets nestleder av ukjente grunner og måtte dermed stille til nytt valg som kandidat til representantskapet. Ble Monsen ikke valgt, uttalte Pedersen, ville det gjøre ”ubodelig skade” på arbeidet med avisutvidelsen. Ole Holmen trådte også fram og støtta Pedersens ord ”paa det kraftigste”. Monsen tapte imidlertid voteringa, og ble kun første vara.⁵³ Det førte til at Holmen allerede neste måned, i mars 1913, forlot ledervervet i Hamar sosialdemokratiske forening for å foreslå Monsen som ny leder. Begrunnelsen var at Monsen måtte inn igjen i ”partibladets ledelse” – også dette vervet ville gi representantskapsplass. Nå, i sin egen partiforening, ble Monsen valgt ”omtrent enstemmig”. Monsen kom også inn i Hamar Arbeiderpartis representantskap⁵⁴ og Demokratens styre.⁵⁵

Tross tilbakeslaget for Monsens avisarbeid da han i februar 1913 ble nedstemt som kandidat til representantskapet, hadde han altså ved hjelp av sin partiforening kommet inn igjen i rollen. Våren 1913, under to år etter at han ble ”virkosom” i partiet, var han godt posisjonert i arbeiderbevegelsen i Hamar, etter å ha utført et estimert arbeid i forskjellige komiteer og i

⁴⁹ Demokraten 23.1.1912 s.2

⁵⁰ Larssen 1969:28. At Monsen med sin lærerbakgrunn og –identitet hørte til den mer ”borgerlige” del av arbeiderbevegelsen kulturelt sett, ble også understreket i intervju med Even Lange 2.2.2012. Monsen var ikke bare lærer selv, men hans svigerfar, kone, og parets tre yngste døtre var alle lærere.

⁵¹ Demokraten 4.3.1913 s.2. Egentlig var det *formannens* oppgave å møte i representantskapet, men Andreas Pedersen måtte avstå fra dette ettersom han var formann for bladstyret. Solbakken 1951:134

⁵² Demokraten 4.3.1913 s.2

⁵³ Demokraten 11.2.1913 s.2

⁵⁴ Demokraten 18.3.1913 s.2. Holmen hadde hatt ledervervet i under ett år, jf. Demokraten 2.4.1912 s.4

⁵⁵ Demokraten 26.3.1913 s.2. Avisas representantskap foretok valget på styre.

representantskapet for å utbedre partiavisa. Utover våren markerte Monsen seg også på flere politikkfelter i den lokale offentligheten. Han debatterte skolepolitikk,⁵⁶ og var i en lengre polemikk med Olaus Arvesen om hvorvidt en lærer kunne drive politisk agitasjon på fritida. Arvesen antyda at en lærer i hvert fall ikke kunne være aktiv sosialist, men Monsen fikk støtte fra kolleger.⁵⁷ Også da Arvesen foreslo kino- og teatersensur, og Monsen tok åpent til orde mot dette, kom det visstnok reaksjoner som gikk på at Monsen ikke burde være lærer. Monsen mente at ønsket om sensur mot slike kulturuttrykk var ”det mest bakstræverske nogen mand har sagt i det tyvende århundre”.⁵⁸ Det kan kanskje stå som et frampek til Monsens kamp våren og høsten 1914 mot sensur av antimilitaristiske ytringer.

Mest interessant i vår sammenheng er imidlertid at Monsen begynte å få publisitet som *antimilitarist*. Viktigst våren 1913 var spørsmålet om militærets plass i Hamars 17. mai-feiring. Monsen deltok på et møte der utsendinger fra ”de foreninger og korporasjoner som vil delta i feiringen av 17. mai”) bestemte hvordan Hamars 17. mai-komité skulle settes sammen. Monsen var sannsynligvis utsending for Hamar socialdemokratiske forening. Han kritiserte forslaget til komitésammensetning som ”paafallende” dårlig, og prøvde å sikre at dagen ikke skulle bli brukt til forsvarsvennlige framstøt. Han foreslo å gi 17. mai-komiteen følgende mandat: ”Talen for dagen skal være nøytral og ikke indeholde militaristisk agitation. Der holdes ikke ved fanetoget tale for kongen”. Dette ble nedstemt, da flertallet ikke ville gi komiteen noe mandat i det hele tatt.⁵⁹ Hamar Arbeiderparti viste derimot at de sto bak Monsen ved å distansere seg fra ”høires misbruk av 17de mai”.⁶⁰ Kun en måned etter feiringa av grunnlovsdagen ble Monsen så valgt til ny redaktør av Demokraten. Her kunne han spre antimilitaristisk tankegods med jevne mellomrom, blant annet en lengre kampanje med et lignende forslag om innholdet i 17. mai-feiringa våren 1914.

⁵⁶ Se bl.a. Demokraten 20.2.1913 s.2 og 22.2.1913 s.2

⁵⁷ Se bl.a. Demokraten 9.5.1913 s.1 og 2, 16.5.1913 s.2 (et innlegg hvor Monsen fikk støtte fra femten folkeskolekolleger), 19.5.1913 s.2, 26.5.1913 s.2, 2.6.1913 s.2, 6.6.1913 s.2. Hamar skolestyre fikk saka på sitt bord, men gjorde ingen forføyninger i den ene eller andre retning.

⁵⁸ Monsens ord falt på et folkemøte i Hamar der Olaus Arvesen hadde krevd ”skarp censur” mot de ”mere og mere vovede serier” man kunne fant på teater og kino. Monsen retta visstnok en ”flængende kritik” mot sensurforslaget, hvorpå flere beklagde at en lærer kunne innta et slikt standpunkt. Se referat i Oplandenes Avis 14.12.1912 s.2 og 16.12.1912 s.1-2, Hamar Stiftstidende 16.12.1912 s.2, Demokraten 17.12.1912, samt Demokraten 19.12.1912 s.2 der E. H. Brændholen ga støtte til Monsens lærervirke. Monsens far tok avstand fra sensur i en lederartikkel i Oplandenes Avis 18.12.1912 s.1, og la ansvaret på foreldrene for hva barn fikk se.

⁵⁹ Demokraten 28.4.1913 s.2; 30.4.1913 s.2, 5.5.1913 s.1, 7.5.1913 s.2. Partimedlemmer beklagde at ”kongetale og militærsmak” (E.H. Brændholen fra 17. mai-komiteen) og ”kongesnobberiet, militæragitationen og partipolitikken” (lederartikkel av Ole Holmen) fikk innpass i markeringa av grunnlovsdagen.

⁶⁰ Demokraten 9.5.1913 s.2. Partiet avsto fra motdemonstrasjon på selve dagen, men det ble i dagene rundt holdt ulike markeringer, som et antimilitært foredrag av Kyrre Grepp, referert i Demokraten 14.5.1913 s.1-2.

Redaktørskiftet – en politisk fløykamp?

Ved valg til forskjellige posisjoner i Hamar Arbeiderparti i 1912 og vinteren 1913 hadde ikke lærer og tidligere venstremann Fredrik Monsen støtte fra alle grupperinger i sitt parti. Imidlertid ble han valgt som formann i sitt partilag, og i juni ble han redaktør i Demokraten. Flere skribenter har ment at redaktørskiftet var et resultat av en politisk fløykamp. Evald Solbakken og Olav Larssen understreker at det i 1913 begynte å danne seg misnøye med redaktør Ole Holmen, som ikke var politisk på linje med ungdomslaget og flere fagforeninger. Holmen prøvde å kjempe mot Tranmæl-fløyens ”politiske teorier”, heter det, men ble avsatt og fikk Fredrik Monsen som etterfølger.⁶¹ I det følgende skal vi se nærmere på hva som egentlig skjedde. I hvilken grad stemmer de to forfatterens påstander om at fløymotsetninger førte til redaktørskiftet? Hva var ankepunktene mot Ole Holmen, og hva foretok Fredrik Monsen seg i forbindelse med redaktørskiftet?

Ole Holmen hadde fungert som redaktør under Olav Kringens hyppige fravær fra redaksjonen, og hadde tiltrådt formelt i januar 1912. Denne måneden begynte med at Demokraten slo følge med utprega moderate aviser som Arbeidet og Smaalenenes Social-Demokrat i å støtte fordømmelsen av Martin Tranmæls ”dynamitt i borehullene”-utspill.⁶² Et år med Holmens moderate linje gjorde tilliten til ham tynnslett i flere av partilagene. Olav Larssen erklærte i Klassekampen i mars 1913 at ungdomslaget ”har tat initiativ til at faa den nuværende redaktør av Demokraten ombyttet med en som bedre kan røkte dette hverv”.⁶³ I samme måned bestemte så Demokratens representantskap å utvide avisa til dagblad fra 1. juli. Samtidig skulle redaktørstillinga utlyses som ledig. Med overgang til dagblad og økt satsning ville representantskapet, hvor Fredrik Monsen var gjeninntrådt, ha frie hender i å håndplukke riktig redaktør.⁶⁴ Holmen kommenterte at det var en utakknemlig jobb han hadde. Sannsynligvis ville ”ingen” ha søkt jobben ”om den var blit avertert ledig”, mente han.⁶⁵ Det meldte seg imidlertid flere søkere, deriblant Fredrik Monsen, som på forsommeren fikk en

⁶¹ Solbakken har skrevet at ”Fagopposisjonen og Ungdomsforbundet utfoldet en meget livlig opposisjonell virksomhet mot den ledende retning innen partiet, og Demokraten tok avstand fra disse nye idéene – og dette førte til at Holmen fratrådte”. Solbakken 1950:11-12, Solbakken 1951:134. Formuleringene til Solbakken er tatt fra Larssen 1935:7. Larssen skreiv også om saken i sine memoarer; at Holmen ”var kommet på kant med fagforeningene, som var enig med Martin Tranmæl i at fagorganisasjonen måtte bruke hardere kampmidler [...] Demokratens redaktør kunne ikke følge Tranmæl i hans politiske teorier [...] Heller ikke hadde han noe til overs for partiets ungdomsbevegelse”. Larssen 1969:25

⁶² Rognes 1976:152. For mer om dynamitt-utspillet, se Bjørgum 1998:89-90

⁶³ Klassekampen 1.3.1913. Det hadde gitt Ungdomslaget oppmerksomhet og ”meget popularitet”, fortsatte han.

⁶⁴ Demokraten 26.3.1913 s.2

⁶⁵ Demokraten 27.3.1913 s.1-2

oppfordring av representantskapet i Hamar Arbeiderparti til å søke.⁶⁶ Kildene forteller ikke eksplisitt hvilke av Monsens kvaliteter som var utslagsgivende for at han ble bedt om å søke jobben. Monsens arbeid i partiet over de siste årene som er belyst ovenfor, må imidlertid ha vært utslagsgivende, og dessuten var Monsens antimilitaristiske 17.mai-forslag friskt i minne.

Holmen trykte mye stoff om kritikken mot seg selv som redaktør, da det var blitt ”en ren motesak at angripe mig her i bladet”, som han skreiv. Olav Larssen fra ungdomslaget kritiserte Holmen på leserbrevplass, for å refusere referatet av en tale holdt av Klassekampens omstridte redaktør Eugène Olaussen. I sitt svar brukte Holmen polemiske betegnelser på Olaussen, som ”Klassekampens ungdommelige yppersteprest” og ”en unggut fra Kristiania”. Holmen forsøkte i ei tid å advare med å trykke mer stoff fra Olaussen og hans meningsfeller. Skjedde det, ville partiavisene gjøre seg til ”talsmænd for den yderste paagaenhet og de mest fanatiske revolutionsteorier”, mente Holmen. Han kom i ”miskredit” hos ungdomsbevegelsen fordi han ”ikke har billiget” denne utvikling, trodde han selv, men han ville heller være talsmann for ”den jevne demokratiske utviklingspolitikk” som Arbeiderpartiet hadde ”bekjent sig til hittil”. Det ville ikke ”gavne arbeiderbevægelsen hverken i Hamar eller landsdistriktene om vor politik blev lagt over i den retning som repræsenteres av Olaussen”, het det videre.⁶⁷ Det stemmer altså at Holmen kom på kant med Arbeiderpartiets radikale fløy. I hans øyne var denne fløyen først og fremst representert ved Eugène Olaussen. Vi skal seinere i oppgaven se at Monsen valgte å satse på et nærere samarbeid med Olaussen fra høsten 1914.

Monsen uttalte seg om redaktørspørsmålet på et sju timer langt representantskapsmøte i Demokraten samme måned. Han hadde da vært medlem av representantskapet i en knapp uke, etter at nettopp Holmen overlot ham vervet som leder i Hamar socialdemokratiske forening. Monsen holdt fast ved at Holmen skulle avsettes, med den begrunnelse at man måtte ”staa frit” i valg av redaktør når Demokraten skulle bli dagsavis. Andre kom med mer direkte kritikk mot sittende redaktør. Flere ”skrivelser” som var sendt ”fra forskjellige partiforeninger i Hamar efter initiativ av Hamar socialdemokratiske ungdomslag” ga sin tilslutning til kritikken mot Holmen. Da flere fra ungdomsbevegelsen ”angrep” Holmen også på møtet, oppsto en ”meget skarp diskussion” om ungdomslagets taktikk. Holmen erklærte det igjen som uaktuelt å følge ”den retning som repræsenteres av Olaussen”. Monsen ga redaktøren en viss støtte ved å foreslå at de kritiske skriv ikke skulle føre til noen forføyning. Likevel var

⁶⁶ Demokraten 2.6.1913 s.2, Demokraten 20.6.1913 s.1

⁶⁷ Demokraten 1.3.1913 s.2, 4.3.1913 s.2, 26.3.1913 s.2, 27.3.1913 s.1-2, 29.3.1913 s.2

Monsen med på å avsette Holmen fra redaktørtabureten, da styrets innstilling på at Holmen ”skulde opsies” og redaktørstillinga utlyses ble enstemmig vedtatt. Monsen understrekte da igjen at ”det ikke var for at imøtekomme denne kritikk [fra ungdomslaget og andre partilag] naar den nuværende redaktør nu blev opsagt”.⁶⁸ Ikke desto mindre oppnådde kritikerne sitt mål: redaktørskifte. Hvilket syn hadde så ungdomslaget på Fredrik Monsen da han søkte på redaktørjobben?

Ungdomsbevegelsen var tydeligvis svært lysten på å få et mer radikalt partiorgan i Hamar. I hvert fall valgte Eugène Olaussen å søke redaktørstillinga. Monsen fikk også en håndfull andre konkurrenter.⁶⁹ I juni vedtok Demokratens styre å innstille Monsens kandidatur overfor avisas representantskap, som tok den endelige avgjørelsen. Olaussen trakk sin søknad mens resten av søkerne ble med videre. Redaktøransettelsen skjedde på et representantskapsmøte i midten av juni 1913. ”Efter nogen diskussion” om redaktørjobben, het det i Demokratens referat, viste en prøveavstemning 18 stemmer til Monsen og 8 til Waldemar Carlsen. I endelig stemmerunde vant Monsen med 22 stemmer mot Carlsens 4.⁷⁰ Det er ikke kjent hvem disse fire var eller hvilke partilag de representerte, men vi kan konstatere at selv om Monsen fortsatt ikke hadde unison støtte i partilagene, hadde han oppslutning fra det store flertall. Flertallet vokste sågar fra prøveavstemning til endelig avstemning.

Til avisutvidelsen hørte det også en ansettelse av en ny stilling, redaksjonssekretær.⁷¹ Hele femten personer søkte på denne jobben. Her forteller kildene klarere hva de ulike møtedeltakerne mente. Fredrik Monsen og bladstyreformann Andreas Pedersen ville lodde stemninga for et kontroversielt forslag, nemlig å la Holmen bli redaksjonssekretær for ”at vise skyldig retfærdighet” for hans innsats som redaktør. Fredrik Monsen hadde altså først vært med på å avsette Holmen for så å bli ansatt i samme posisjon, men gjorde nå et framstøt for å beholde Holmen i avisa. Bladstyret ville samtidig ikke ”bortse fra, at flere av partiforeningene har uttalt sig bestemt mot at O. Holmen ansættes og har stillet det som uttrykkelig betingelse for ydelse av sine bidrag at saa ikke sker”. Bidragene det var snakk om, var de økonomiske tilskudd som avisa trengte for å øke antall utgivelser.⁷² Ifølge Olav Larssen sto de største

⁶⁸ Demokraten 26.3.1913 s.2

⁶⁹ Redaktørene som søkte var Eugène Olaussen, Ingvald Førre (Haugesunds Folkeblad) og Waldemar Carlsen (Solungen). I tillegg søkte J. B. Jacobsen (trolig journalist Ingvald B. Jacobsen), en E. Jørstad og Fredrik Monsen.

⁷⁰ Demokraten 16.6.1913 s.2 (på side 2 står feil dato trykt, 17.6.). Olav Larssen (1969:25) sin påstand om at Monsen ble valgt ”enstemmig og visstnok uten debatt” er uriktig, som man ser av det ovenstående.

⁷¹ Larssen 1969:25

⁷² Demokraten 16.6.1913 s.2

fagforeningene bak dette ultimatum.⁷³ Det ble en debatt om spørsmålet på halvannen time. På endelig spørsmål om Holmen skulle bli redaksjonssekretær, stemte 13 mot og 7 for mens resten var avholdende. Holmen forlot Demokraten umiddelbart. I et avskjedsbrev trykt i avisa på Monsens første dag som redaktør, beklagde Holmen at ”personlige stridigheter og smaa ergjerrigheter” hadde skapt splid i arbeiderbevegelsen lokalt.⁷⁴ Det er imidlertid grunn til å mene at uenighetene stakk dypere enn personlige ”ergjerrigheter”, slik Holmen påsto. Kildene bekrefter påstandene om at politiske fløyer i partiet sto bak skiftet. Særlig fikk det betydning at flere foreninger stilte et økonomisk ultimatum. Holmen falt altså på grunn av sine programerklæringer for reformistisk sosialisme og sin brodd mot de radikale i Arbeiderpartiet.

Den radikale fløyens innflytelse på avisansettelsene blir enda tydeligere når man ser hvem som faktisk fikk redaksjonssekretærjobben. Sammen med Carlsens og Førres kandidaturer ble nå Olav Larssens navn trukket fram som en utfordrer. Larssen var aktiv i ungdomslaget, og klarte å danke ut de redaktørfarne Carlsen og Førre. Larssen hadde mest skrevet inserater i Klassekampen, var ikke ennå fylt 19 år, og med noen måneder igjen til svennebrevet i typografi var han heller ikke utlært i noe fag.⁷⁵ Larssen selv forklarte seieren som ”hell”, idet medlemskapet i samme avholdslosje som en ikke navngitt stemmegiver ble tunga på vektskåla.⁷⁶ Det er nærliggende å tolke Larssen som altfor beskjeden her. Larssens inntreden i Demokraten var snarere resultatet av en kampanje kjørt av enkelte partiforeninger i Hamar-distriktet, som ville ha et mer radikalt redaksjonspersonale i avisa de var eiere i. *Den samme kampanjen* brakte Monsen inn som redaktør fra 16. juni 1913.⁷⁷ Vel var han relativt ny i Arbeiderpartiet, men han må ha gjort et godt inntrykk i sitt arbeid for partiorganisasjonen.

Kommunevalget høsten 1913 ble en bekreftelse på Fredrik Monsens sterke stilling. Etter én fraværperiode var han tilbake på kommunevalgliste, nå selvsagt for Arbeiderpartiet, som nummer to på lista.⁷⁸ Antall personlige stemmer var høyt, og kommunegruppa valgte ham som gruppeleder, som partiets ordfører kandidat og medlem av formannskapet. Listetopp

⁷³ Larssen 1969:25

⁷⁴ Demokraten 16.6.1913 s.2 (både møtereferat og brev). Som en oppreisning fikk Holmen tre mnd. etterlønn.

⁷⁵ Larssen 1969:26. I en første avstemningsrunde fikk Larssen 10 stemmer. Førre ble utslått med 3 stemmer mens Waldemar Carlsen fikk 14 stemmer. I endelig avstemning vant Larssen over Carlsen med knappest mulig stemmeflertall på 14-13. Demokraten 16.6.1913 s.2.

⁷⁶ Larssen 1969:26

⁷⁷ Tilsynelatende fortsatte Monsen å jobbe i deltidsstilling i folkeskolen; se Hamar Stiftstidende 17.6.1913 s.2, Demokraten 18.6.1913 s.2. Stiftstidende spurte ”om det egentlig kunde være paakrævet for Hamar Kommune at hjælpe Socialisterne med Avlønningen av Partiorganets nye Redaktør”, men oppnådde ikke noe med det.

⁷⁸ Valglista ble trykt ved flere anledninger i november. For valgresultatet, se Demokraten 10.12.1913 s.2.

Jacob Marsten ble varaordførerkandidat. I ordførervalget nådde Monsen riktignok ikke opp, med tretten stemmer i bystyret mot Gustav Heibergs atten.⁷⁹ Formannsvervet i Hamar sosialdemokratiske forening ga Monsen fra seg til Andreas Pedersen ved foreningas generalforsamling i mai 1914. Møtet ”gikk – mot sedvane – stille og pent for seg”,⁸⁰ ifølge avisreferatet. Med ny redaksjon i Demokraten og ny bystyregruppe hadde brikkene tydeligvis falt litt på plass i Hamars sosialdemokrati.

Oppsummering

Vi har i denne delen sett på Monsens overgang fra en bakgrunn i venstrebevegelsen til Arbeiderpartiet. Han var politisk aktiv for Venstre, men sa fra seg en etablert plass som bystyremedlem i Hamar. Seinest i 1911 ble han aktiv i Arbeiderpartiet, og bidro i første omgang i ulike komiteer som både arbeida for å støtte arbeidere under storlockouten i 1911 og for å utbedre partiets ferske avis i byen, Demokraten. Partiet tok så over avisa fra ulike investorer i 1912, og gjennom partiverv ble Monsen ytterligere involvert i avisas utvikling. Den ferske Arbeiderparti-mannen fikk viktige støttespillere i organisasjonen, deriblant redaktør Ole Holmen og styreformann Andreas Pedersen.

Samtidig skjedde en utvikling i arbeiderbevegelsen på Hedemarken. Partiet, som opplevde jevnlig vekst både i antall lokallag og folkevalgte, fikk i 1911 et nytt tilskudd ved stiftelsen av et ungdomslag. Demokraten stilte seg fremmed for den opposisjonen som vokste fram i Arbeiderpartiet, den nye retning, der Fagopposisjonen og Ungdomsforbundet sto sentralt. Redaktør Ole Holmen valgte å advare mot Ungdomsforbundets redaktør Olaussen, og som svar uttalte ungdomslaget i Hamar eksplisitt at redaktøren måtte skiftes ut, og jobben ble nyutlyst i forbindelse med Demokratens utvidelse til dagblad fra juli 1913, som Monsen var med på å bestemme. Opposisjonen brukte så sine økonomiske bidrag som brekkstang for et redaktørskifte. Fredrik Monsen fikk klar støtte framfor andre, erfarne partiredaktører. Partiets radikale fløy var altså fornøyd med den tidligere venstremannen som redaktør, og fikk også inn sin mann Olav Larssen i redaksjonen. Jeg har argumentert for at støtten til Monsen skyldes hans arbeid for å utbygge partiorganisasjonen og partiorganet. I tillegg hadde han stukket seg fram med klare meninger i Hamar-offentligheten. Noe av det siste han gjorde før han ble ansatt, var å lufte et antimilitaristisk forslag overfor 17. mai-komiteen. Som vi skal se i neste del, tok det ikke lang tid før han fylte sin avis med antimilitaristiske meningsytringer.

⁷⁹ Demokraten 20.12.1913 s.2, 23.12.1913 s.2. Heiberg var jurist, tidligere ordfører og stortingsmann som hadde gått over fra Venstre til Høyre og Frisinnede Venstres fellesliste.

⁸⁰ Demokraten 29.5.1914 s.2

2. Antimilitaristisk grunnlag

Som nyansatt redaktør i Demokraten måtte Fredrik Monsen bruke de første månedene godt for å styrke posisjonen til avisa og partiet. Det ble holdt kommunevalg høsten 1913, og Demokraten skulle starte som dagsavis fra 1. juli, kun to uker etter at Monsen overtok. Han fikk nå anledning til å spre partiets politikk og sine egne meninger. På lederplass vendte han stadig tilbake til antimilitarismen som tema, og markerte sine antimilitære ”grunnholdninger”. I tre kapitler skal vi se på Monsens meninger og perspektiver på militæret som apparat mot indre og ytre fiender samt hvordan han brukte kristent tankegods i antikrigssammenheng.

Hans antimilitaristiske ytringer skal kartlegges og analyseres langs to akser. For det første skal vi se i hvilken grad Monsen trakk på de forskjellige formene for antimilitarisme, med innslag av både sosialistisk klassetenkning, ”sosialpasifisme” og tradisjonell pasifisme med religiøse innslag. Klasseperspektivet ble trukket fram oftest og sterkest, både når Monsen protesterte mot at soldater ble utkommandert mot streikende arbeidere i utlandet og når han kritiserte opprustningsvennlige politikere og offiserer i Norge. Han tegna et bilde der Norge foran situasjoner med bruk av militæret mot arbeidere. Datidas innkalling av hardtarbeidende unge menn til våpenøvelser¹ var en disiplinerende hverdagsbruk av militæret som indre maktmiddel, mente han. Samtidig brukte Monsen et spekter av argumenter med røtter i pasifismen, dels i sin omtale av de pågående Balkankrigene, men mest ved ganske utstrakt bruk av Kristus-retorikk og henvisninger til denne ”frelserens fredslære”.

Den andre aksen gjelder hvordan antimilitaristen Monsen plasserte seg som i Arbeiderpartiet. Jeg skal argumentere for at han her, i begynnelsen av sin karriere, var en slags antimilitaristisk allrounder. Han brukte forskjellige argumenter og nølte med å markere seg i Arbeiderpartiets pågående debatt om hvorvidt parlamentarisk fredsarbeid måtte suppleres med militærstreik støtta av faglig aksjon mot militærvesenet. Selv om han imøtegikk de mest radikale i partiet ved sin bruk av kristne fredsideer, plasserte han seg ikke ennå på en distinkt fløy i partiet.

¹ Våpenøvelsene var regulert av hærordningen av 1909 og vernepliktsloven av 1910, som trådte i kraft i 1911. For enkelhets skyld behandles kun landforsvaret her. Vernepliktige ble innrullert i militæret det året de fylte 21, og gjennomgikk først *rekruttskole*. Denne varte fra 48 dager (for infanteriet) til 102 dager (kavaleriet). Etter rekruttskolen hadde infanteriet, kavaleriet, artilleriet og ingeniørvåpenet felles *regimentssamlinger* på 96 dager totalt, oppdelt i fire bolker à 24 dager. For infanteriet varte verneplikten således i 48 + 96 = 144 dager. Første regimentssamling skulle gjennomføres første året, i forlengelse av rekruttskolen. De neste samlingene ble holdt som repetisjonsøvelser i den vernepliktiges andre, tredje og sjuende tjenesteår. I tolv år fra første innkallelse sto den vernepliktige i ”linjen”, deretter i ”landvernet” i åtte år, uten å gjennomgå øvelser i fredstid. Ørvik 1960:58-60, Nåvik 1997:233-235, Hobson og Kristiansen 2001:49

Han var antimilitarist. Hans syn på militærvesenet var preget av at forsvaret i visse situasjoner var blitt gjort til en faktor også i klassekampen – og av visse kretser ble sett på som et vern mot ”den indre fiende”.

– Halvard Lange om Fredrik Monsen, 1954.²

Militærvesenet som indre maktmiddel

Det sosialistiske synet på militærvesenet som en trussel mot arbeiderne, troen på at militæret ville bli brukt mot organiserte arbeidere i eget land, var framtrедende hos Fredrik Monsen. I det følgende skal vi se hva han mente om dette spørsmålet i 1913. Han påsto at faren for slik bruk av militæret var stor, noe han underbygde med historier fra utlandet. Han mente allerede å kunne se slik maktbruk fra offiserenes side under de norske våpenøvelsene. Til sist mente han også at folket ble holdt nede på den måte at skattepengene deres gikk til militærbevilgninger, og at bevilgninger til sosiale formål uteble. Monsen tok likevel ikke klart stilling for de mest radikale virkemidlene mot militæret, herunder militærstreiken, men la foreløpig hovedvekten på agitasjon.

Den ”brutale klassestat” og militæret

Fredrik Monsen omtalte spørsmålet om militærets inngripen i arbeidskonflikter alt i sin tolvte lederartikkel, i juli 1913. Den het ”Arbeiderne og militarismen” og omtalte militære aksjoner mot arbeidere i utlandet, folk som hadde reist seg til protest fordi de følte ”hvor uberettiget det er, at de skal leve et liv, som staar under alle menneskelige krav”.³ Ifølge Monsen responderte myndighetene på arbeiderkravene med vold og undertrykking. Særlig så man utslag av det i den ”brutale klassestat” Sør-Afrika, som visste å ”benytte sig av de magtmidler, som staar til dens raadighet for at kunne undertvinge slike lønnskampe”. Ved Johannesburg, fortalte Monsen, hadde kavaleri blitt utsendt for ”at ’opretholde orden’ blandt de streikende arbeidere!”.⁴ Tilsvarende uro forekom i West Virginia, der forholdene hadde blitt ”fortvilede” for streikende gruvearbeidere. Deres ledere var satt i fengsel, mens innleide soldater forsøkte å stoppe gjenværende aksjonister med drap: ”kulbaronenes leiesvende skjød fort væk minearbeiderne ned”, het det. Det var i tilfeller som dette man så kapitalismen utfolde seg ”i renkultur”, mente Monsen.⁵ Han var klar i sin mening om at borgerlige arbeidsgivere og politikere på et visst tidspunkt ville fjerne seg fra demokratiske spilleregler, og i stedet ty til militæret for å slå tilbake arbeiderbevegelsens krav.

² Arbeiderbladet 6.5.1954 s.4

³ Demokraten 9.7.1913 s.1. Han fortsatte: ”Og man kan ikke undre sig over, at arbeiderne under de nuværende forhold gaar til kamp for at bedre sine materielle kaar”; kampen hadde ”hele den intelligente verdens sympati”.

⁴ Demokraten 9.7.1913 s.1

⁵ Demokraten 17.7.1913 s.3. Pressedekninga av Sør-Afrika er også trukket fram av Stensberg 1979:152-153.

Noe annet som i Monsens øyne framsto som faretruende, var forslag om å øke tjenestetida i forsvaret, noe som ville gi militæret større innvirkning på arbeiderklassens liv. I august trykte Monsen en leder om det franske parlamentets vedtak om å forlenge den militære verneplikten til tre år. Han mente forlengelsen innebar ”uhyre farer for Frankrigs fremtid” og innga en ”dump uhyggefølelse” i ”store kredse, ja vist egentlig over den hele franske befolkning”. Flere våget riktignok å protestere mot den treårige tjenestetid, men de var ”gjenstand for en stadig og ondartet forfølgelse” fra ”politiets og borgerpressens side”, fortalte Monsen videre. Samtidig lot ”overklassens ungdom sig opeksaltere til det reneste militaristdelirium”, framholdt han.⁶ Utover måneden trykte Monsen utenrikstelegrammer om trefninger i gatene under demonstrasjoner, blant annet om at politiet ”hugger ned” antimilitarister i Paris.⁷ Opprustning hadde sammenheng med indre bruk av militæret, mente han, fordi begge fenomener ble framkalt av en felles ”militaristdelirisk” stemning. I Norge ble denne stemning i Monsens øyne særlig framherskende utover i 1914, noe vi skal se i neste del.

Etter hvert ble den spente situasjonen i Sør-Afrika et tilbakevendende tema. I lederartikkelen ”Militærtyranni” i januar 1914 erklærte Monsen at Sør-Afrika befant seg ”paa borgerkrigens rand”. En generalstreik ved jernbanen ble angivelig besvart av myndighetene med ei rekke truende tiltak, som å beordre militærtropper i beredskap, øke leveransene av ammunisjon, øke bevoktningen og danne ”borgergarde”. Monsen slo fast at ”vaabnene rettes mot slitets folk”, altså vanlige arbeidere.⁸ De streikende ble etter hvert tvunget i kne, het det så i en ny leder, ”Geværpipene kommanderer”. Da hadde den sørafrikanske regjering ”mobilisert ca. 100,000 mand, der stod rede til at anrette et frygtelig blodbad paa arbeiderne”, hevda Monsen.⁹

Også en leder titulert ”En gang for alle!” fordømte den sørafrikanske regjeringens militærpolitikk: ”Utallige er de gange, da regjeringen har kommandert militæret mot streikende arbeidere, og deres skrik efter brød er druknet i geværenes knitren og sablernes raslen”.¹⁰ Hendelsene i Sør-Afrika viste ”atter engang hvad militærets opgave egentlig er”, nemlig å settes inn mot indre fiender, anførte Monsen i lederen ”Militærtyranni” idet han gikk fra enkelttilfellet Sør-Afrika til en generell slutning. Denne oppgave hadde man nemlig sett

⁶ Demokraten 19.8.1913 s.1

⁷ Demokraten 26.8.1913 s.2

⁸ Demokraten 12.1.1914 s.1, jf. Demokraten 19.1.1914 s.3

⁹ Demokraten 28.1.1914 s.1

¹⁰ Demokraten 12.2.1914 s.1

bli utført i ”nærsagt hvert land i den civiliserte verden”, skreiv han. Monsen avslutta så med et spørsmål: ”hvem kommer saa turen til?”.¹¹

Spørsmålet var sannsynligvis stilt med Norge i tankene. Før 1914 hadde det norske militæret grepet inn i flere arbeidskonflikter, dog med få dødelige sammenstøt med arbeidere.¹² Historiene fra utlandet som Monsen slo opp, måtte derfor anses som varsler om en mulig samfunnsutvikling i Norge. At en generalstreik var slått ned ved hjelp av militære foranstaltninger, ble nok plukka opp av ”kapitalistpressen i England og Norge”, mente han. Han mente å kunne lese mellom linjene at denne pressen hadde ønske om å ”indføre samme ordning her”. Hendelsene i Sør-Afrika var i Monsens øyne

et ypperlig bevis paa, hvortil militæret fremdeles skal brukes i vort samfund. Vi vet jo fra før, at det er mot 'den indre fiende'. Men saa kynisk som her har ingensinde borgersamfundet kastet masken. Her er ingen tvil mulig. Og for at kunne hundse de norske arbeidere paa samme maate – derfor skriker overklassen i disse dage paa 'styrkelse av vort forsvar'.¹³

Det var en kompromissløs Fredrik Monsen som tok stilling mot ”borgersamfundet”, kun få år etter sin egen tid i Venstre, og det var militærspørsmålet som her var kilde til spliden.

Antimilitær agitasjon og aksjon i Norge

Allerede i juli 1913 fastslo Monsen at den arbeiderklassen i Norge måtte ”forstaa faren, som truer fra militaristernes leir”. En dag kunne geværene ville rettes mot arbeiderne, trodde han. Man hadde riktignok ikke sett ”saa brutale utslag av kapitalisternes tyranni” som i Sør-Afrika, anførte Monsen, men det fantes ”ingen garanti” for at det ikke ville inntreffe. Faktisk hadde man vært farlig nær sørafrikanske tilstander, mente han, under Jens Bratlies tid som kombinert stats- og forsvarsminister (1912–jan.1913). At Bratlie var ute av regjeringa i god tid før ”de alvorlige arbeidskonflikter, som nylig har fundet sted”, forhindre ifølge Monsen at kritiske situasjoner oppsto. Han frykta nå at ”den Bratlieske aand atter skal faa sin bestemmende indflytelse paa norsk politik”.¹⁴ Skulle det skje, så Monsen for seg, ville borgersamfunnet i større grad provosere fram konfrontasjoner med arbeiderbevegelsen.

¹¹ Demokraten 12.1.1914 s.1

¹² Militæret ble satt inn under Dunderlandsdal-konflikten 1908 og maskiniststreiken i 1912, ved sistnevnte tilfelle til å utføre streikebryterarbeid, noe som ifølge Agøy var ”særlig [...] utfordrende”. Agøy 1997:39-43. At en streikende arbeider i Buvik i 1913 ble drept av en streikebryter skapte også forargelse. Bjørgum 1998:125

¹³ Demokraten 28.1.1914 s.1

¹⁴ Demokraten 9.7.1913 s.1. Jens Bratlie var Høyres leder fra 1911 til 1919, generalkrigskommissær av yrke utenom politikken, og regnes til partiets agrar-konservative fløy (Dahl 1981).

Hvilke tanker hadde så Monsen om hvordan arbeiderbevegelsen kunne hindre dette? I første rekke ville han intensivere den antimilitaristiske agitasjonen måtte. Monsen mente man hadde kommet langt allerede på daværende tidspunkt, ikke minst i å føre agitasjonen på en opplyst, ordnet og disiplinert måte. Arbeidernes kamp foregikk på ”mønsterverdigg” vis, ”ikke paa nogen brutal maate”, het det. Hvis det likevel skulle komme til mer alvorlige konflikter, hadde Monsen en appell til arbeidere som befant seg blant de militære mannskaper. Militærtrusselen kunne avverges hvis de vernepliktige handla i tråd med egne klasseinteresser, mente Monsen:

Vi vil inderlig haabe, at ingen økonomisk kamp i dette land skal bli druknet i blod, men for at dette haab ikke skal skuffes, er det nødvendig, at de vernepliktige lærer at forstaa pligterne overfor egen klasse, lærer at forstaa, at det ikke er mot den kant geværløpene skal rettes, naar krisen kommer.¹⁵

Monsen fastholdt her at det var et tidsspørsmål om *når* ”krisen” kommer, og at en slik krise kunne gjøre det nødvendig å ta nye virkemidler i bruk. Når man risikerte at vernepliktige arbeidere ble utkommandert til å ta geværet fatt, måtte man sørge for å få vendt maktmiddelet mot en annen ”kant” enn mot arbeiderbevegelsen. Også andre Monsen-artikler inneholdt antydninger til at voldsbruk fra myndighetenes side *kunne* bli gjengjeldt. Det gjelder blant annet en lederartikkel høsten 1913 om en lockout i Dublin. Her het det at en streikeleder på ”et kjæmpestort møte” hadde erklært ”at der vilde bli opøvet et ordenskorps av streikere inddelt i 4 bataljoner til beskyttelse for arbeiderne mot polities brutalitet”, og ”vaaben kunde de faa hvad tid som helst”. Mot slutten kan man imidlertid lese mellom linjene at Monsen helst så at våpentrusselen ikke ble materialisert. Han refererte sosialdemokratenes hovedorgan Daily Citizen på at det ikke måtte tas ”uoverveiede skritt”. Man burde først drøfte mulige løsninger på en landsdekkende arbeiderkonferanse, het det. Ellers var generalstreik aktuelt.¹⁶ Også i en lederartikkel i desember vektla Monsen betydningen av protest og agitasjon. Han krevde at det ”reises en harmfylt protest” fra arbeiderbevegelsen, nå mot et krav om økt tjenestetid. Det antimilitære budskapet måtte

trampes ned i støvet av arbeidernes kolonner, haanes ut. Folket har magten, bruk den ogsaa! Driv den antimilitaristiske agitation haard og uforsonlig. [...] Aldrig maa kravet gjennomføres. Vi vil fremover, ikke tilbake til større barbari. Frem mot lyset, mot tidens, menneskehetens seir.¹⁷

¹⁵ Demokraten 9.7.1913 s.1

¹⁶ Demokraten 20.11.1913 s.1. For bakgrunn om Dublin-lockouten, se Yeates 2001

¹⁷ Demokraten 15.12.1913 s.1

Læreren Monsen satte først og fremst sin lit til opplysning og agitasjon for sin sak. Folket skulle bruke makt, men da til å skape virkningsfulle protester. ”Lyset” skulle seire, arbeiderne skulle opplyses og klassekampen finne sted i ordnede former.¹⁸ Framskrittsoptimismen var hele tida til stede: ”I de mere civiliserte lande begynder man jo ogsaa at indse, at den bevægelse vi tilhører vil gaa sin seiersrike gang”, framholdt han i lederen ”En gang for alle”.¹⁹

Det var imidlertid ikke snakk om å vente rolig på seierens dag. Arbeiderbevegelsen hadde iherdige debatter om hvilke aksjonsformer som var tjenlige i det antimilitære arbeidet. Rundt 1913 var det et særlig aktuelt spørsmål hvorvidt individuell militærnekting eller kollektiv militærstreik var nyttig for antimilitarismen. I Norge var individuell nekting mest utbredt, etter at det slo igjennom i religiøse miljøer på 1880-tallet og blant politiske militærnekttere fra 1905. Imidlertid gikk verken Arbeiderpartiet eller Ungdomsforbundet inn for individuell nekting.²⁰ Fredrik Monsen omtalte også individuell nekting svært sjeldent.²¹ Langt mer aktuelt var spørsmålet om militærstreik: organisert, kollektiv militærnekting. Det skyldtes ikke minst spørsmålets prinsipielle side, nemlig om Arbeiderpartiet i hovedsak skulle jobbe etter parlamentariske regler eller supplere dette med utenomparlamentarisk ”direkte aksjon”. Militærstreikforslaget hadde oppslutning i partiopposisjonen, som var skeptiske til muligheten for å innføre et sosialistisk samfunn med hovedsakelig parlamentariske virkemidler.²²

På Hedemarken fant man de mest markante militærstreik-tilhengerne i Ungdomsforbundet.²³ I Monsens avisspalter er henvisningene til saka ganske spredte, men i juli 1913 trykte han en

¹⁸ Monsen trakk fram dette allerede i sin tredje lederartikkel, *Demokraten* 23.6.1913 s.1, jf. 19.7.1913 s.1. Opplysning sto også sentralt i blant annet Martin Tranmæls tenkning, ifølge Bjørgum 1998.

¹⁹ *Demokraten* 12.2.1914 s.1

²⁰ Agøy 1987

²¹ I en meningsartikkel i *Demokraten* 24.12.1913 s.2, opprinnelig trykt i *Social-Demokraten* 22.12.1913 s.4, fastslås at individuell nekting skyldtes ”vedkommendes individuelle opfatning av militærvesenets umoralitet”, og ”indgaar ikke som led i den maalbevisste antimilitaristiske politikk”. Det var ”individuelle foreteelser, som ikke gagner den antimilitaristiske bevægelse det mindste”. Ellers tok ikke Monsen stilling i spørsmålet.

²² Militærstreik som middel for å lamme et eventuelt krigsutbrudd var lansert av Carl Bonnevie i 1909 (Agøy 2000:93). En organisert, kollektiv, folkelig nekting av krigstjeneste skulle gjøre det umulig å føre kamp. Militærstreikforslaget ble særlig ført videre av Eugène Olaussen og miljøet rundt Klassekampen, som med Jorunn Bjørgums ord ”lanserte ideen” for alvor i sitt julenummer 1911. På Arbeiderpartiets landsmøte i 1912 foreslo Olaussen militærstreik-forslaget utsendt til diskusjon. Vedtaket ble at landsstyret skulle behandle forslaget. Før det skjedde vedtok Ungdomsforbundet sin tilslutning til militærstreiken i desember 1912, mens LO-kongressen i 1913 vedtok at militærstreiken (nå med tillegget ”støttet av faglig aksjon”) skulle drøftes i fagforeningene. I februar 1914 vedtok Arbeiderpartiets landsstyre å se på spørsmålet i en felleskomité med LO. Jorunn Bjørgum tolker vedtakene i LO og landsstyret som et ”slags autorisasjonstempel” for partiopposisjonen Bjørgum 1998:174-175, 180, 184, jf. Rognes 1974:263-270.

²³ Redaksjonssekretær Olav Larssen var blant tilhengerne. I et leserbrev så han fram til ”den dag, da vi gjennom en organisert militærstreik skal kunne rette et hovedslag mot militærvesenet”. *Demokraten* 7.5.1913 s.2

nyhet om at rekrutter ved Nyborgmoen og Altengaard i Finnmark hadde unnlatt å møte opp til tjeneste. Etterforskning var i gang for å finne ut ”om her virkelig foreligger streik”, fortalte han, før han la til: ”At det for de flestes vedkommende er en blot og bar militærstreik, er utvilsomt”.²⁴ Allerede i neste nummer måtte ryktene om militærstreik dementeres,²⁵ men samme dag valgte Monsen likevel å analysere årsakene til den angivelige streiken og gi sine meninger om den. Han trodde hendelsen skyldtes borgerpartienes ”vanvittige militærpolitikk” samt ”de sidste tiders militærdomme”. Dette var det riktig å markere seg mot, og Monsen var glad for at ”borgerpartiernes forsvarspolitik har virket som den bedste agitator i vor saks tjeneste”. Riktignok antyda han at en streik var en forhastelse: ”Om det er et klokt skridt ungdommen her har tat, skal vi ikke før øieblikket uttale os om. Det hadde maaske været mere formaalstjenlig at avvente begivenhetenes gang paa dette omraade”. Han henviste til at militærstreikforslaget lå ute til drøfting i fagforeningene, og at det først skulle vedtas noe på Ungdomsforbundets landsmøte i 1914. Samtidig mente han at man godt kunne ”tænke sig i hvilken retning fagforeningenes beslutninger vil gaa”. Drøftelsene ville nok resultere i at militærstreiken ble offisiell politikk, noe han avslutningsvis framholdt som et riktig skritt:

*Vi kan saaledes nu gaa ut fra, at vi staar foran en ny epoke i kampen mot militarismen. Det har jo ogsaa vist sig, at ved demonstrationer og protester kommer man ingen vei. Det skal skarpere forholdsregler til.*²⁶

I tillegg til dette tok en usignert førstesideartikkel i august 1913 til orde for at ”vernepliktsstreik” måtte ”tages op” som aktuell sak for ungdomslag, fagforeninger og kvinnelag.²⁷ Dette var i og for seg i tråd det gjeldende vedtak i arbeiderbevegelsen, nemlig at militærstreiksspørsmålet var utsendt til drøfting i partiforeningene. Spørsmålet befant seg ”endnu paa den akademiske diskussions stadium”, visste selv militærstreiktilhenger Eugène Olaussen å understreke da han besøkte Hedemarken høsten 1913.²⁸ Utover høsten og på nyåret ble imidlertid henvisningene til militærstreiken ikke fulgt opp med nytt stoff. Det er derfor ikke belegg for å hevde at Fredrik Monsen ga vesentlig støtte til militærstreiken. Snarere holdt han seg i debattens kulisser. Han ville trolig ikke foregripe utfallet av en debatt

²⁴ Demokraten 4.7.1913 s.2

²⁵ På telegramplass ble det fastslått at det mangelfulle oppmøtet skyldtes tilfeldigheter, og at rapportene om militærstreik kun var ”slarv fra borgerbladenes side”. Demokraten 5.7.1913 s.3, opprinnelig trykt i bl.a. Social-Demokraten og Ny Tid 4.7.1913. Social-Demokraten trykte både nyheten og dementiet samme dag.

²⁶ Demokraten 5.7.1913 s.1

²⁷ Demokraten 18.8.1913 s.1

²⁸ Demokraten 24.11.1913 s.1. Møtet foregikk i Stange.

som skulle føre til vedtak på kongresser og landsmøter. Han var relativt ny i Arbeiderpartiet, og nølte med å markere seg entydig på partiopposisjonens eller partiledelsens side. Delvis etterlyste han ”skarpere forholdsregler” og viste vilje til å *vurdere* militærstreik som virkemiddel; for det meste holdt han seg til å mene at agitasjonen måtte styrkes. Monsen ville nok spille på et bredt spekter av antimilitaristiske argumenter. Det kunne også kanskje øke den folkelige oppslutning om Arbeiderpartiet og Demokraten i fylket. En slik folkelig appell ble i hvert fall rendyrka i artikler der Monsen tok til orde mot verneplikten og våpenøvelsene.

”Folket skal ribbes av militarismen”

Våpenøvelsene som ble gjennomført sommeren og høsten 1913 ga i Monsens øyne en forsmak på den trussel mot arbeiderbevegelsen som det norske militæret representerte. Han slo opp historier om vilkårlighet og brutalitet hos norske befal, sannsynligvis for å bidra til folkelig forbitrelse mot militærvesenet. Våpenøvelsene ga anledning til hersing og hundsing av rekrutter fra arbeiderklassen, mente han, idet han framholdt at øvelsene kunne koste enkelte rekrutter livet,²⁹ skade dem på annen måte,³⁰ eller nedverdige dem.³¹ Alt dette utgjorde antimilitaristisk agitasjon i små, jevnlige stikk.³² Da Monsen lot skribenten ”L” oppsummere høstens våpenøvelser, het det at ”man i vor kultiverte tid” måtte jobbe for at ”smaafolket rundt i landet reiser sig og fordrer humbugen væk”.³³ Her ble folket satt opp mot eliten, med ”smaafolket” som de kultiverte og mest åndelig utviklede.

I lys av hvordan militæret allerede nå ble brukt som klasseundertrykkende redskap, så Monsen det som et illevarslende tegn at flere samfunnsdebattanter tok til orde for økt militærsatsning. ”Den nye forsvarsagitasjonen”, som Per Fuglum skriver, tok til i 1913 med et skrift der oberstløytnant Sophus Christensen krevde ett års verneplikt og en storstilt økning av militærbudsjettet.³⁴ Da Monsen omtalte skriftet i oktober, la han vekt på at Christensen hadde dokumentert ”at vort militærvæsen er aldeles unyttig”. Skulle det forbedres, krevde det en budsjettøkning som ville bety ”et rent helvede for fattigfolk” med økt toll og beskatning.³⁵

²⁹ Demokraten 6.9.1913 s.2, også 10.2.1914 s.1.

³⁰ Demokraten 8.8.1913 s.1

³¹ Demokraten 26.8.1913 s.2-3, 27.8.1913 s.1, 29.8.1913 s.2, 12.9.1913 s.2, 2.10.1913 s.1-2

³² Også Monsens omtale av ei rekke ”klassedommer” tjente for øvrig som nålestikksagitasjon mot forsvaret. Fengsel var straffen for å nekte å delta i våpenøvelsene. Monsen ga dømte nektet støtte, som oftest gjennom forargede notiser, dog uten å oppfordre til individuell nekting, som nevnt ovenfor. Se f.eks. Demokraten 13.12.1913 s.2, 19.12.1913 s.2, 20.12.1913 s.2, 22.12.1913 s.2

³³ Demokraten 13.9.1913 s.1

³⁴ Fuglum 1989:198-199

³⁵ Demokraten 20.10.1913 s.1-2

Også lederen ”Mere militarisme” i november påpekte at agitasjonen ”for nye millionrullinger til den vanvittige militarisme” tiltok i volum, med krav om ”en stor staaende hær med faste vel bevæpnede garnisoner”. I lederen, som Monsen kopierte fra Social-Demokraten, het det videre at garnisonerte styrker muligens ville brukes som ekspedisjonskorps mot protesterende arbeidere, ”den indre fiende”. Jens Bratlie, som Monsen tidligere hadde advart mot, ble omtalt som hovedaktør bak den nye militæragitasjonen i tospann med Haakon Ditlev Lowzow.³⁶

En sak som gikk hånd i hånd med ”den nye forsvarsagitasjonen”, var debatten om å innføre tvungen voldgift. Tiltaket som var ment for å løse arbeidskonflikter ved å hindre streiker, og hadde stått på Venstres program siden 1912.³⁷ Voldgiften var i Monsens øyne så ille at han i sin omtale av saken i november 1913 valgte å ”rydde forsida” på Demokraten for første gang.³⁸ Saken hadde konsekvenser for arbeiderbevegelsens taktikk i militærspørsmålet, idet voldgiftsspørsmålet var en betydelig hemsko for samarbeid med den borgerlige fredsbevegelsen, som var for voldgift både internasjonalt og nasjonalt.³⁹ Videre gjorde saken forholdet til Venstre verre, og bidro nok til å forsterke utfallene mot Venstres militærpolitikk, sammen med tegnene til en mer offensiv militærpolitikk fra Venstre.

Venstres tidligere forsvarsminister Lowzow var blant dem som foreslo å forlenge øvelsestida til ett års varighet (mot daværende 48 dager i infanteriet) og senke vernepliktsalderen med 1-2 år (fra 21 år). Monsen kommenterte kravene på lederplass i desember: ”Man skulde vanskelig ha tenkt sig, at selv de noksaa gale militarister hadde vovet at ta hensyn til eller være enig i et saa brutalt krav”, anførte han, selv om forslaget hadde presedens i blant annet Frankrike. Ble økt øvelsestid vedtatt, var Monsen ikke bare engstelig for at militæret skulle brukes mot arbeidere i Norge. Selv om troppene eventuelt bare lå stasjonære på moene, så Monsen det som problematisk å finansiere en utvidelse. Allerede da slukte ”militæruhyret nær halvdelen av statens samlede inntægter”, het det i lederen – som med tittel ”Vampyren” henspilte på militærvesenets utsuging av arbeidernes ressurser. Regninga ble overlatt til vanlige skattebetalere, fortsatte Monsen: ”Du skal ribbes for meget større skatter til militarismen”. I tillegg ville innkalte rekrutter måtte ”gi slip paa hele aarsfortjenesten” og lide under dårlig

³⁶ Demokraten 5.11.1913 s.1, opprinnelig trykt i Social-Demokraten 3.11.1913 s.4. Lowzow var generalmajor og forsvarsminister for Venstre 1908–1909. ”De ’indre fiender’ skal nok de Lowzowsk-Bratlieske bajonetter bringe til ’fornuft’”, het det i en kommentar til meningslikheten mellom de to borgerlige politikerne. Det stemmer for øvrig at gardister enkelte ganger var sendt for å takle uro i østlandsbyer de seinere år, jf. Agøy 1997:40-41.

³⁷ Fuglum 1989:189-190. Se Lange 1939:95-98 for reaksjonene i Arbeiderpartiet.

³⁸ Demokraten 6.11.1913 s.1

³⁹ Agøy 2000:90-91

lønnskompensasjon, og det i vanskelige økonomiske tider. Monsen krevde derfor en slutt på at småkårsfolk ”gaar villig om sommeren paa moen for 15 øre dagen, gaar fra sit arbeide, sin fortjeneste”, og beklagde at ”folk finder sig tolmodig i dette”. Som nevnt overfor ville han motvirke slike tendenser med en ”haard og uforsonlig” antimilitaristisk agitasjon.⁴⁰ At arbeidere betalte skatt for å dekke offiserenes lønninger, som dernest kunne herse med de samme arbeiderne under våpenøvelsene, måtte i Monsens øyne være velegna til å øke oppslutninga om antimilitarismen.

Offiserene så derimot ei lysere framtid i møte hvis forslaget gikk gjennom, spådde Monsen. I flere lederartikler omtalte han offiserene som snyltere på statskassa, og han trakk fram den overklassebakgrunn han mente var vanlig i standen. Klassetenkningen var en del av Monsens sosialistiske antimilitarisme. I lederen ”Mere militarisme” het det at offiserene hadde egeninteresse av å støtte økt tjenestetid for ”at holde komedien gaaende”. Et mer omfangsrikt militærvesen betydde at offiserenes ”lønninger vil stige, deres diætter og reiseutgifter, tillæg og ekstratillæg vil velte paa sig som en rullende sneball”.⁴¹ I lederen ”Vampyren” skreiv Monsen at lengre tjeneste betød ”længre dagdriverliv og større løn” for offiserene. Da var det lett å skjønne hvorfor Lowzows forslag fikk støtteresolusjoner fra ”flere militærforeninger”, anførte han.⁴² Monsen var tydelig i å sette offisersstanden opp mot arbeiderklassen.

Klasseulikhetene innad i militæret ble også tematisert på nyåret. I lederen ”En av grunderne. Officerernes lønninger” gikk Monsen gjennom offiserenes grunnlønn, tjenestetillegg og ”diæt”. Admiraler lå høyest med 6400 kroner, noe Monsen mente var et uhørt beløp for ”folk som er i ’tjeneste’ nogen uker om sommeren og ellers gaar og spaserer hele aaret igjennem”, folk som hadde ”ingen ting at bestille!”. Han forsto på den annen side offiserenes hang til å la et slikt ”makelig levebrød” gå i arv.⁴³ I andre artikler kontrasterte Monsen offiserenes godtgjørelser med rekruttenes lave inntekter. Dagslønn for en vanlig soldat var 15 øre. Statsstønad for en person som pådro seg en stygg skade under våpenøvelser, var 83 øre dagen. At ”vore forsvarspatrioter” fortsatte å agitere ”som verst for sin sak”, selv i lys av tilfeller som dette, var ifølge Monsen et utslag av ”skamløshet”.⁴⁴

⁴⁰ Demokraten 15.12.1913 s.1

⁴¹ Demokraten 5.11.1913 s.1. Opprinnelig trykt i Social-Demokraten 3.11.1913 s.4.

⁴² Demokraten 15.12.1913 s.1

⁴³ Demokraten 21.1.1914 s.1

⁴⁴ Demokraten 19.1.1914 s.1, 20.1.1914 s.1. Han slo òg opp slike historier fra utlandet. Demokr. 3.2.1914 s.2

Deloppsummering

Monsen frykta at arbeiderbevegelsens demonstrasjoner, protester og streiker ville bli møtt med utkommandering av soldater. Han skreiv om hvordan indre bruk av militæret forekom i utlandet – særlig var Sør-Afrika en gjenganger i spaltene. For at ikke fenomenet skulle få gjennomslag i Norge, forsøkte Monsen å påvirke opinionen med antimilitarisme. Det aktuelle debatttema i norsk arbeiderbevegelse, militærstreiken, fikk sporadisk støtte av Monsen, men han var ingen forkjemper for forslaget og la foreløpig hovedvekten på agitasjon. Folket skulle vekkes til protest mot militærbevilgningene, forslag om økt tjenestetid og dårlig behandling av rekrutter. Han satte altså offiserene og rekruttene opp mot hverandre. Hans klasseanalyse av ulikheter i samfunnet fikk dermed en betydelig folkelig appell, og det samme hadde hans form for skatteprotest. Spørsmålet om hvem som skulle betale økte militærbevilgninger, føyde seg også inn i en sosialpasifistisk argumentasjon, der man la vekt på at militærbevilgningene måtte kuttes for at bevilgningene til sosiale formål kunne økes tilsvarende. Han brukte nok slik argumentasjon taktisk for å vinne nye og sosialt bevisste velgere, noe vi kommer tilbake til i neste del. Krav om kutt i militærbudsjettet ble særlig aktuelt når Monsen i overgangen mot vinteren 1913–1914 så tegn på at ”den Bratlieske aand” med en mer konfrontasjonsprega borgerlig militærpolitikk begynte å gjøre seg gjeldende.

Krig og ytre fiender

Den sosialistiske varianten av antimilitarismen hos Monsen fikk næring av historier om indre bruk av militæret. Så Monsen på militærets rolle som vern mot ytre fiender i et liknende perspektiv? Som vi skal se førte Monsen en todelt argumentasjon mot krigføring. Med de pågående Balkankrigene (1912–1913) som bakteppe hevda Monsen at det var kapitalismens krefter som førte til militarisme og i neste omgang krig. Også her skinner sosialistiske varianten av antimilitarisme klart gjennom. Delvis skreiv også Monsen seg inn i en ikkevoldstradisjon med røtter i pasifismen. Krigen måtte unngås fordi den var barbarisk og grusom, og representerte et stadium som burde vært tilbakelagt i den allmenne kulturutvikling. Monsen trodde heller ikke at Norge hadde noen ytre fiender å forsvare seg mot, og at kun den internasjonale arbeiderbevegelsen kunne avverge en eventuell ytre trussel mot landet. Hovedsiktemålet i norsk politikk måtte være å unngå innblanding i europeiske alliansesystemer, og avstå fra all form for opprustning, som han mente ville virke konfliktskapende overfor andre land.

Krigens "raahet og barbarisme"

Fra høsten 1912 til sommeren 1913 raste Balkankrigene på europeisk jord. Den siste krigstida sammenfalt altså med Monsens første uker som redaktør.⁴⁵ Monsen trykte tallrike nyheter om krigshandlingene, med vekt på de "uhørte skjændigheter" krigen medførte.⁴⁶ Samtidig var det klart for Monsen at de "korte telegrammer gir os bare et ufuldstændig indblik".⁴⁷ Derfor trykte han flere lederartikler om Balkankrigene, hvor den første sto på trykk under tittelen "Krig" i slutten av juli. Her trakk Monsen til dels fram det kulturelt meningsløse ved krigføring. "Man skulde tro det var for at opnaa en eller anden fordel, sætte sig i besittelse av en eller anden værdi, at balkanstaterne er gaat i krig. Og det var vel ogsaa de andsvarshavendes forudsætning", skreiv han. Men slik hadde det ikke gått. Krigen fikk en egen dynamikk som gjorde at landene fortsatte å ofre soldater for å opprettholde formålsløse kamper. Soldater som ble sendt ut i striden, var i Monsens øyne "kanonføde"; de "tusener av unge mænd" som var sendt ut i krigen, hadde få funksjoner utover å bli "maset istykker foran kanonmundingerne". De materielle og menneskelige ødeleggelsene var så store at alle de krigførende statene måtte ses på som tapere, mente Monsen.⁴⁸

I en ny leder med tittelen "Balkankrigens ofre" i midten av august, da den andre Balkankrig nettopp var brakt til ende, forsøkte Monsen å oppgi tapstallene. Han mente å vite at 400 000 hadde personer dødd som tap på slagmarken, på grunn av "snikmord" og kolera. De direkte økonomiske tap var på 5 milliarder kroner, og i tillegg kom minst like store, indirekte tap på grunn av ødelagt næringsliv, tapt arbeidskraft og lignende. Monsen mente derfor at den "nylig tilendebragte Balkankrig savner i raahet og barbarisme sit sidestykke i den senere tids historie".⁴⁹ Slik argumentasjon maner til en åndskamp mot moderne krigføring, og knytter an til den pasifistisk fargede tradisjonen i arbeiderbevegelsen som blant annet manifesterte seg på landsmøtet i 1906, slik vi så i innledningskapittelet.

Klasseperspektiv på krigen

Monsen hadde imidlertid også en økonomisk og sosial analyse av krigen som underbygde hans sosialistiske antimilitaristiske standpunkt. Blant annet i lederen "Krig" satte Monsen seg

⁴⁵ Opprinnelig gjaldt krigen uoverensstemmelser mellom Balkanligaen og det Osmanske riket (den første Balkankrigen). Deretter ble Bulgaria ut aggressor mot resten av Balkanstatene (den andre Balkankrigen).

⁴⁶ Sitert fra Demokraten 5.7.1913 s.3

⁴⁷ Demokraten 13.8.1913 s.1

⁴⁸ Demokraten 31.7.1913 s.1

⁴⁹ Demokraten 13.8.1913 s.1

fore å beskrive kreftene som holdt krigen i gang. På overflaten registrerte han utstrakt politisk agitasjon for krig i de aktuelle landene. Spredning av fedrelandspatriotisk tankegods skulle påvirke opinionen til å godta eller kreve oppgjør med andre land. Motforestillinger mot krigføring måtte i så fall stilnes: ”kommer det noen og peker paa det barbariske” ved krigens materielle og menneskelige ødeleggelser, ”blir man straks utskjældt for fædrelandsløse, forrædere og hvad de nu heter alle disse slidte talemaater borgerpartiernes tilhængere fører”, anførte Monsen.⁵⁰ Han framholdt opinionsledernes rolle, og trakk fram at sterke samfunnskrefter som ”dynastierne og de kapitalistiske klikker” hadde gått imperialismens ærend ved å ha ”ophidset Balkanstaterne mot hinanden” og mot det Osmanske riket.⁵¹ En ”flok krigsgale statsmænd” hadde ”benyttet de avskyeligste midler for at faa befolkningen med sig”, het det, så vel patriotisme som kristendom. I den første Balkankrigen forsøkte man å rette raseri mot ”de vantro tyrkere”: ”Rundt omkring i alle kirker laa kortkjolede prester og bad om seire for sit lands vaaben, bad om flere ødelæggelser, mere myrderier”, hevda Monsen.⁵² Slik bruk av kristendommen distanserte Monsen seg fra, som vi skal se nedenfor.

Den fedrelandskjærlighet som ble gjort gjeldende av kapitalister og topper i borgersamfunnet var imidlertid kun et spill for galleriet, hevda Monsen. Blant annet hevda han at det tyske storfirmaet Krupp hadde ”betalt ’patriotiske’ blade for at offentliggjøre ophidsende meddelelser om vaabenbestillinger”. Slik opphissing ville både gagne Krupp som våpenprodusent, og myndighetene som kunne sanke økt støtte til krigføring. Som gjenytelse så myndighetene gjennom fingrene med at Krupp omgikk konkurranseloverne. Man så et slags avtalt krigsspill, mente Monsen: ”Først betales franske kapitalistblade for at fabrikere militaristisk ophidselse mot Tyskland, saa leies tyske patentpatrioter til at fremkalde krigersk begeistring i Tyskland”.⁵³ I Storbritannia var regjeringa angivelig ”i hænderne” på en ”panserplatetrust” som også hadde ”intime” forbindelser til patriotiske krigshissere. Monsen mente å kunne avsløre det samme spill som i tilfellet Krupp, ”rustningskapitalisternes ublufærdige spekulation” i patriotisme og sjåvinisme.⁵⁴ Sjåvinistiske agitatorer ble betalt for å forme en kunstig, krigsvennlig opinion. Klarte man å skape en slik opinion førte det til økt opprustning og dermed økt inntjening for kapitalist-toppene.

⁵⁰ Demokraten 31.7.1913 s.1

⁵¹ Demokraten 14.8.1913 s.2

⁵² Demokraten 13.8.1913 s.1

⁵³ Demokraten 14.8.1913 s.1-2. Som kilde oppga Monsen SPDs organ Vorwärts samt ”urokkelige beviser” framlagt av Karl Liebknecht i den tyske Riksdagen.

⁵⁴ Demokraten 14.8.1913 s.2. Seinere trykte Monsen en ny artikkel om våpensalg fra store firmaer til erklærte fiendestater, og konkluderte at kapitalen var ”fædrelandsløs” og ”blottet for moral”. Demokr. 8.10.1913 s.1-2

Kapital og finansvesen var med andre ord de grunnleggende drivkrefter bak krigen i Monsens øyne. I lederen ”Krig” framheva han at Balkanstatene var ”sunket dypere og dypere ned i gjæld til Europas finansmænd, som stadig har forstrukket dem med laan, for at myrderiene kunde fortsætte”.⁵⁵ Etter å ha skapt krigsstemning, muliggjorde finanseliten deretter krigføring gjennom stadige lån. Balkankrigene tok kun slutt fordi pengetilførselen tok slutt, hevda Monsen i lederen ”Balkankrigens ofre”. Det var ”ikke tvil om, at hadde statene *kunnet* fortsat, kunnet skaffe penger til nye operationer, saa var den sansesløse krig blir ført videre, og de sidste rester av arbeidsdygtige mennesker dræpt”, anførte han.⁵⁶ I bakgrunnsartikler om krigsspekulasjonen hevda Monsen at myndighetene enten var under sterk innflytelse av, eller hadde egne interesser i militærindustrien. Han søkte å avsløre at samfunnsledere helt opp til den tyske keiseren var aksjonærer, og dermed delaktige, i ”den intimeste forbindelse mellem den tyske militærledelse og kanonfirmaet Krupp”. Samrøre på høyeste plan mellom militærvesenet, statsstyrelsen og kapitalen var ”militarismens inderste væsen”, anførte Monsen. Han mente derfor å kunne identifisere ”kanonkapitalen” som ”den egentlige drivfjær i hele det internationale rustningsvanvid”.⁵⁷

Forbindelsen mellom kapitalen og militærmaktene gikk på demokratiet og selvstendigheten løs, mente Monsen. Heller ikke i Norge hadde han tiltro til at borgerlige myndigheter kunne hevde landets selvstendighet. I lederartikkelen ”Selvstændighet” tok han et oppgjør med det han mente var ettergivende opptreden overfor Europas stormakter. Europeisk finanselite var dypt inne også i Norge, anførte han, ettersom staten innrømte ”koncessioner paa hundretusener av hestekræfter i vore største og vigtigste vasdrag” til ”utlændingene”. Han mente videre det fantes ”mange eksempler paa, at vor berømte selvstændighet, som vi aarlig ofrer over et snes millioner paa at ’forsvare’, krænkes ganske ugenert av tyskere og franskmænd, naar de synes det passer dem”. Tyske skip blokkerte for eksempel norske havner ”hver gang engelskmændene har store manøvrer i Nordsjøen”, het det.⁵⁸ Norske myndigheter prøvde i 1913 restriksjoner på utenlandsk flåtebevegelse i norske farvann gjennom en kongelig resolusjon som ifølge Storbritannias Foreign Office var ”drastisk”.⁵⁹ Monsen mente

⁵⁵ Demokraten 31.7.1913 s.1

⁵⁶ Demokraten 13.8.1913 s.1

⁵⁷ Demokraten 14.8.1913 s.1-2. SPDs organ Vorwärts var oppgitt som kilde.

⁵⁸ Demokraten 25.8.1913 s.1. Tyskland og Storbritannias øvelser langs norskekysten var da også særlig belastende for de to stormaktenes forhold. Hobson og Kristiansen 2001:76, 79

⁵⁹ Kristiansen 1988:172

likevel at Norge var ettergivende overfor stormaktene, og var henvist til å beske storpolitikken utspille seg. Forsvarbegeistringa hos ”hjemlige panserpatrioter” ble ikke fulgt opp med handling, og var derfor

*en komedie, som man kunde le sig fordærvet over, hvis den ikke var saa sørgelig og fremfor alt saa ynkelig. For millionene ruller, nye og atter nye millioner til militaristenes leketøy, mens utlændingene ler en skraldende latter over de udmerkede vittigheder om nordmændenes selvstændighet og selvbestemmelsesret.*⁶⁰

Å bruke millionbeløp på forsvaret var alt i alt nytteløst, mente Monsen.⁶¹ Hvis militærvesenet ikke kunne verne landet, hva var så Monsens løsning på utfordringene fra ytre stormakter? Det var å øke oppslutninga om det internasjonale, antimilitaristiske sosialdemokratiet, som han mente var ”blit en vesentlig faktor i fredens tjeneste”. I lederen ”Krig” framførte Monsen flere historiske prov på dette. Ett var sosialdemokratiets bidrag til å avverge en norsk-svensk krig i 1905, hvor særlig de svenske sosialdemokratene hadde trossa anklager om forræderi og demonstrerte for fred. Det samme skjedde ifølge Monsen under Agadir-krisen mellom Tyskland og Frankrike i 1911: ”Ingen er vel i tvil om, at det var de to lande, Tysklands og Frankrigs, socialdemokrater, som har den største andel i, at konflikten blev løst paa en fredelig maate”, het det. Tilsvarende aksjoner kunne ende krigen på Balkan: ”Forhaapentlig vil nu ogsaa Balkanstatens arbeiderklasse vaakne til erkjennelse av hvilken kulturfiendtlig magt militarismen er og ta op kampen mot den med al ønskelig effektivitet”.⁶²

Også i ”Balkankrigens ofre” trakk Monsen fram arbeidernes rolle. Når krigen hadde lagt seg, ville ”Balkanstatenes arbeidere merke disharmonien i samfundets organisation og ta op kampen for en bedre tilværelse med al ønskelig effektivitet”, så han for seg her. Hvis ikke måtte arbeiderne belage seg på å bli ilagt ”de blodigste skatter” for å få Balkans land på fote igjen. Nå som ”kanontordenen er stilnet, myrderiene er slut”, trakk Monsen fram at *åndskampen* mot ”raahet og barbarisme” måtte suppleres med *klassekampen* for ”den arbeidende befolkning”. I en oppfølger dagen etter erklærte Monsen at ”vi nærer ikke tvil om” at ”agitationen” til Balkans sosialdemokrater ”efterhaanden vil vinde indpas og anerkjendelse hos flertallet av landets befolkning”.⁶³ Sosialdemokratisk maktovertakelse i Europas land ville

⁶⁰ Demokraten 25.8.1913 s.1

⁶¹ Dette poenget var dessuten med i lederen ”Presten og militarismen”, som behandles nærmere nedenfor.

⁶² Demokraten 31.7.1913 s.1

⁶³ Demokraten 13.8.1913 s.1, 14.8.1913 s.2

hindre krig i verdensdelen, mente Monsen, en påstand han seinere underbygde ved å sitere Kyrre Grepp: ”muligheten for at Norge skal bli overfaldt synker efter hvert som arbeiderbevægelsen vokser. Den internationale arbeiderhær er allerede saa sterk, at den kan hindre enhver stormagt fra at røre ved vore landegrænser”.⁶⁴ Monsen minte om at denne ”hær” var *fredelig*; en ”mægtig international fredshær på 10 millioner” var ”den sikreste garanti” for ”bevarelse av freden mellom landene”.⁶⁵

Deloppsummering

Fredrik Monsen hadde hovedsakelig et sosialistisk antimilitaristisk perspektiv på årsakene og virkningene av krig i Europa, og hvorvidt Norge burde anlegge et forsvar mot ytre fiender. At Norge tok foranstaltninger mot ytre fiender skapte derfor forbitrelse, sammen med synet på militæret som et indre maktmiddel. At Norge som småstat ikke kunne hindre selvstendighetskrenkelser, selv med ”nye og atter nye millioner til forsvaret”, ble ifølge Monsen dekt over ved forsvarsaktivistenes oppisking av nasjonal patriotisme. Et følt behov for forsvaret ble skapt. Bak dette fenomenet, som man fant i enda sterkere monn i andre land, sto kapitalistiske rustningsspekulanter og pengeutlånere. Monsens løsning var å samle arbeiderne til fredsarbeid på tvers av grensene. Krigsmotstand med pasifistisk farge fikk for øvrig også noe plass i Monsens beskrivelser av krigen. I det følgende skal vi se hvordan Monsen ved visse anledninger lot antimilitarismen knyttes opp mot en variant av pasifismen, nemlig det kristne fredsbudskap.

Antimilitarismen og kristendommens fredslære

Allerede i sin andre lederartikkel om militærspørsmål, ”Presten og militarismen” i juli 1913, argumenterte Fredrik Monsen for antimilitarismen i lys av eksplisitt kristent tankegods.⁶⁶ Her gikk Monsen i rette med uttalelser i tidsskriftet For kirke og kultur av sogneprest Thorvald Klaveness, som angrep så vel ”privatkapitalismen” som Arbeiderpartiets ”gudsfornektelse, forsvarsnihilisme og alskens vilde idéer”.⁶⁷ Monsen ville nå tilbakevise kritikken idet han anførte at antimilitaristene ”elsker vort land og dets befolkning”. Prestene burde slutte seg til

⁶⁴ Demokraten 16.12.1913 s.1-2. Sitatet var fra en tale Grepp holdt i Kristiania Arbeidersamfund.

⁶⁵ Demokraten 2.1.1914 s.2. Tallet 10 millioner gjaldt antallet fagorganiserte i Europa og USA. Samme dag slo Monsen fast at jula var over og årstidas ”bløde og sentimentale stemning” slapp taket. ”Med det nye aar begynner atter kampen”, fortsatte han, men ”de eneste vaaben, der duer i den økonomiske frigjøringskamp” var noe såpass lite radikalt som ”arbeidernes organisationer og presse”. Demokraten 2.1.1914 s.1-2

⁶⁶ Demokraten 18.7.1913 s.1

⁶⁷ Som stifter av For kirke og kultur hadde Klaveness en posisjon som meningsbærer i kristen-Norge. Som sogneprest i Frogner i Kristiania fra 1898 var han i det offentlige liv kjent som ”en av de fremtredende prester ved overgangen til 1900-tallet”, jf. Oftestad 2002:270. Klaveness’ tekst var titulert ”Militarisme”, trykt i For kirke og kultur 1913, s.333–338 som opptrykk av et foredrag. Foredraget er også omtalt i Agøy 2010:169-170.

antimilitarismen syn i stedet for å kritisere den, fortsatte han. Nå så man imidlertid ”at den voldsomste motstand mot den socialistiske fredsbevegelse som regel kommer fra prestene”. Hva var så grunnen til denne motstanden? Monsen trakk først fram sosiale årsaker. Han anførte at ”man kan kanskje ikke kræve av en prest, at han skal se de fattiges lidelser”, ettersom en prest ”ifølge sin stilling ikke deltar i det produktive arbeide”. Monsen mente dette manglende gangsynet blant annet forklarte Klaveness’ påstander om ”en del ungdom” var preget av ”tugtløshed og lathet” og ikke likte ”den militære disiplin”. De protesterte mot militærtjenesten fordi de ”kvier sig for vaabenøvelsernes anstrengelser”, antok sognepresten. Monsen fastholdt derimot at den ungdom som Klaveness kritiserte, ”sjelden bydes en dags hvile” og fikk nok disiplinering gjennom sitt harde, daglige arbeid. Hadde prestene kunnet ta del i arbeidernes erfaringer og ”se de fattiges lidelser”, trodde Monsen de ville innsett det gale i å bruke store summer på militærvesenet.⁶⁸

Klaveness omtalte ønskene om forsvarskutt som ”et udslag av mamonisme” og at ”man elsker pengene høiere end sit land”. Monsen forklarte derimot uviljen mot militærbevilgninger med økonomiske vanskeligheter i folket. Han fant det lett å ”forstaa at harmen over disse bevilgninger har vokset sig stor hos den del av befolkningen som i høieste grad føler de økonomiske vanskeligheter”, altså arbeiderklassen. Kunne tilsvarende summer gå til tuberkulosebekjempelse, ville det bedre de ”elendige kaar” som ”tusener av landets befolkning” levde under. Også i prestekritikken kom altså Monsen inn på sosialpasifistisk argumentasjon. Alle norsk forsvarsbevilgninger var ”fullstendig nytteløse” og betydde kun å ”skusle 25 millioner kroner i havet”. I tillegg trakk han fram ”den rent moralske side av saken” som en av grunnene til arbeiderbevegelsens antimilitarisme.⁶⁹ Monsen redegjorde ikke ytterligere for disse moralske beveggrunner, men sannsynligvis tenkte han på hensynet om å ikke ta liv som var nedfelt i det kristne budet ”Du skal ikke slaa ihæl”.

I september ble Klaveness angrepet i en ny lederartikkel, som stilte seg uforstående til hvilket ”kristelige motiv” Klaveness hadde for å utskjelle Arbeiderpartiet for ”forsvarsnihilisme”.⁷⁰ Monsen kjørte riktignok ingen personlig kampanje mot sognepresten, men anførte at den norske pretestand generelt var for lite lydhør til de *økonomiske*, de *sosiale* og de *moralske* grunnene til antimilitarisme. Det samme gjaldt andre aktører som Det norske misjonsselskap.

⁶⁸ Demokraten 18.7.1913 s.1, For kirke og kultur 1913 s.333–338

⁶⁹ Demokraten 18.7.1913 s.1, For kirke og kultur 1913 s.333–338

⁷⁰ Demokraten 19.9.1913 s.1, opprinnelig trykt i Social-Demokraten 16.9.1913 s.4.

I Monsens øyne hadde DNM velmenende intensjoner, men neglisjerte sosiale behov hos fattige nordmenn og motarbeida sosialdemokratiets fredskamp: ”Ja, saa underlig er det med deres kristelige samvittighet, at vi netop finder vore argeste motstandere inden missionsfolkenes leir, naar vi vil sætte de broderskapets og fredens ideer i verk som deres store mester korsfestedes for av et aandelig formørket folk”.⁷¹ Snart skulle Monsen utbrodere hvilke fredsideer som kristne ledere *burde* ha fulgt. Å motarbeide avvæpningsarbeidet var i Monsen øyne et svik mot fredsimpulser fra den kristne ”frelser”.

Dette synet reindyrkes i lederartikkelen Monsen trykte på julaften 1913, titulert ”JUL!”. Her trakk Monsen fram ”det skjønne julebudskap” som hørte årstida til, nemlig at ”en frelser” (Kristus) hadde videreformidla ”den almægtiges” vilje om å innstifte fred på jord. Hadde menneskene klart å etterleve dette, ville krig og lidelser ifølge Monsen vært en saga blott. Det var ikke tilfelle; derimot mente han at ”jordens megtige haaner fredsfyrstens gjerning”, idet de hadde ”priset den med læberne” men på den annen side ”forraadt” fredslæren og ”baktalt den i sine gjerningers vidnesbyrd” ved å bedrive maktkamp, krig og opprustning. Fredsbudskapet var nå mer aktuelt enn noensinne, fastslo Monsen: ”Aldrig har krigens forbandelse martret jordens folkeslag som i dag, og aldrig har længselen efter fred og frelse været mere bævende i de navnløse millioners sind”. Makthaverne opprettholdt det militære forsvar mot andre lands broderfolk, og sto dermed ”med sværdet lynende til hug og stirrer sin bror hatefuldt ind i øiet”, som det het.⁷²

”Er den almægtiges vilje kuet”, spurte Monsen så. Ville ikke menneskeheten oppleve fred? Monsen kom fram til at det fantes håp til tross for krig og opprustning. Vel hadde ”nitten lange aarhundrer” gått siden ”fredsfyrstens” virke, men nå tok arvtakere endelig opp kampen for ”[f]red paa jorden, og retfærd og brorskap mellem menneskene!”. Disse arvtakere var det antimilitaristiske sosialdemokratiet. I kampen for fred og brorskap måtte ”de gamle ord” videreføres ”i et nyt evangelium”, nærmere bestemt ”socialismens lysende og varmende evangelium”, het det. Arbeiderbevegelsen skulle samle ”de undertrykte” under noe Monsen kalte ”den nye Betlehemsstjernes ledelse”; sosialdemokratiet skulle oppfylle ”fredsfyrstens

⁷¹ Demokraten 8.7.1913 s.2. Monsen angrep Misjonsselskapets pengeinnsamling til utenlandsmisjon, da han mente at pengene heller burde brukes på ”tæringssanatorier, sykehuser, sindssykeanstalter og barnehjem” for å dekke sosiale behov i ”et fattig folk som det norske”. I stedet for å ”vise social retfærdighed” mot ”de legemlig og sjælelig forkomne” i eget land, ville misjonærene legge ”de ubekymrede naturfolk i kapitalismens lænker”.

⁷² Demokraten 24.12.1913 s.1

gjerning” og gjøre hans ”ord til virkelighet”.⁷³ Monsen så altså ikke på sosialdemokratiet som et brudd med kristendommen, men vektla et felles fredstankegods. Også over nyttår fortsatte Monsen å oppfordre pretestanden til å følge fredslæren.

Kirkefolk som sto fram som forsvarsvenner ble stadig angrepet på lederplass. I to lederartikler tidlig i januar kommenterte Monsen den ”agitation for militarismen” han mente å se stadig mer av. At man ”skulle trække denne smudsige agitation ind i kirkerne, det kommer formodentlig som en overraskelse for mange”, framholdt han. Monsen gikk særlig i rette med uttalelser av Kristianias biskop Jens Tandberg om at Norge trengte et militært forsvar ”utad mot fiender, indad mot nedbrytende kræfter”. Med dette, mente Monsen, sto Tandberg fram som en ”vaabendrager for det kapitalistiske samfund” som ”vilde ha mere mordvaaben og flere slagtelystne officerer”. Det var heller ikke noe enkelttilfelle i pretestanden, gjentok Monsen. Tilhengere av militærvesenet hadde nemlig ”fæstet sig ved skolestuen og kirken” som nyttige arenaer for militærvennlig agitasjon, for å så ”dette hedenske ufrø”. I ”kirkerne er jo krigsrumligen [...] paagaat længe”, ledet av en ”vakker peloton kanonprester”, mente Monsen å vite. I stedet for å se på Norges nabofolk som ”fremmede mennesker som intet vondt har gjort os”, så ”kanonprestene” på dem som ”myrdende og ødeleggende skarer”. ”Istedetfor kjærlighetens lære prækes militarisme”, selv om pretestanden burde gå *foran* i fredsaktivistenes rekke: ”først og fremst presterne skulde være med paa socialdemokratiets krav om avvæbning”.⁷⁴ Monsen trakk dermed linjer til sin jule-leder om at hovedpunktene i den opprinnelige kristne lære var kjærlighet, brorskap og fred.

Monsens plassering innenfor kristen retorikk og talemåter er tydelig, samtidig som at antimilitarismen gjorde ham til antiklerikalist; motstander av dagens prester. I februar kom nye antiklerikale utfall på lederplass. ”Hvor fremskridtet seirer gaar kirken mot graven”, erklærte Monsen, den kirkelige institusjon hadde historisk vært ”fremskridtets svorne fiende”. Monsen beklagde at det visstnok fortsatt fantes prester som bekjente seg til ”de fordomme, som raadet paa heksebaalenes tid”. For den opplysningsivrige læreren Monsen framsto dette som en lite ærerik epoke. Dessuten minte han om kirkas politiske engasjement i å avvise arbeiderbevegelsens krav, som ”den tredie i alliancen” sammen med ”militarismen og

⁷³ Demokraten 24.12.1913 s.1

⁷⁴ Demokraten 7.1.1914 s.1, 13.1.1914 s.1

kapitalismen”.⁷⁵ Det betød imidlertid bare at dagens kirke skulle motarbeides, i likhet med militarismen og kapitalismen.

Samtidig var Monsen åpen for nyansene innen kristendommen, og siterte visse prester som sannhetsvitner på at kristendommen og sosialdemokratiets avvæpningsstandpunkt var sider av samme sak. Disse prestene var ofte dissenterne, blant annet unitarpastor Herman Haugerud som høsten 1914 ble invitert av Monsen og hans partifeller i Hamar sosialdemokratiske forening. Som unitar ble Haugerud av mange ikke regna som kristen.⁷⁶ Demokraten annonserte imidlertid for Haugerud som pastor, og man valgte et dertil passende møtelokale, Hamar Ynglingeforening (KFUM). Haugeruds foredrag om temaet krig og kristendom var ifølge Demokratens referat ”udmerket”. Haugerud angrep skolen og Den norske kirke for å forfekte ”ukristelig moral” og forbigå ”Jesu bud” når disse institusjonene ”forherliget de krigerske bedrifter og la helteglorien om de største generaler og krigsfyrster”.⁷⁷ Dette var i tråd med Monsens tenkning om krig og kristendom.

En annen som fikk Monsens tilslutning var bergenspastoren Carl Konow. Også Konow var teologisk omdiskutert; det var omstridt hvorvidt han burde få beholde sitt kall i Den norske kirke.⁷⁸ I en leder ble Konow sitert om sosialdemokratiet og fredsspørsmålet: ”naar sosialdemokratiet har sat freden paa sit program, saa maa det ogsaa seire, det er i overensstemmelse med kristendommen”. Konow fastslo videre at når ”prester tar kristendommen til hjelp i forsvarssarsaken [sic], saa begaar de her en feil”.⁷⁹ Konow mente altså at sosialdemokratiets fredskrav var determinert til gjennomslag. Det er åpenbart at Monsen siterte Konow som en autoritet på lederplass for å underbygge en kristelig inspirert innfallsvinkel til antimilitarismen.

Hvordan plasserte så Monsen seg i arbeiderbevegelsen med dette tankegodset? Det kom tydelig fram da Monsen trykte en artikkel av teologiprofessor Simon Michelet, i tre deler på lederplass i oktober 1913. Monsens eksplisitte begrunnelse for å trykke artikkelen var å framvise båndene mellom sosialdemokrati og kristendom etter at Hamar Stiftstidende hadde

⁷⁵ Demokraten 16.2.1914 s.1

⁷⁶ Haugerud var en mye brukt taler for Arbeiderpartiet, som sågar var med på Ungdomsforbundets agitasjons-turneer med Den røde bil foran stortingsvalget i 1915. Agøy 2010:224, 227

⁷⁷ Demokraten 21.11.1914 s.2, 24.11.1914 s.2-3

⁷⁸ For mer om Carl Konow, se Haanes 2002 samt Agøy 2010:125 hvor Carl Konow kalles ”den fremste norske representanten for den farlige liberale, rasjonalistiske vranglæren”.

⁷⁹ Demokraten 23.1.1914 s.1

brukt religionssynet ”som politisk vaaben mot arbeiderpartiet”.⁸⁰ I artikkelen svarte Michelet ja på om en kristen kunne ”være socialdemokrat”. Kristne socialdemokrater kunne samtidig gi skarp kritikk til dagens kirke. Den sosialdemokratiske ungdomsbevegelsens religionskritikk var derimot feilslått. Ungdomsbevegelsen angrep gjerne ”kirkens lære, prestenes lære osv. – alt det i nutidens kristendom som Jesus ikke har noget ansvar for”, skreiv Michelet, dermed ”ramler størsteparten av alle de angrep paa kristendommen som vi møter f. eks. indenfor det socialdemokratiske ungdomsforbund”.⁸¹ Monsen trykte dette uimotsagt i begynnelsen av en lederartikkel, noe som bør tolkes som en tilslutning til Michelets syn. At redaksjonssekretær Olav Larssen tilhørte Ungdomsforbundet, var ikke til hinder for at Monsen tok avstand fra forbundets avvisning av religiøse anfektelser som bestanddel i den antimilitaristiske kampen.

Monsen var altså antiklerikal, men ikke antireligiøs, i motsetning til flere innen Ungdomsforbundet, blant annet Klassekampen-redaktør Eugène Olaussen som var kjent for å forkaste og ”hate” religionen i sin helhet.⁸² Fredrik Monsen lot sin avis helle mer mot aktører som Simon Michelet. Mange gjorde som Monsen og brukte uttrykk som ”den sanne kristendommen” og ”Jesu egen lære”, og vektla som Nils Ivar Agøy skriver ”en kjerne av verdifullt stoff i kristendommen”.⁸³ Det gjaldt riktignok flere utpregede reformister som Meyer Foshaug⁸⁴ og andre moderate som Torgeir Vraa,⁸⁵ men også radikalere som Alfred Kruse.⁸⁶ Agøy påpeker imidlertid at den fløy som *ikke* avviste samarbeid mellom kristendom og sosialdemokrati, var heterogen og besto av både kristne og ikke-kristne.⁸⁷

Hvorfor kom Monsen til slike standpunkter? Kristendommen sto sterkt i Norge rundt 1910 og var et naturlig tankemessig utgangspunkt for folk, også innen arbeiderbevegelsen.⁸⁸ Særlig sto religionen sterkt i Monsens hjemby, ifølge en undersøkelse av den kristelige oppslutning i Norges prestegjeld på slutten av 1910-tallet: ”I motsetning til hvad tilfældet er ellers over

⁸⁰ Demokraten 18.10.1913 s.1, 20.10.1913 s.1, 21.10.1913 s.1, oppr. trykt i For kirke og kultur 1913 s.282-293

⁸¹ Demokraten 18.10.1913 s.1

⁸² Agøy 2010:102-110. Olaussen kom gjerne med skarpe antireligiøse utfall, som da enkelte arbeideraviser trykte salmer: ”Vi har da saa grundig nok av religionsfordummelse allikevel, om ikke vore egne blade skal bli anvendt som søppelkasse for den slags aandssvake poetiske misfoster”. Klassekampen 30.3.1913 s.202

⁸³ Agøy 2010:108

⁸⁴ Foshaug hørte til Den kristelig-sociale forening, en organisasjon med mål om å forene kristendommen og Arbeiderpartiets saker. Agøy 2010:114-115, 235-237

⁸⁵ Vraa på sosialismen som en ”videreføring av den ekte, opprinnelige kristendommen”. Agøy 2010:99

⁸⁶ Kruse tok avstand fra alle kristne organisasjoner, men trodde på en ”sann kristendom”. Agøy 2010:133. Monsen engasjerte Kruse som fast skribent i Demokraten allerede høsten 1913. Demokraten 15.11.1913 s.2

⁸⁷ Agøy 2010:235

⁸⁸ Agøy 2010:91

østlandet, er der i Hamar en ikke liten kirkelig interesse”.⁸⁹ Monsen var selv medlem av statskirka,⁹⁰ riktignok med lovmessig påbud så lenge han var folkeskolelærer.⁹¹ Troen var også framtreddende i hans familie. Som vi så i forrige del var blant annet hans mor og eneste eldre søsken (broren Louis som nådde høyt opp i IOGT) aktive i kristelige organisasjoner. Hvis inspirasjon fra familien kan være med på å forklare den antimilitarismen man fant hos Monsen, ville han for øvrig ikke være alene i arbeiderbevegelsen. Blant annet har Harald Berntsen argumentert for at antimilitarismen hos Johan Nygaardsvold inneholdt spor av ”kristen-pasifistisk påvirkning” fra moderlig hold.⁹²

Monsens foreldre har ikke vært undersøkt nøye nok til å bekrefte en slik hypotese,⁹³ og uansett må det understrekes at påvirkning hjemmefra i høyden kan være en av flere bakgrunnsfaktorer for Monsens antimilitarisme. Monsen fant tross alt å måtte kaste vrak på familiens politiske linje etter radikaliserende hendelser som storlockouten i 1911. I det nye partiet han meldte seg inn i, fantes det imidlertid en del personer som kombinerte kristne fredsideer med radikale standpunkter ellers, som antimilitarismen. Man kan derfor se for seg at Monsen hekta seg på slike strømninger i partiet, og følte å kunne beholde i hvert fall noen ideer hjemmefra. Det kan ha gjort overgangen fra borgerlig side til sosialisme lettere for Monsen, og antimilitarismen spilte da en helt sentral rolle, siden den som Hans Fredrik Dahl fungerte som ”en sak å forstå sosialismen gjennom” for ”de kristne av hjertet”.⁹⁴ Uansett hva bakgrunnen var for Monsens syn, er det i hvert fall belegg for å hevde at han opplevde en tett kobling mellom ”opprinnelig kristendom” og antimilitarisme i 1913–1914. Det kan også ha vært en grunn til at han ikke ennå erklærte en tilhørighet i den mest radikale fløyen av partiet.

Flere kommentatorer har for øvrig lagt vekt på at Monsen aldri var pasifist. Blant annet uttalte Halvard Lange at Monsen ”hadde vært antimilitarist, men ikke pasifist”. Olav Larssen skreiv at ”Monsen var ikke pasifist”, men opptatt av klasseaspektet i militærspørsmålet.⁹⁵ Om de har rett, er til dels et spørsmål om hva man mener med pasifist. Monsen var helt klart ingen

⁸⁹ Sandberg, red. 1919:13. Man skulle imidlertid ikke lenger enn til nærmeste nabobygd Vang for å finne at det ”religiøse liv” var ”svakt” med ”stor likegyldighet overfor prest og kirke”. Sandberg, red. 1919:19

⁹⁰ [Folketelling 1910](#)

⁹¹ §28, annet ledd, i *Lov om folkeskolen i kjøpstæderne* sa: ”Ingen kan erholde ansættelse i fuldstændig lærerpost, medmindre han tilhører statskirken”. Theiste 1910:19. Fra 1918 gjaldt denne paragrafen kun lærere i kristendomsfaget samt inspektører og skolebestyrere. Theiste 1922:29

⁹² Berntsen 1991:63, 103

⁹³ For farens del kan man muligens finne noen ledetråder ved å gjennomgå Oplandenes Avis ca. 1905–1915.

⁹⁴ Dahl 2001:46–47

⁹⁵ Arbeiderbladet 27.4.1948 s.2, 6.5.1954 s.4

pasifist i tradisjonell forstand. At han argumenterte så sterkt og frekvent for den sosialistiske varianten av antimilitarismen, hindrer det. Jeg har imidlertid argumentert for at han var *inspirert* av en variant av pasifismen med sin varme tale om ”opprinnelig kristne” ideer.

Oppsummering

Vi har i denne delen diskutert Fredrik Monsens ytringer om tre antimilitaristiske hovedtemaer. Dette var temaer som utkrystalliserte seg i løpet av de første månedene av Monsens redaktørtid. Alt i alt argumenterte han i stor grad med utgangspunkt i ”den egentlig sosialistiske” antimilitarismen, og la stor vekt på klasseperspektivet på militæret. Det gjaldt for det første noe så grunnleggende som militærets forsvarsoppgaver mot ytre fiender. Han mente ikke at noe militært forsvar kunne passe til en slik oppgave. Forsvaret var kun en fare for de som tjenestegjorde der og for landet ellers, mente han. Krig mellom stater var dessuten drevet fram av det kapitalistiske systemets herskere, mente han, med grunnlag i de pågående Balkankrigene. Deltakerne i krigen var satt opp mot hverandre av sjåvinistiske krigshissere som ble betalt av rustningsspekulanter, hevdet Monsen. Det verste eksempelet var firmaet Krupp i Tyskland, hvor sågar keiseren var aksjonær. Hvis det internasjonale sosialdemokratiet fikk vokse, ville det for øvrig ikke startes noen kriger, mente Monsen dessuten. Her lente han seg på historiske tilfeller der han mente at sosialdemokratiet klarte å avverge krig.

Ifølge Monsen var militæret også ment å fungere som et maktmiddel mot såkalte indre fiender. Arbeiderbevegelsen skulle stanses med militærmakt når den kom med brysomme politiske krav, hevdet han. Allerede var militæret et undertrykkingsapparat, mente han, først og fremst gjennom henvisninger til trykkende skatter og at det var lite fordelaktig for rekrutter å gjennomgå våpenøvelsene. Når det gjaldt med voldelig indre bruk av militæret, brakte Demokraten stadig stoff fra utlandet som skulle fortelle at dette skjedde. Særlig gikk Sør-Afrika, en ”brutal klassestat” som satte militæret inn mot egne, streikende arbeidere, igjen i spaltene. Monsen slo alarm om at slik indre bruk også kunne skje i Norge. Han så tegn, særlig fra slutten av 1913, på en mer offensiv politikk fra de forsvarsvennlige i norsk politikk, med blant annet forslag om ett års verneplikt. Han var så vidt innom å foreslå at antimilitaristene tok mer drastiske virkemidler i bruk, at man måtte ta ”skarpere forholdsregler” enn hittil. I all hovedsak la han imidlertid hovedvekten på opplysningsarbeid og agitasjon når han skulle foreslå strategier for antimilitarismen framover. Militærstreikforslaget var et aktuelt spørsmål som han skreiv positivt om ved et par spredte anledninger, men sett over tid ble han ingen

forkjemper for forslaget. Dette bidro til at Monsen plasserte seg i en mellomposisjon i sitt parti – hvor han kun hadde vært aktiv i to-tre år.

Samtidig hadde Monsens argumentasjon flere sider, idet han også målbar religiøst inspirert fredstankegods, en variant av pasifismen. Slike fredsideer hadde tradisjoner i Norge, og hadde manifestert seg tydelig på Arbeiderpartiets landsmøte i 1906. Monsen kom med enkelte allmenne pasifistiske betraktninger på de pågående Balkankrigene, men vektla oftere religiøse fredsideer, og uttrykte gjentatte ganger åpen for å gi religiøse personer og ideer en viktig plass i sosialdemokratiet. Med dette distanserte han seg fra antireligiøsitet som var utbredt i Ungdomsforbundet. Samtidig var han antiklerikal, og kritiserte prester og biskoper i dagens norske kirke som ytra seg positivt om militæret. Det var de ”opprinnelige” kristne fredsideene, ideer som var forfusket av makthaverne i samfunnet, man måtte finne tilbake til.

3. Forsvar og jubileum våren 1914

I denne delen vil vi se på hvordan Fredrik Monsen posisjonerte seg som antimilitaristisk aktør jubileumsvåren 1914, grovt definert som første halvår i 1914 fra januar til juli. Jeg vil argumentere for at vi kan se hans aktivisme i to faser. I begynnelsen av året var han klar på at 1914 kunne bli et kampår, særlig om militærpolitikken. Han forsøkte å motvirke oppslag i borgerpressen som tilla militæret en viktig rolle i jubileumsåret, og fortsatte sin kamp mot borgerpartienes forsvarsvennlige innstilling. Kravene som var framsatt før nyttår, om ett års øvelsestid, nedsatt vernepliktsalder og økte forsvarsbevilgninger, skapte i seg selv forbitrelse. De skulle imidlertid motvirkes ved en taktisk appell til sosialt bevisste og sparevillige krefter i Venstre, samt at han henta fram ulike uttalelser fra partiet som kunne være brobyggende, særlig Gunnar Knudsens forsikringer om ”skyfri himmel” i den utenrikspolitiske situasjonen.¹

I en neste fase, fra mars 1914, begynte Monsen i større grad å angripe sitt tidligere parti, i tråd med at forholdet mellom antimilitarister og myndigheter ble mer prega av konfrontasjon. Det begynte med at Ungdomsforbundet under en antimilitaristisk kampanjeuke i mars 1914 utga det brukne geværs merke, som ble sett på som provoserende og sensurert av myndighetene. Jorunn Bjørgum mener at merkesensuren fikk radikaliserende effekt på arbeiderbevegelsen, med en ”bølgebevegelse” av reaksjoner mot sensuren og for antimilitarismen som sak.² Jeg vil argumentere for at Fredrik Monsen tok del i en slik ”bølgebevegelse”, men at bildet ikke blir komplett uten å ta med Monsens rolle i forbindelse med feiringa av grunnlovsjubileet 17. mai i Hamar.

Etter bølgetoppen i mai fulgte en sommer der det taktiske frieriet til Venstre var forlatt, og der Monsen konsentrerte seg om å angripe og desavuere sine meningsmotstandere. Norge burde ikke forsvare seg, selv ikke i lys av økt opprustning, var budskapet. Til tross for dette skal jeg argumentere for at Monsen fortsatt ikke tok stilling fullt ut i striden mellom ledelse og opposisjon i Arbeiderpartiet. I denne retninga peker særlig Monsens beskjedne omtale av militærestreikforslaget, som var oppe på Ungdomsforbundets landsmøte i påsken 1914. Han kunne også leve med uenighet i partiet om Norge skulle avvæpne når partiet fikk flertall, og la mest vekt på de antimilitære sakene som var samlende innad i Arbeiderpartiet.

¹ Knudsen uttalte i trontaledebatten at ”den politiske himmel, verdenspolitisk set, er skyfri i en grad, som ikke har været tilfældet paa mange aar”. Fuglum 1989:196. Andre i Venstre, som Stortingets militærkomité sin formann Ivar Aavatsmark, tok i større grad til orde for opprustning. Fuglum 1989:199

² Bjørgum 1998:173, jf. Fuglum 1989:192

1914, et "kampens aar"

"Forsvarsrus" i borgerpressen

Fredrik Monsen markerte tidlig sin holdning mot den forsvarsbegeistring man fant hos borgerlige meningsbærere i forbindelse med Grunnlovens jubileumsår 1914. Det ble framsatt krav om økt tjenestetid i det norske forsvaret før nyttår, og i Monsens øyne var de militære forslagsstillerne allerede da prega av en jubileumsstemning. At noen hadde foreslått økt tjenestetid så han som en "haan", siden grunnlovsjubileet heller burde brukes til å markere framskritt og opplysning. "Brænder ikke haanen dig i ansigtet", uttalte Monsen som en kommentar til at opprustning var malplassert i "det aar som vi skal se litt tilbake, se hvor langt vi er kommet i kultur, folkeopplysning og utvikling".³ Etter nyttår ble jubileet kommentert allerede i Demokratens andre lederartikkel i 1914. Her het det at sosialdemokratiet gjerne skulle deltatt i å feire jubileet, men at premissene som de borgerlige la til grunn for feiringene, representerte en forfuskning av idealene fra 1814:

*Vi feirer i det aar som kommer ogsaa et hundreaarsminde. Det minde vil enhver socialdemokrat blotte sit hode for i ærbødighet. Men det er meget mulig, at vi allikevel maa holde os utenfor den festernes glade rus, som vil kjendetegne jubilæumsaaret, da disse vil staa i et andet tegn og feires under andre forutsætninger og paa grundlag av andre idealer, end de, som gav os grundloven. Desværre!*⁴

Monsen mente at Grunnlovens opplysningsideal om frihet og selvstendighet ble tilsidesatt idet han trodde den offisielle jubileumsfeiring ville hylle det bestående. Spesifikt trodde han, og mente allerede å se, at "borgerpartiernes organer" nå på nyåret forsøkte å "opagitere en kunstig forsvarsbegeistring blandt folket". Denne forsvarsbegeistring måtte ikke "slaa røtter i folkets brede lag", fastslo Monsen videre, fordi det ville "føre landet ind i en bakevje som det vil trænges aartier for at komme ut av". Som før mente han at økte forsvarsbevilgninger spiste av budsjettet, og også at opprustning var et utviklings- og opplysningsmessig feiltrinn. Den "forsvarsrus som behersker borgerpartiene" var derfor et "angrep" mot "folkeintelligensen".⁵

Monsen stilte spørsmål ved opplysningsnivået i det norske samfunnet vedrørende militærets rolle i 1814. Hadde det spilt noen rolle for selvstendigheten? Monsen mente svaret var nei,

³ Demokraten 15.12.1913 s.1

⁴ Demokraten 3.1.1914 s.1

⁵ Demokraten 4.1.1914 s.1-2

men han trodde at skoleverket i det nye året ville misbruke merkedager fra 1814 i ”den militaristiske agitation”. Det gjaldt i hvert fall for ”en hel del læreres vedkommende”, selv om det ”saa uskyldig ut altsammen” når skolen feira merkedager. Ingen var ”i tvil om” at militæragitasjonen ville bli framtreddende i utdanningssystemet, erklærte han.⁶ For å informere leserne trykte han en artikkelserie om 1814 av den sosialistiske historikeren Edvard Bull d.e. På lederplass forklarte Monsen behovet for artikkelserien. ”Alle de jubilæumsartikler hvori borgerpressen svælger i disse dage, svulmer over av det patriotiske delirium som gaar gjennom al borgerlig historieskriving”, mente han. Både ”åbenlyst og fordægt” tok pressens skriverier ”direkte sigte paa at indpode i ungdommen den falske fedrelandskjærlighet”, mente han videre. At skolens historieundervisning lærte elevene til å hylle ”enkelte personligheter” mens ”kampene mellem de forskjellige klasser” ikke fikk skikkelig behandling, var også et hovedproblem. Skriveriene trengte derfor motsvar, som særlig skulle formidle den lærdom at militæret ikke spilte noen rolle for frigjøring og selvstendighet i 1814. Dette ville være ”ubehagelig for magthaverne”.⁷ I en annen, usignert artikkel om 1814 het det: ”dengang var det ikke militæret, som reddet os, heller ikke senere – og det blir det heller ikke i fremtiden for et lite land som vort”. Dette måtte ”vore chauvinistiske skrikhalse” ta innover seg, het det.⁸ Læreren Monsen ville altså dempe forsvarsbegeistringa med alternativ informasjon.

”Kapløp mellem de to forsvarsministre”

Arbeiderpressens protester mot borgerpressens ”forsvarsrus” satte ingen stopper for forslagene om å styrke forsvaret. Venstreregjeringa foreslo i januar å la en forsvarskommisjon vurdere ett års tjenestetid og nedsatt vernepliktsalder.⁹ Flertallet i Stortingets militærkomité sendte så en forespørsel tilbake til Forsvarsdepartementet om å regne ut kostnaden ved lengre rekruttskole og regimentssamlinger.¹⁰ Monsen omtalte dette i lederen ”Manøvrer” i slutten av januar. Her beklagde han at ”venstres første mand i militærkomiteen”, Ivar Aavatsmark, tok et slikt initiativ overfor departementet. Statsminister Knudsen hadde tidligere ”dementert” at ”regjeringen tænkte paa at foreslaa en forlængelse av vaabenøvelsene”. Med tilsidesettelsen av dementiet hadde Aavatsmark ifølge Monsen gjort ”en omgaaende bevægelse, en politisk-militaristisk manøvre”. Monsen spurte seg om forsvarsminister Keilhau var innforstått med Aavatsmarks initiativ og om han sto ”i ledtog med denne manøvre”. Monsen mente at kravene

⁶ Demokraten 13.1.1914 s.1

⁷ Demokraten 9.1.1914 s.1. Bulls artikkelserie om 1814 hadde opprinnelig stått i Social-Demokraten.

⁸ Demokraten 10.1.1914 s.3-4

⁹ Demokraten 21.1.1914 s.2. Pengebevilgning til en forsvarskommisjon ble vedtatt i juli mot 35 stemmer (St.tid. 1914:2689-2707, bind 7b), men det ser ikke ut til at kommisjonen kom i gang.

¹⁰ Demokraten 29.1.1914 s.2. Ole Gausdal (DNA) foreslo å regne ut besparelsen ved å forkorte tjenestetida.

om ”økede rustninger og tjenestetid” burde vært lagt på is, men anførte at ”militaristene har ikke tid til at vente. Spørsmålet om nye bevilgninger skal forceres fram. Gaar det ikke paa regulær maate, betjener man sig av bakveie”. Monsen mente at man heller burde vente å se om forsvarskommisjonen ble nedsatt, og hva dens innstilling ville bli, før man begynte å presse på for økte bevilgninger. Han hadde innvendinger mot denne pengebruken, som nok ville gå på bekostning av blant annet ”sociale reformer”. Men forsvarsforkjemperne fant nok ”en manøvre saa man ogsaa kommer forbi de budjetmæssige betænkeligheter – nu som før”, het det.¹¹ Stortingspolitikerne viste sparevilje i så mange andre saker, men denne svant hen når det kom til opprustningsforslag, mente Monsen. Han hadde nå begynt sitt taktiske frieri til nettopp sparepolitikerne i Venstre for å få dem med på Arbeiderpartiets vilje til forsvarskutt.

Monsen var misfornøyd med Aavatsmarks iver etter økte militærbevilgninger. ”Det er altsaa nu etablert et formelig kapløp mellem *de to forsvarsministre – ham i militærkomiteen og ham i departementet* – om hvem som kan være et hestehode foran i retning av at skape det mest uhyrlige av økede rustninger”, skreiv han i en kommentar til Aavatsmarks makt.¹² Alt i alt ble hele partiet Venstre oppslukt av opprustningens dynamikk, mente Monsen. I en ny leder titulert ”Militærbevilgningene” spådde han at Venstres stortingsgruppe i hovedsak ville godta opprustningene nærmest stilltiende. Verken Wollert Konow (H) som leder i budsjettkomiteen eller ”sparemændene i det store venstreflertal” kom til å kreve innsparing på militærbudsjettet, trodde han. Venstres stortingsmenn opptrådte dermed som ”Gudbrand i Lien’s kone”, het det.¹³ Gudbrand i eventyret foretar en serie uheldige økonomiske transaksjoner, men møter full forståelse og tilgivelse hos kona. Poenget med å sammenligne med eventyret var å vise at når de mest forsvarsvennlige gikk i bresjen med krav om større bevilgninger, ble de møtt med forståelse hos Venstres flertall.

Monsen fortsatte derfor sin sosialpasifistiske og budsjettmessige argumentasjon, som nok ga gjenklang i egne rekker i tillegg til at den kanskje kunne overbevise noen av ”sparemændene” i Venstre. I januar hadde Monsen slått opp at ”Aavatsmarks planer” for økte bevilgninger ville koste 2 millioner, men kort tid etter innløp et ”forlydende” om at regjeringa vurderte ekstraordinære bevilgninger på 12 millioner.¹⁴ Lederen ”Militærbevilgningene” kommenterte summen med sosialpasifistiske argumenter, sammen med den folkelige appell Monsen hadde

¹¹ Demokraten 30.1.1914 s.1

¹² Demokraten 2.2.1914 s.1, min utheving.

¹³ Demokraten 6.2.1914 s.1

¹⁴ Demokraten 29.1.1914 s.2, 5.2.1914 s.2

brukt forrige høst: ”Vi vet, at ved at stjæle disse 12 millioner fra folkets lommer, vil det bli mindre mat for dem, som tidligere har lite nok, og mere sykdom og nød i de hjem, hvor man tidligere har nok at stræve med”.¹⁵ I lederen ”Den store bøigen” påpekte Monsen at ”arbeidernes siste skillinger” så ut til å kunne ”forsvinde i militarismens umættelige gap” med eventuelle nye opprustninger. ”Hvorfor skal vi arbeidere la os bestjæle paa denne maate?”, spurte han. Fra samme lederartikkel merker vi oss også Monsens manglende forhåpninger til partiet Høire. Dette partiet var ikke åpent for forsvarskutt, mente han, men ville ”sætte alt ind paa at faa øket militærbudgettene paa bekostning av nødvendige reformer”. Under trontaledebatten hadde Høires parlamentariske leder Edvard Hagerup Bull ”optraadt som forsvarssvadaens naturlige talsmand”, het det.¹⁶

Monsen fortsatte appellene til sosial samvittighet hos borgerlige velgere og politikere utover våren. Blant annet trykte han etter hvert et knippe lederartikler om at militærbevilgninger førte til økt utvandring. I lederen ”Naar folket forsvinder” hevdet han at ”menigmand” følte ”millionene til militarismen” som en tyngre byrde enn ”toldsystemet, alkoholismen o. s. v.”. Monsen beklagde ”mangelen paa ansvarsfølelse hos de magthavende partier” som ikke så dette problemer, men i stedet påla ”rustningsbyrder” som var en så viktig årsak til utvandring. I lederen ”Utvandringen” viste han til at utvandrerne statistisk sett var menn mellom 19 og 25 år. ”Man skal ikke undre sig for meget over dette”, mente han, ”naar man ser hen til vort lands militærpolitikk og til arbeidsforholdene i alminnelighet”.¹⁷ Monsen lurte på om det regjerende partiet kunne tåle å ha slikt på samvittigheten.

Forsvarsaktivisme utenom Stortinget

Monsen angrep ikke bare partiene Høire og Venstre med tilhørende presse i kampen mot forsvarsbevilgninger, men også forsvarsaktivistene i organisasjonslivet. I verket *Norsk forsvarshistorie* framheves særlig Norske Kvinners Innsamlingskomité (1912–1916) som en viktig ideologisk og materiell støtteorganisasjon for militæret. Dens virksomhet utkonkurrerte sågar Stortinget som ”den viktigste arena” i forsvarsdebatten.¹⁸ I denne perioden hadde

¹⁵ Demokraten 6.2.1914 s.1

¹⁶ Demokraten 19.2.1914 s.1. Monsen trykte i april en leder med samme tematikk. Demokraten 22.4.1914 s.1, opprinnelig trykt i Social-Demokraten 16.4.1914 s.2

¹⁷ Demokraten 26.2.1914 s.1, 7.3.1914 s.1. Også borgerlige fredsvenner trakk fram rustningsbyrder som årsak til utvandring, gjerne med anekdotiske bevis. Agøy 1987:50-51. Monsen trykte en slik anekdote i Demokraten 20.4.1914 s.1. Her het det at ”24 vernepliktige” dro til Amerika på grunn av ”rustningsfanatikerne”, en opplysning Monsen fikk fra ”en bondemand oppe i fra fjelddalen, som tittet indom” Demokratens kontor.

¹⁸ Hobson og Kristiansen 2001:181

kvinner kun reell adgang i utenomparlamentariske organisasjoner.¹⁹ Monsen skreiv derfor en lederartikkel med tittel ”Krigerske kvinder” i slutten av februar. Her angrep han en kampanje med innsamling av underskrifter og penger til forsvaret, initiert av ei gruppe ”kanonkvinder” fra overklassen med støtte fra Forsvarsdepartementet, borgerpressen og ”chauvinistiske frasehelte”. Han appellerte spesielt til ”arbeiderkvinderne” for å motarbeide kampanjen. De måtte ikke skrive under på ”de lister kanonkvinderne i vor by farter rundt med”, het det, ei heller la seg dupere av ”de mange snedige maater” som aksjonistene ”optrær paa”. Arbeiderkvinner måtte heller ta til motmæle og gjøre ”de krigsbegeistrede kvinder opmerksom paa, at det er alvorligere ting at ta fat paa end at leke tindsoldat i skjorter”. Den folkelige sosialpasifistiske appellen hørte med også her, idet Monsen anførte at forsvarsaktivistene burde ta ”et gløt ned i samfundsdypet” for å få øye på mer presserende samfunnsoppgaver. Slik ville de ”komme paa det rene med at pengene kunde anvendes bedre end til kjøp av krut og kanoner”, mente han.²⁰ Også her argumenterte han sosialpasifistisk.

Monsen angrep også militærvennlige foredragsholdere som fikk sine taler distribuert til ”høires provinspresse”. Distribusjonspraksisen tjente ifølge Monsen til at borgerpressen ”trofast” kunne fortsette ”den sansesløse militæragitation, som den paabegyndte med dette aars første dag”.²¹ Det var Hamar Stiftstidende som hadde referert taler av Ivar Aavatsmark og Fridtjof Nansen i Kristiania, under en erklæring om at det var ”mere end en Frase, at der gaar en Forsvarsbølge over Landet i denne Tid”.²² På lederplass under tittelen ”Bølgen” angrep Monsen disse foredragene som ”hysteriske” stykker ”ansvarsløs agitation” som føyde seg inn blant borgerpressens ”aandsprodukter” som ”i saa høi grad appellerer til dumheten og uvidenheten hos læserne”. Monsen reagerte på de retoriske virkemidlene i foredragene: ”Skræmsler og forvrængninger er borgerpartiernes midler for at skape den ’forsvarsbølge’, som der i disse dage skrytes saa meget av”. Nansens alarmerende framtidsutsikter, der han sammenligna den internasjonale politiske situasjonen med en utbruddsklar vulkan, ble av Monsen forsøkt latterliggjort som ”naive”. Han fant det ”enestaaende troskyldig” at Nansen ville beskytte Norge mot denne ”vulkan” ved å styrke forsvaret. Monsen mente nå som før at

¹⁹ Den første kvinne møtte på Stortinget i 1911 og den første fast innvalgte kom i 1921. Aasland 1964:323-326.

²⁰ Demokraten 27.2.1914 s.1. I fortsettelsen trykte Monsen leserbrev som advarte mot ”velnærede godseier- eller sabelraslerfruer” som samla underskrifter og utdelte forsvarsvennlige brosjyrer i Stange. Demokraten 7.3.1914 s.1, 11.3.1914 s.2

²¹ Demokraten 5.3.1914 s.1

²² Hamar Stiftstidende 2.3.1914 s.1. Nansen, som ble leder i Norges Forsvarsforening i 1915, var en kjent motstander for antimilitaristene, særlig fra 1912, da han på et folkemøte uttalte at fredsbevegelsens rekke besto av ”ædle mænd og kvinder, men ogsaa meget av nationernes avfald”. Bjørnson 1990:346

småstaten Norge ikke kunne forsvare seg mot et stormaktsangrep fra for eksempel Russland eller Tyskland. Økt tjenestetid ville etter Monsens mening ikke hjelpe.²³

Han avviste dessuten at ”øieblikkets europæiske situation er saa alvorlig” som Aavatsmark og Nansen påsto. Utsiktene til fred i Europa var etter Monsens mening gode. Skremsler om krigsutbrudd tok seg ”en smule underlig ut”, mente han, sett i lys av statsminister Knudsens optimistiske utsagn i trontaledebatten om en ”skyfri himmel” internasjonalt. Monsen fastholdt i stedet syn på militæret som overklassens redskap; at militæret ”aldrig i evighet” ville bli brukt ”mot andre end landets egne arbeidere”.²⁴ I en ny lederartikkel i mars, titulert ”Verdenskrigen”, poengterte Monsen igjen at ”de militærgale” på en utilbørlig måte framsatte ”truselen med verdenskrig” som et middel ”i sin agitation for økede militærbevilgninger”. ”Hvert øieblik kan Europa staa i brand, har vi saa ofte hørt sagt”, anførte Monsen, for å understreke at skremslene ikke hadde blitt til virkelighet tidligere. Han mente at forsvarsaktivistene stort sett samla støtte ved å framsette slike skremsler: ”Truslen om en verdenskrig har idetheletat været av stor betydning for de forsvarsvenlige kræfter i vort land. Utvilsomt er mange svake sjæle blit skræmt paa den maate og latt sig narre over i militærfanatikernes leir”. Uansett ville Norge, ”med vor haandfuld soldater og med vore likkister av nogen panserbaate”, kun ”forsvinde i skyggen av de kræfter stormagtene kan mobilisere”.²⁵ Monsen brukte samme argumentasjon som før nyttår. Han så fortsatt ingen mulighet for at forsvaret kunne komme til nytte som et vern mot ytre fiender.

For å tilbakevise utsagnene om krigsfare brakte Monsen en ny autoritet på banen. Det var den svenske fredsprisvinner Klas Pontus Arnoldson,²⁶ ifølge Monsen ”en av de største autoriteter paa det utenrikspolitiske omraade”. Arnoldson hadde nylig dosert om hvor ”tom paastanden om verdenskrig er”. Arnoldson ble sitert på at ”Ansvarlige statsmænd erklærte al tale om verdenskrig som dumheter”. Dette var viktige ord i ei tid der ”krigsgalskapen er verre end nogensinde tidligere”, mente Monsen. Han understrekte også Arnoldsons uttalelse om at ”broderskapstanken i Jesu lære i vore dage ikke gjenfindes sterkere noget andet sted end hos

²³ Demokraten 5.3.1914 s.1, jf. Hamar Stiftstidende 2.3.1914 s.1. Monsen reagerte på at Nansen tok ”Frankrikes ungdom” til inntekt for kravet om økt tjenestetid. Vel hadde ”endel overklasseynglinger [...] moret sig med at tale brautende om forlænget vernepligt”, anførte Monsen, men flertallet hadde ”reist en forbitret og enstemmig revolt” mot treårig tjeneste. I en leder samme uke anførte Monsen at Frankrikes tjenestetid var tegn på et ”rustningsvanvid” ute av kontroll. Demokraten 2.3.1914 s.1.

²⁴ Demokraten 5.3.1914 s.1

²⁵ Demokraten 23.3.1914 s.1

²⁶ Arnoldson var religiøs fredsaktivist som særlig utga egne fredsskrifter. Stenersen et al 2001:52-55

socialdemokratiet”. Klarte de skandinaviske land å spre brorskap og ”gjensidig forstaaelse” blant sine naboland, ville skandinavene heller ikke komme i kryssilden, het det.²⁷ Monsen forsøkte særlig å motvirke frykten for ”den russiske fare”. På lederplass omtalte Monsen at flere offiserer ”reiser landet rundt og prøker om faren fra øst og alle de andre farer som truer landet”. Han forsøkte å berolige med at denne virksomheten et utslag av ”forsvarsgalskapen” som rådde i jubileumsåret, og ikke av vurderinger som baserte seg på reelle trusler.²⁸

Monsen tok ikke bare til orde mot forsvarsaktivistiske strømninger i norsk offentlighet, men skreiv også lederartikler om tilsvarende tema i svensk og dansk politikk. Danmark holdt offisielle femtiårsmarkeringer for den andre slesvigske krig. Erindringa om det tapte slaget ved Dybbøl ble visstnok brukt ”til en paagaende agitation for forsvaret”. Enkelte prøvde å ”male fanden paa væggen og skape krigsbegeistring”, men med liten suksess ifølge Monsen.²⁹ I Sverige var situasjonen annerledes. En forsvars- og kongevennlig agitasjonsbølge kulminerte med et bondeopptog til Stockholm, og i kjølvannet falt den liberale regjering i februar 1914. Nyvalg til andrekammeret i Riksdagen ble holdt i slutten av mars.³⁰ Før nyvalget hadde det svenske liberale partiet, Venstres søsterparti, en viss sympati hos Monsen. Han uttalte på lederplass at ”det norske venstre staar langt tilbake for sine navnefrænder paa den anden side av Kjølen”. Imidlertid hadde Bondetogets ”militaristiske agitation” spilt det svenske venstre ut på sidelinja, ifølge Monsen, mens det ”svenske høire” forsøkte ”intet mindre end revolution”. I hans øyne fortalte det svenske høyres opptreden ”med dystre ord hvad militærrumlingen i ethvert litet land bærer i sit skjød. Det viser sig at være intet mindre end reaktionens og overklassens sidste forsøk paa at gjenerobre en magt, som mer og mer glir dem ut av hænderne”.³¹ Som i norsk politikk ble høyrepartiet angrepet sterkest, mens Monsen uttrykte et visst håp til venstrepartiet som progressivt element på borgerlig side.

Deloppsummering

Fredrik Monsen så for seg 1914 som et kampår mellom forsvarsaktivister og antimilitarister. Den nasjonalistiske og rustningsvennlige stemning som jubileumsfeiringene i Norge ville føre med seg, en ”forsvarsrus”, måtte motvirkes av sosialdemokratiet. Monsens strategier i så måte

²⁷ Demokraten 23.3.1914 s.1. Arnoldsons foredrag ble opprinnelig referert i Social-Demokr. 20.3.1914 s.1

²⁸ Demokraten 27.2.1914 s.1. I *Norsk forsvarshistorie* heter det at frykten for Russland hadde et beskjedent omfang, og hadde begrensa betydning for norske militære disposisjoner. Hobson og Kristiansen 2001:51-52. Ikke desto mindre inneholdt f.eks. Hamars høyreavis henvisninger til en russisk trussel ”som bør foranledige Nervøsitet i Norge”. Hamar Stiftstidende 20.3.1914 s.1.

²⁹ Demokraten 18.2.1914. Hamar Stiftstidende mintes Dybbøl-slaget med en lengre artikkelserie.

³⁰ Franzén 1986:22-45

³¹ Demokraten 18.2.1914. En tale av Hj. Branting om forsvarsspørsmålet ble trykt på lederplass 21.2.1914 s.1

var flere. Én var å trykke stoff som frakjente militæret en viktig historisk rolle i 1814, for å svekke militærets plass i folks bevissthet og særlig motvirke ”den militaristiske agitation” han trodde ville finne sted i skoleverket. Monsen argumenterte mot forsvarsaktivistiske forslag, særlig forlengelse av rekruttenes øvelsestid til ett år og en ekstraordinær forsvarsbevilgning på 12 millioner kroner. Som før mente han at militæret ikke kunne forsvare Norge, og at det kun ville bli brukt mot indre fiender. Han inntok en uforsonlig holdning mot Høire og forskjellige utenomparlamentariske forsvarsaktivister. Derimot prøvde han å påvirke Venstre-politikere til å hindre økte forsvarsbevilgninger, av sparehensyn og av sosial samvittighet. Monsen argumenterte sosialpasifistisk og forsøkte å trekke fram formål som var mer verdige enn forsvaret. Dette var en taktikk, samtidig som han nok hadde et reelt håp om å vinne fram med slik argumentasjon. Han støtta seg videre til Gunnar Knudsens uttalelse om ”skyfri himmel”, og avviste at Russland eller andre representerte en trussel for Norge. Likevel ga Erfaringer fra nabolandene, særlig Sverige der høyresida var i siget med en konfrontasjonsprega forsvarsaktivisme, bekymringer for hva ”militærrumlingen” kunne føre til. Året 1914 var ikke fullt tre måneder gammelt da tilsvarende konfrontasjoner for alvor ble realiteten i Norge.

Skarpere fronter

Merkesensuren

I dette underkapittel vil jeg redegjøre for Fredrik Monsens befatning med Ungdomsforbundets agitasjonskampanje i februar-mars 1914. Kampanjen innebar antimilitaristisk møtevirksomhet samt utgivelse av det brukne geværs merke.³² 13. mars omtale Monsen merket for første gang: ”Det er et enkelt og vakkert merke, som sælges for den billige pris av 5 øre, og som ingen antimilitarist bør undlate at skaffe sig”.³³ Ungdomsforbundet hadde utgitt antimilitaristiske merker allerede under en agitasjonsuke i mai 1913.³⁴ Det nye merket hadde frimerkeform, og motivet var et brukket gevær med påskriften ”Ned med militarismen. Leve socialismen”. Antimilitaristene begynte snart å klistre merket på brev.³⁵ Vi skal se at Monsen ble svært interessert i merkesensuren, og slik sett tok en del i en ”bølge” der sosialdemokratene reagerte mot angrep på antimilitarismen. En radikaliserende effekt på Monsen ser vi først mot slutten av våren, da han i sin oppsummering av jubileumsåret hittil, nevnte merkesensuren som en av flere hendelser med en slik effekt.

³² Demokraten 3.3.1914 s.2

³³ Demokraten 13.3.1914 s.2

³⁴ Demokraten 5.5.1913 s.1

³⁵ Bjørgum 1998:191-193, Bjørnson 1990:347-349. Høyrepressen uttalte om kampanjen: ”Saa vidt er altsaa disse vordende Tranmæliter kommen i sin forbryderske Fædrelandsløshet!”. Hamar Stiftstidende 14.3.1914 s.2

Uenighetene begynte da flere så på merkeutgivelsen som samfunnsundergravende, og reiste krav om sensur. I første omgang tok postmestrene i Trondhjem og Bergen affære, fortalte Monsen, ved å nekte å ”ekspedere postsaker som var paaklebet dette mærke”. Martin Tranmæl utfordra borgerpressen til å mene noe om ”denne obstruktion, som er av en langt farligere art og tendens end de [midler] arbeidere og tjenestemænd nogensinde har anvendt eller tænkt paa at bringe i anvendelse”.³⁶ Borgerpressen ga raskt svar på tiltale. Hamar Stiftstidende siterte postmesteren i Drammen på at merkene burde forbys:

*Postreglementets Bestemmelser gaar ut paa, at Forsendelser, paa hvis Ytterside eller Omslag der findes noget ulovlig, usømmelig eller fornærmende, befordres ikke med Posten. [...] Ulovlige er de jo, al den Tid de opfordrer til Lovbrud, usømmelig er de, naar de saarer de ædleste Følelser i Folket, og fornærmerlige maa de være, naar de haaner en Institution, som de aller fleste Mennesker holder paa.*³⁷

I Trondhjem valgte Ny Tid med ”flere” å politianmelde postmesteren for å tilbakeholde forsendelser. Saken ble henlagt.³⁸ Stavangers sosialdemokratiske postmester Adam Egede-Nissen uttalte at Bergens postmester burde politianmeldes, og partiavisa Arbeidet med Olav Scheflo som fersk redaktør ba Arbeidsdepartementet overstyre byens postmester. Håpet var at departementet skulle erklære at gjeldende regler ikke åpna for å ”negte at befordre breve som er paaklæbet dette mærke”. Da trodde Monsen en stund at ”Høire- og delvis venstrepressen” sine ”vetskræmte hyl” om stans av post med brevmerket ville bli ”förgjæves”. I en meningsartikkel kalt ”Ned med militarismen! Leve socialismen!” kritiserte han borgerpressen for manglende ”respekt for lov og ret”. Ved å motarbeide sosialdemokratiet hadde de stilt seg fremmed for ”de strømninger i tiden, som snart vil vise sig at være de sterkeste”, het det.³⁹

Regjeringa vedtok imidlertid en kongelig resolusjon som ga postvesenet anledning til å stoppe slik post.⁴⁰ Demokraten svarte i første omgang med å trappe opp merkekampanjen. Monsen trykte bildet av merket 19. og 20. mars, og begynte å selge merket i Demokratens ekspedisjon. Han kunne ta i bruk det fengende slagordet ”Kjøp merket før det blir forbudt!”, og noterte seg

³⁶ Ny Tid 16.3.1914 s.2, Demokraten 17.3.1914 s.2, Bjørgum 1998:191

³⁷ Hamar Stiftstidende 19.3.1914 s.1, sitert derfra fra Drammens Blad.

³⁸ Ny Tid 17.3.1914 s.1, Bjørgum 1998:569

³⁹ Demokraten 17.3.1914 s.2 og 3. Scheflos motstand mot merkesensuren nevnes nesten ikke av Yngvar Øian, som har studert Arbeidet i Scheflos redaktørtid, bortsett fra summariske henvisninger til at ”agitasjonsmerket” skapte ”indignasjon” og ”mye kontroverser”. Øian 1993:24, Øian 1996

⁴⁰ Bjørgum 1998:191

at ”de hysteriske hyl” om sensur hadde vært ”en virkningsfull reklame for merkene”.⁴¹ Etter noen dager noterte han seg: ”Til trods for at regjeringen i sin høie vidsom har negtet det antimilitaristiske merke som er utgitt av ungdomsforbundet, sælger vi hver dag en masse av dem”. Han kontrasterte også sensuren mot de frihetlige idealer som Grunnlovens jubileumsår var ment å innebære: ”Det er jo ogsaa av betydelig interesse at ha et slikt litet minde om ytringsfriheten i jubilæumsaaret for – Norges frihet. Kjøp derfor merket”.⁴² I en kommentar til regjeringas kongelige resolusjon het det at ”[n]aar man kjender en liten smule til den nuværende regjering vilde man ikke være i tvil om at den ogsaa ved denne leilighet vilde bøie sig for høireføernes krav”.⁴³ Monsen hadde forslagene om økte forsvarsbevilgninger friskt i minne, og begynte å miste troen på at Venstre kunne utgjøre progressive ting i militærspørsmålet. Høire var fortsatt det viktigste forsvarsaktivistiske partiet, og klarte altså å få med seg Venstre, som var et betydelig større parti på Stortinget.

Sensursaken nådde så et nytt nivå da postvesenet nektet å utsende selve avisa Ny Tid, etter at Tranmæl den 23. mars trykte geværmerket i tittelhodet samt en tegning av en geværbrekkende mann. Monsen ble først ”en smule forbauset” da redaksjonen ikke mottok Ny Tid, skreiv han, og da han fikk rede på hvorfor forsendelsene hadde opphørt reagerte han med utfall mot ”at det ialfald i Trondhjem er indført fullstændig russisk pressezensur”. Monsen kritiserte igjen Venstre, nå for ”at pressezensuren virkelig er indført igjen i Norge”, hundre år etter at Grunnloven hadde brakt denne type sensur til ende.⁴⁴ Ungdomsforbundet utga samtidig et nytt merke med påskriften ”Censur!” fordi det forrige var utsolgt. Monsen fortsatte å støtte kampanjen: ”Vi mottar bestillinger paa det nye merke og anbefaler det til flittig bruk”, skreiv han. Han fortsatte samtidig kampanjen mot Venstre ved å trykke et opprop fra Ungdomsforbundets sentralstyre: ”La merket gaa landet rundt til vidne om venstres skam og skjændsel og som et mene tekel til dette svingagtige parti!”.⁴⁵ Det kan synes som at kampanjen førte Monsen noe nærmere Ungdomsforbundet og den krasse militærpolitikken som ble ført der. Han reklamerte flittig for forbundets kampanje, og gjennom merkesalget bidro han med inntekter til forbundet.

⁴¹ Demokraten 17.3.1914 s.3, 19.3.1914 s.2, 20.3.1914 s.2. Tidligere måtte man oppsøke ”ungdomslagets medlemmer og fagorganisationens tillidsmænd” for å få kjøpt merket, jf. Demokraten 13.3.1914 s.2. At forbudet skapte virkningsfull reklame, ser vi av et leserbrev hvor E. H. Brændholen erklærte at han kjøpte merket nettopp fordi det ble forbudt. Demokraten 24.3.1914 s.4.

⁴² Demokraten 23.3.1914 s.2

⁴³ Demokraten 24.3.1914 s.1. Hamar Stiftstidende deklamerte på sin side: ”Antimilitaristmerket endelig forbudt”. I deres øyne hadde forbudet ikke inntruffet fort nok. Hamar Stiftstidende 21.3.1913 s.2, 23.3.1914 s.2

⁴⁴ Demokraten 25.3.1914 s.2, 26.3.1914 s.3

⁴⁵ Demokraten 28.3.1914 s.1, Halvorsen 2003:73

Samtidig var også moderate medlemmer av Arbeiderpartiet, som Anders Buen og Magnus Nilssen, krasse i sin fordømmelse av sensuren. De ga kritikken utløp i Stortinget, noe Monsen viste gjennom å trykke stortingsreferater.⁴⁶ Det synes altså å stemme at forbitrelsen over merkesensuren gjorde at fløyer i Arbeiderpartiet søkte sammen i felles sak. Jorunn Bjørgum mener også at arbeiderbevegelsen som helhet ble mer radikalisert som følger av sensuren.⁴⁷ Monsens politiske motstandere la for øvrig også merke til dette.⁴⁸ I hvert fall begynte sosialdemokratene å anta en mindre forsonlig tone overfor borgerlige politikere. Likevel var det et stykke igjen til at den radikale fløy fikk noe gjennomslag i partiet. Enheten som partiet viste under merkesensuren betydde ikke at det var enighet om militærstreiken, og heller ikke i spørsmålet om hvor raskt Arbeiderpartiet ville avvæpne. Dette skal belyses i det følgende.

Mellomspill i april

Anledningene til ekstra antimilitær propaganda for den radikale partifløyen kom på løpende bånd. Kort tid etter merkesensuren samla Ungdomsforbundet seg til påskelandsmøte i nettopp Hamar. Olav Larssen var en av landsmøtesekretærene,⁴⁹ og Fredrik Monsen var til stede som journalist.⁵⁰ Til tross for at Ungdomsforbundets antimilitære aktivisme var blant de viktigste sakene på møtet, brukte Monsen lite spalteplass på landsmøtet. Før påske ble årsberetningens innhold om den antimilitære agitasjonen gjengitt, med en spådom om at militærspørsmålets behandling ville "vække adskillig interesse".⁵¹ Etter påske ble de viktigste diskusjonene fra landsmøtet referert kort og uten Monsens eget syn på de aktuelle sakene.⁵² Også arrangementene som ble holdt i Hamar-distriktet i forbindelse med landsmøtet, flere folkemøter med taler av ulike partitopper, ble sparsomt omtalt.⁵³

⁴⁶ Demokraten 3.4.1914 s.2, 6.4.1914 s.3, 8.4.1914 s.1 (Buen-innlegg trykt på lederplass) og 8.4.1914 s.3-4.

⁴⁷ Bjørgum 1998:193

⁴⁸ Hamar Stiftstidende gjorde et poeng av at "Ungsocialistene" hadde allmenn tilslutning fra Arbeiderpartiet i sensurdebatten i Stortinget: "Samtlige socialistiske Talere hadde akseptert Ungsocialisternes Standpunkt og talte hele Tiden om vort Merke". Hamar Stiftstidende 19.3.1914 s.2, 20.3.1914 s.2

⁴⁹ Møteprotokoll i Klassekampen 25.4.1914 s.246-251, Larssen 1969:41-44

⁵⁰ Se hans intervju med møtedelegat Augusta Aasen signert med "Fr". (Fr. Monsen), Demokraten 18.4.1914 s.3

⁵¹ Demokraten 31.3.1914 s.1-2, 8.4.1914 s.2

⁵² Demokraten 14.4.1914 s.2-3. Militærspørsmålet ble debattert først under behandlinga av forbundets beretning, deretter som egen post. Ved første anledning bemerkte forbundsformann Edward Mørk at saken var for "litet debattert i fagforeningene og ungdomslagene" til at iverksettelse var aktuelt ennå. "Gjennomgående hersket der almindelig tilfredshet med den antimilitære agitasjon" slik den var blitt ført, het det i referatet. Da militærposten kom opp, ble det framlagt et forslag fra sentralstyret om "en opfordring til militærstreik i tilfelde av vernepligtens utvidelse", men det møtte "adskillig motbør". Landsmøtet vedtok å fortsette arbeidet for å "vække interesse og forstaelse" for militærstreiken i fagforeningene.

⁵³ Martin Tranmæls tale første påskedag ble riktignok trykt på lederplass i etterkant. Demokraten 8.4.1914 s.2, 14.4.1914 s.3, 16.4.1914 s.1 (leder). Se også Klassekampen 25.4.1914 s.249

Det er ikke umiddelbart lett å forklare Monsens sparsomme omtale av Ungdomsforbundets behandling av det antimilitære arbeidet. At Demokraten ikke utkom fra skjærtorsdag til første påskedag (9.–13. april) forklarer en del, men hvis han hadde villet, kunne Monsen skrevet for eller mot militærstreikforslaget både før og etter disse helligdagene. Jeg vil derfor hevde at han fortsatt ikke var særlig interessert i militærstreiken rundt. Han kan ha trodd at merkesensuren, som skapte så sterke reaksjoner i arbeiderbevegelsen, også skulle skape større misstemning mot militæret i bredere kretser i enn det som faktisk ble tilfellet. Merkesensuren ga kanskje ikke så stor drahjelp umiddelbart. Borgerlige politikere ble nok mer skremt enn overbevist av kampen.⁵⁴ Det ser også ut til at den intensiverte antimilitaristiske aktivismen førte til økt forsvarsvennlig aktivitet, i blant annet Hamar-distriktet.⁵⁵ I kjølvannet av sensuren ble det holdt stiftelsesmøte for en Hamar Forsvarsforening, hvor angrep Arbeiderpartiet som ”de eneste i hele Verden, som arbeider for hel og fullstendig Avvæpning”.⁵⁶ Regjeringa lot dessuten et tidligere utgitt forsvarsvennlig merke, med påskriften ”Jeg vil værge mit land”, sirkulere videre tross antimilitaristenes protester.⁵⁷

Også det at militærstreikforslaget var splittende innad i arbeiderbevegelsen kan ha bidratt til at Monsen la mindre vekt på spørsmålet. En slik tese underbygges av at han heller ikke aktivt tok stilling i et annet spørsmål som i disse dager var aktuelt, og hvor det var betydelig uenighet i Arbeiderpartiet. Dette spørsmålet gjaldt hvorvidt Arbeiderpartiet ville avvæpne når de fikk flertallet, eller se an om de internasjonale forhold tillot avvæpning. Det ble et ordskifte om dette i Stortinget, i forbindelse med at man i april debatterte en interpellasjon om postsensuren innsendt av Anders Buen. Partileder Christian Holtermann Knudsen framholdt at man skulle avvæpne umiddelbart når partiet fikk flertall, mens Carl Bonnevie og Johs. Bergersen på partiets høyrefløy holdt fast ved at det var riktig å avvæpne situasjonen.⁵⁸

⁵⁴ Blant annet uttalte Venstres Johan L. Mowinckel at agitasjonen rundt det brukne geværs merke var ”en av de krasseste, en av de usmakeligste, som nogensinde har været git offentlig uttryk i forsvarsagitationen her i Norge”. St.tid. 1914:750. Uttalelsen er trolig representativ for brede forsvarsvennlige kretser.

⁵⁵ Hamar Stiftstidende 28.3.1914 s.2, 31.3.1914 s.1-2, 1.4.1914 s.2. Monsen kunne på sin side rapportere om pengeinnsamling i regi av ”endel krigsbegeistrede kvinder og mænd”. Demokraten 24.4.1914 s.1

⁵⁶ Hamar Stiftstidende 27.3.1914 s.2, 31.3.1914 s.2, 6.4.1914 s.2. Taleren med dystre spådommer om faren fra ytre fiender, og

⁵⁷ Bjørnson 1990:348. Monsen kunne berette at den sosialdemokratiske postmesteren Adam Egede-Nissen ”negtet salget av forsvarsmerkene ved Stavanger Postkontor. At han i den anledning er gjenstand for hatefulde angrep i borgerpressen behøver vi ikke at fortælle”. Demokraten 14.4.1914 s.1

⁵⁸ St.tid. 1914:733-762 (bind 7a). Spørsmålet hadde også vært diskutert året før, Moseng 2007:19-23. Det ble også kjernen i debatten om Arbeiderpartiet skulle presisere sitt militære program i 1915 (se innledningskap.).

Mens enkelte Arbeiderparti-politikere ville se an den internasjonale situasjonen før Norge kunne gå til avvæpning, uttalte andre sin bekymring seg over opprustningstendenser i Europa. Høires Nils Y. Ustvedt interpellerte i Stortinget om de 12 ekstraordinære forsvarsmillioner ikke snart skulle bevilges. Han mente at Norge måtte satse på militæret, sett i lys av blant annet Frankrikes økte tjenestetid.⁵⁹ I sin omtale av interpellasjonen trakk Monsen en helt annen konklusjon, nemlig at ”det hysteriske skriveri i høirepressen var bare bluff”. Når ”rusen” fra jubileumsåret var over, ville ”den sunde sans” vende tilbake, het det.⁶⁰ Folk ville da kanskje innse, mente Monsen, at forsvarsagitasjonen baserte seg på en frykt som var blåst opp til febrilske dimensjoner. Før de ekstraordinære bevilgningene skulle bevilges, skreiv Monsen derfor også en leder titulert ”Hysteriet” med sterke utfall mot de ”borgerlige kraftpatrioters haabløse kamp mot antimilitarismen”. Han oppfordra til å ”ryste av sig en saa barbarisk arv som militærvesenet”, selv om man da trengte en ”aandskultur” som ”vore motstandere ikke [syntes] at eie”.⁶¹ Stadig tok han forbehold om at forsvarsaktivistene kunne vinne fram på kort sikt, men uttrykte alt i alt at antimilitarismen ville vinne fram på sikt:

*At det vil lykkes at skape en folkestemning som tillater økede utgifter til forsvaret kan være meget mulig, men vi er ogsaa paa det rene med, at lang tid vil det ikke ta før lidenskaperne igjen er kjølnet, og da er vor tid, antimilitarismens tid, kommet i høiere grad end nogensinde tidligere.*⁶²

Han mente at det hadde sin virkning å skremme med uroligere tider i Europa, men at effekten snart ville ebbe ut. Allerede i mai kunne Monsen trykke et håpefullt forlydende om at ”den Aavatsmarkske militarisme” skulle ha blitt nedstemt på et møte i Stortingets venstregruppe.⁶³ Få dager etter måtte han imidlertid konstatere med ”beklagelse og harme” at Venstres gruppe godtok Aavatsmarks framlegg, å bevilge de 12 ekstraordinære millioner, samt å forlenge regimentssamlingene fra 24 til 30 dager. Dette var ”nye ofre til den folkefiendtlige og kulturstridige militarisme”, mente han.⁶⁴ Med dette hadde Venstre tatt betydelige skritt mot den forsvarsaktivistiske høyreside, kommenterte han seinere. Han mente dette skyldtes at ”jubilæumsstemningen har altsaa tat overhaand”, atter med henvisning til årets feiringer.⁶⁵

⁵⁹ St.tid. 1914:631-635 (bind 7b)

⁶⁰ Demokraten 6.4.1914 s.2, jf. St.tid. 1914:631-635 (bind 7b). Monsen parafraserte her partifelle M. Foshaug. At ”rusen” skulle svinne hen, ble gjentatt av Monsen ved flere anledninger, f.eks. Demokraten 30.4.1914 s.1

⁶¹ Demokraten 21.4.1914 s.1

⁶² Demokraten 25.4.1914 s.1

⁶³ Demokraten 1.5.1914 s.2

⁶⁴ Demokraten 6.5.1914 s.2

⁶⁵ Demokraten 9.5.1914 s.1

Monsen måtte også se forsvarsaktivistene seire i Sverige. Ved nyvalget i mars tapte de liberale 30 mandater, hvorav sosialdemokratene kapra 9 mandater og de konservative 21.⁶⁶ Monsen kommenterte valget i to lederartikler. Han fant glede i sosialdemokratenes valgframgang, men beklagde at valget endte ”med seir for de militaristiske fanatikere”. Sveriges ”kapitalistklasse” la nå opp til økte militærbevilgninger på ”bortimot et halvt hundrede millioner kroner”, og blottla derved ”rovdyrinstiktet” sitt. Bevilgningene ville trolig finansieres med et ”stormløp paa arbeidernes pengepung”, mente Monsen. Forsvarsaktivistene skremte med at ”det russiske spøkelse” representerte en trussel mot Sverige, fortsatte han, og det ble diskutert ”længere øvelsestid, slik at de unge arbeidere i endnu høiere grad skal føle forbandelsen over at bli revet bort fra sit erhverv”. I tillegg var Monsens tidligere sympati for det svenske venstre helt forsvunnet. Partiet var ”lite at stole paa” i forsvarsspørsmålet, framholdt han, idet de ”lar sig trække med av storpatriotiske skraalhalser og politiske taskenspillere”. Partiet var karakterisert av ”vikende standpunkter og principløshet”, skreiv han videre, ”noget de har tilfælles med alle andre lands venstrepartier”.⁶⁷

Dette står i skarp kontrast til Monsens forholdsvis rosende ord til det svenske venstre i februar, kun to måneder tidligere. Nå var omtalen med i tråd med det norske Venstre. Også de hadde latt seg rive med av det forsvarsaktivistiske høyresida, mente han, som vi har sett. Det er nærliggende å se det i sammenheng med en gradvis økende skepsis til de liberale partiene, etter blant annet det norske Venstres anslag mot det brukne gevær-kampanjen. Utskjelling av venstrepartier i både Norge og Sverige var ett av flere tegn på at Monsen ville skjerpe klasseretorikken. I lederen ”Hysteriet” framholdt Monsen at uenighetene i forsvarsspørsmålet dypest sett skyldtes at de ”fleste av” hans motstandere hadde ”enten stands- eller klasseinteresser at vareta gjennom militarismen”.⁶⁸

Riktignok ga ikke Monsen opp den sosialpasifistiske argumentasjon. Tidlig i mai skreiv Monsen blant annet en ny leder med sosial argumentasjon mot vernepliktsbyrden, deretter en leder med tittelen ”Foran militærdebatten”. Her argumenterte han igjen med at sosiale tiltak burde prioriteres framfor militærbevilgninger. Vanligvis avviste høyresida sosiale reformer med ”budgetmæssige hensyn og de utilstrækkelige indtægtskilder” som påskudd, het det, mens den i neste omgang delte ut med ”rund haand” til ”uproduktive formaal” som militærvesenet.

⁶⁶ Mackie og Rose 1991:409-410 (tabell 22.4b, 22.4c). De tre partiene tok omtrent ⅓ av stemmene hver.

⁶⁷ Demokraten 25.4.1914 s.1 og 27.4.1914 s.1

⁶⁸ Demokraten 21.4.1914 s.1

Monsen trakk fram at de største utgiftene til militæret ”blir væltet over paa” arbeiderklassen. Konsekvensene av det var underernæring blant barn og ”mer sykdom i leiekasernene” hvor byarbeiderne bodde, påsto han.⁶⁹ Muligens hadde han fortsatt et håp om å tiltrekke seg nye, sosialt bevisste velgere, men det taktiske elementet i argumentasjonen var i mindre grad til stede. Appellene til sparevillige stortingspolitikere ble nedprioritert. Bevilgninga av de 12 ekstraordinære millionene og forlengede rekruttsamlinger hadde nå fått gjennomslag politisk. Likevel fortsatte han å argumentere sosialpasifistisk, ganske enkelt fordi det var en viktig bestanddel av hans antimilitarisme å protestere mot militærbevilgningene fordi det fantes mer verdige formål, og fordi han mente vanlige arbeidere måtte betale. Borgersamfunnet skulle nå konfronteres. Da han skreiv dette, i begynnelsen av mai måned, hadde man allerede brukt 1. mai til å markere antimilitarismen, og man forberedte seg til 17. mai, selve grunnlovsjubileet.

Maidagen og grunnlovsdagen

I mai sto høydepunktene for den antimilitære agitasjonen i kø. Først kom arbeidernes dag 1. mai. Nic. Helland og Ole K. Ribsskog talte i Hamar, mens Fredrik Monsen talte i Moelv. I Hamar var kampen mot tvungen voldgift hovedparolen, men demonstrasjonen ble også ”rettet mot krigsgalskapens nye millionrulling og mot censuren”.⁷⁰ Så fulgte 17. mai, jubileet for valget av en egen norsk konge i 1814. Fredrik Monsen ønska ikke å se vårens nasjonalistiske forsvarsbegeistring kulminere på nasjonaldagen, og tok til orde for å fylle dagen med annet innhold. Han mente at den vanlige 17. mai-feiring var politisk ekskluderende for arbeidere, siden det offisielle program gjerne inneholdt hyllest til konge så vel som forsvar. Samtidig ville han ikke gi slipp på 17. mai som festdag. I Monsens øyne burde dagen tilpasses de forskjellige samfunnsklasser, spesielt ettersom feiringa ble organisert og betalt av kommunen.

Allerede tidlig i april begynte Monsen derfor å fylle spaltene med 17. mai-stoff. I en artikkel tok han opp ”arbeiderpartiets stilling til aarets frihetsfest”. Her uttrykte han et ønske om en mer inkluderende nasjonaldagsmarkering. Dagen skulle ikke ”brukes i døgnetts partipolitiske interesser”, anførte han og fortsatte: ”Intet passer daarligere end at trække forsvarsagitation og andre politiske stridsemner ind”. Han mente at arbeiderne hadde all grunn til å minnes ”fædrenes gjerning i 1814-aaret med taknemlighet og beundring”. Arbeiderne hedra

⁶⁹ Demokraten 5.5.1914 s.1, 9.5.1914 s.1. På lederplass kommenterte Monsen et forslag om å dekke inn økte bevilgninger med en ekstraordinær forsvarsskatt for ”de rike”, en skatt som nok ville få ”overklassens krigsbegeistring” og ”offervilligheten” til å ”kjølne”. På den annen side kunne de rike tjene inn tapet ved å sette opp varepriser, husleie og lignende. Demokraten 28.4.1914 s.1, 13.5.1914 s.1-2

⁷⁰ Demokraten 1.5.1914 s.1, 1.5.1914 s.2, 4.5.1914 s.1. Monsens tale i Moelv kom dessverre ikke på trykk.

Grunnloven idet de var ”frihetstankenens sikre støtte i det politiske liv”, og hadde ”altid” kjempa for det selvstendige Norge, het det – vel å merke ”paa ytterste venstre fløi”. Han skreiv at det var en viss mulighet for at arbeiderne ville gjøre ”mottrek” og legge ”de sosialdemokratiske synsmaater til grund for sin feiring av dagen”, hvis borgerne i Hamar valgte å gjøre 17. mai til en ”demonstrationsdag for politiske stridsspørsmål”.⁷¹ Han regna nok med at de borgerlige partiene ville ønske at forsvaret fikk en plass i feiringa av dagen, og satte opp et taktisk ultimatum om at dette måtte droppes, presentert som et ønske om at klassene skulle komme hverandre i møte.

Monsen fulgte opp i 17. mai-komiteen, hvor han etter forrige valg hadde innpass som medlem av formannskapet. I slutten av april foreslo han i komiteen: ”*Ved borgertoget holdes en tale for dagen og frigjørelsesverket i 1814, men forøvrig av helt nøitralt indhold. Der skal ikke holdes tale for kongen eller drives forsvarsagitation i nogen form*”. Monsen presiserte at ”det viktigste” var å unngå at talen ble forsvarsvennlig. Da forslaget kun fikk sosialdemokratenes tre stemmer og falt, nedla sosialdemokratene sine verv i komiteen. Monsen konkluderte med at at ”forsvarsagitationen” var gitt en sentral plass, og at komiteen hadde vist ”at den ikke ønsker at feire 17. mai efter et nøitralt og upartisk program”. I en polemikk med venstreavisa Oplandet avviste han at komiteen hadde gitt feiringa en ”forstandig, nøitral og upartisk form” som kunne ”samle” befolkningen. Ved å nedstemme Monsens forslag hadde ”høire og venstre sparket byens arbeiderbefolkning paa porten”, mente han.⁷² Borgertoget var ifølge Monsen omgjort til ”forsvarstoget”. Det lå an til et uforsonlighetens slør over feiringene av dagen. Monsen knytta sitt nederlag i komiteen til jubileumsårets serie av utfordrende hendelser:

*Allerede tidlig i 'jubilæumsaaret' indtraf der begivenheter som sterkt maatte paavirke hele den norske arbeiderklassens holdning til aarets festligheter [...] Først kom arbeidsgivernes vældige lockouttrusel som en brutal knytnæve midt i ansigtet paa arbeiderne. [...] Senere kom regjeringens forslag om en kneblingslov mot arbeidernes organisationer, det værste slag som endnu er rettet mot vort lands arbeiderbevægelse. Saa kom den middelalderske censur mot det antimilitaristiske brevmærke, og endelig 1. mai en række haanende demonstrationer mot arbeidertogene.*⁷³

Her begynte Monsen med en praksis som etter hvert skulle bli vanlig. Han gikk gjennom forskjellige hendelser som han mente var politiske overgrep mot arbeiderbevegelsen, og satte

⁷¹ Demokraten 2.4.1914 s.2

⁷² Demokraten 4.5.1914 s.2, 5.5.1914 s.2

⁷³ Demokraten 14.5.1914 s.2

hendelsene i jubileumsårets kontekst. Slagene mot arbeiderbevegelsen hadde kommet i arbeidslivet på begynnelsen av året, med en trussel om lockout samt en ”kneblingslov mot arbeidernes organisationer”, altså voldgiftsloven. Deretter var antimilitarismen kommet i fokus, og det samme var tilfellet nå, med uenighetene om 17. mai-feiringene.

I en ny artikkel hevda Monsen igjen at det hadde ”været adskillig stemning for at samles i enighet med de andre klasser” om å feire ”frigjørelsesverket paa Eidsvold”, selv med de mange begivenheter som gikk arbeiderne imot. Han mente at hans eget komiteforslag ville gitt en samlende feiring hvor man ”bortsaa fra alt det som skilte” samfunnsklassene, og ”for en dag” kunne ”glemme alle de kjendsgjæringer som netop iaar har skapt bitterhet”. Forslaget ble derimot nedstemt av de borgerlige, enda de kunne holdt forsvarshyllesten for seg selv ettersom de ”hadde en borger-kongemiddag” på kvelden ”i bakhaand til disposition for kongehyldest og forsvarsagitation”. Når komiteen dessuten hadde valgt overlærer Petersen som taler for dagen – han som i april hadde organisert stiftelsen av Hamar Forsvarsforening og ble varamedlem i styret – ble Monsen ytterligere betenkt. Valget av Petersen var en ”utfordring” mot ”os”, framholdt han: ”Stort tydeligere kunde formandskapsflertallet dog ikke be arbeiderne reise pokker i vold”. Monsen mente nå å vite ”hva det er høire vil bruke frihetsdagen til her i Hamar: krigsagitation, kongedyrkelse og haan mot arbeiderklassen”.⁷⁴ Den konfronterende tonen var igjen et faktum.

Som et svar på ”den misbruk av dagen, som de konservative elementer i vor by har planlagt”, vedtok et medlemsmøte i Hamar Arbeiderparti å markere dagen ved å utgi nok et merke: ”et rødt flag med inskription” til 10 øre. Merket ble omsatt fra Demokratens kontor, og inntektene gikk til avisa. ”De røde merker faar en rivende avsætning”, hevda Monsen etter noen dager.⁷⁵ Imidlertid hadde også ”de rustningsgale” produsert merker. Monsen hevda at de ville bruke merkene ”flittig i sin agitation” på nasjonaldagen, da de visstnok skulle ”prakkes paa smaa og store” for å støtte opp om ”den militaristgalskap som har besat endel av bedsteborgerne”. 16. mai ga Monsen derfor en siste oppfordring til arbeiderne: Å motvirke dagens ”letsindige militæragitation” ved å ”holde sig borte fra de militærgales demonstrationstog” for de ”økede militærbyrder”.⁷⁶ Monsen harselerte med foreningene som var ”skrapt sammen” til å delta i

⁷⁴ Demokraten 9.5.1914 s.2, 14.5.1914 s.2

⁷⁵ Demokraten 9.5.1914 s.2, 11.5.1914 s.2, 12.5.1914 s.2, 13.5.1914 s.2, 14.5.1914 s.2, 15.5.1914 s.2. Det presiseres at omtalen kun gjelder 17. mai-markeringene i Hamar by.

⁷⁶ Demokraten 16.5.1914 s.2. Tross sin motstand mot feiringa trykte Monsen det offisielle 17.mai-programmet på forsida, med både gudstjeneste, fanetog, tale av overlærer Petersen og borgermiddag.

”forsvarstoget”, og påsto at påmeldinga til ”kongemiddagen” var skral. Han konkluderte med at den ”utilbørlige høireagitation” hadde ”glædeligvis ikke faat synderlig tilslutning i byen”.⁷⁷

Da Monsen oppsummerte nasjonaldagen trakk han da også fram enkelte lyspunkter. Sosialdemokratene satte preg på folkelivet, mente han, med de røde merker som hadde ”opnaadd en vældig popularitet blandt arbeiderne”. De ble ”i regelen baaret sammen med det forbudte brevmerke og censurmerket”, het det, en demonstrasjon som ”ved den almindelige slutning den hadde faat var meget vellykket”. Forsvarsmerket ble derimot båret mest av ”smaabarn og bachficher”, het det noe nedlatende. Barnetoget samt det ”store vakre flag” som stortingsmann Thallaug hadde gitt byen var også hyggelige innslag. Monsen hadde mindre til overs for ”de faa faner som var i ilden” i ”forsvarstoget”. Taleren for dagen hadde gitt ”en tør og kjedelig historisk oversigt over vort folks historie, rikelig isprængt med forsvarsagitationen paa alle dertil egnede punkter. Stemningen var imidlertid meget mat [...] tilstelningen skral og uinteressant”, mente Monsen. Russens festtale priste i Monsens øyne militarismen og kongen, og var derfor ”aandssvak”. På kvelden holdt så byens ”upper ten” sin borgermiddag, også den ”med kongetale og forsvarsbegeistring over en lav sko”. Alt i alt kritiserte Monsen mangelen på ”folkelig og festlig præg” i toget som ”borgerpartienes skam”.⁷⁸ Også i oppsummeringa bar tonen preg av konfrontasjon, særlig ved at arbeiderbevegelsen brukte det sensurerte merket som en demonstrasjon på dagen.

Arbeiderpartiet holdt ikke noe offisielt motarrangement, men en parade ble stelt i stand av ”endel arbeiderungdom”. Gjennom en prosesjon med en utstoppa soldat-figur gjorde de narr av militæret. Prosesjonen satte politiet en stopper for – ifølge Monsen med en ”høist unødvendig høitidelighet” – og noen av deltagerne ble innbrakt til politistasjonen. Her kom det til en spontandemonstrasjon med pipekonsert, og da de innbrakte ble sluppet løs ble de båret på gullstol.⁷⁹ Monsen var ikke delaktig, men stilte seg i etterkant solidarisk med ungdommene.⁸⁰ Denne episoden var Hamars lokale variant av de velkjente 17. mai-opptøyer på Rjukan. Opptøyene der brøt ut etter at en antimilitaristisk demonstrasjon på nasjonaldagen hadde blitt forbudt, men likevel gjennomført. Antimilitære faner i demonstrasjonen ble

⁷⁷ Demokraten 15.5.1914 s.2

⁷⁸ Demokraten 18.5.1914 s.1-2. ”Bachfich” er en variant av ordet backfisch, tidsmessig sjargong for småjente.

⁷⁹ Demokraten 18.5.1914 s.2

⁸⁰ Monsen mente at politiet hadde ”altfor litet at gjøre” som grep inn mot den ”utstoppele leketøisoldat som av endel unge mennesker blev brugt til morskap 17. mai”. Demokraten 27.5.1914 s.2-3. Han skreiv mye om ungdommenes demonstrasjon og etterspillet, men det vil føre for langt å redegjøre for alt dette.

forsøkt konfiskert av både politi og sivile. Tumultene resulterte i arrestasjon av flere antimilitarister, sperring av kommunikasjoner og befordring av soldater til industristedet.⁸¹ Fredrik Monsen omtalte Rjukan-hendelsene i en lederartikkel ved navn ”Aarsaken og ansvaret”. Han forsvarte i praksis demonstrantene ved å vektlegge at opptøyene var provosert fram av forsvarsvenner. Troppeforsendelsen til Rjukan var et nytt eksempel på ”at man har den allerstørste lyst til at slaa ned paa arbeiderne ved den første og bedste leilighet”, fortsatte han. Monsen gjentok de poenger han brukte i forkant av 17. mai i Hamar, nemlig at det var utfordrende overfor arbeiderne å gjøre nasjonaldagen til en politisk markering for forsvaret:

*Borgerpartierne har foretrukket at feire dagen paa sin egen maate – ved kongedyrkelse og militæragitation, og saaledes stængt socialdemokratene utenfor de officielle festligheter. Paa den utfordrende maate de samme partier har optraadt, maatte man være forberedt paa at der vilde forefalde ting, som ikke stod opført paa programmet. [...] Naar derfor dagen ikke er blit hvad den skulle være, skyldes dette de borgerlige fanatikere som ikke kunde taale at møtes med arbeiderne paa var nationale festdag.*⁸²

Monsen la her alt ansvaret på de borgerlige partiene, og mente det var de som opprinnelig hadde oppført seg utfordrende overfor arbeiderbevegelsen. Dette kunne nok føres helt tilbake til de begynnende markeringene av jubileumsåret, rundt nyttår. Allerede da mente Monsen at retorikken man blant annet fant i borgerlig pressen representerte en utfordring, og han vedble med å bruke jubileumsåret som kontekst

Deloppsummering

Merkesensuren og markeringene av 1. og 17. mai 1914 ser så ut til å ha hatt en viss radikaliserende effekt på Monsen, idet de forslagene han kom med og måten han refererte politiske saker på fikk et mer uforsonlig uttrykk. Slik sett tok han del i den antimilitaristisk motiverte ”bølgebevegelse” mot det bestående samfunnet, som er beskrevet i litteraturen. Markeringene i mai og merkesensuren ødela Monsens tro på sitt tidligere parti Venstre som et progressivt element i norsk politikk. De ”borgerlige fanatikere”, som det het, hadde avvist Monsens personlige forsøk på å bygge broer med en klassenøytral 17. mai-feiring uten forsvarshyllest (kanskje et urealistisk ønske). I etterkant av feiringa så Monsen på politiets inngripen mot prosesjonen i Hamar, militærets inngripen på Rjukan samt forsendelsen av et

⁸¹ Bjørnson 1990:352-358, Agøy 1997:40. Soldatene kom til Rjukan den 19. mai fordi ordensmaktene frykta storming av politistasjonen, hvor lederne av den antimilitaristiske demonstrasjonen nå satt i arrest. Monsen omtalte rettsprosessen etter opptøyene utførlig, men vi kan ikke gå nærmere inn på det her.

⁸² Demokraten 22.5.1914 s.1

militært oppsynsskip til Kirkenes⁸³ som bekreftelser på at det bestående samfunn ikke ville tåle framskritt for den antimilitaristiske sak. Dessuten samla det politiske flertallet seg nå om åttesifrede, ekstraordinære militærbevilgninger, både i Norge og Sverige. I Norge ble det forberedt et framlegg på 12 millioner ekstra til forsvaret, som allerede var godkjent av det politiske flertallet. Framlegget skulle vedtas av Stortinget om sommeren.

Tilspisningenes sommer

Vi skal i det følgende se at Monsens retorikk og taktikk forble konfronterende i tida etter merkesensuren og jubileumsfeiringene. Forsvarsaktivistene klarte på sin side å få gjennom nye opprustningstiltak. I midten av mai var Ivar Aavatsmark igjen tema for Monsen på lederplass, for øvrig samme dag som tropper ble sendt til Rjukan. Aavatsmark hadde i ”studenternes forsvarsforening” fortsatt kampanjen for lavere vernepliktsalder og lengre øvelsestid, og agitert for nye festninger i Finnmark, Kristiania, Kristiansand og Bergen. Ifølge Aavatsmark ville også innføre en ekstraskatt for de tjenesteudyktige personer som slapp unna verneplikten, noe Monsen så som svært urettferdig. ”Folk som altsaa har begaat den militære forbrydelse at la sig komme til verden med legemsfeil, som vanføre eller krøplinger [...] de skal straffes herfor med en ekstra forsvarsskat”. Foredraget ga ”en pekepind om, hvilke vilde planer militærkomiteens formand pønsker paa at faa gjennomført”, het det videre.⁸⁴

Kort tid etter fulgte hærbudsjettdebatten, med endelig stortingsvedtaket om forlengelse av øvelsestida. Regimentssamlingene ble økt fra 24 til 30 dager, og den samlede tjenestetid ble dermed 168 dager.⁸⁵ Videre vedtok flertallet å bringe øvelsestida for militæret i Nord-Norge (Tromsø stift) opp på nivå med resten av landet.⁸⁶ I en kort kommentar uttalte Monsen at ”de militærgale stortingsmænd lukket øinene til for alle fornuftshensyn” som måtte tale mot forlengelse for ”ethvert klarhjernet menneske”. De ”daarlige og hazardiøse forhold” som ”størstedelen av befolkningen” i Nord-Norge levde under, tilsa i Monsens øyne at det var ”meningsløst at paalægge den nye byrder”.⁸⁷

⁸³ Monsen trykte artikkelen ”17. mai paa Kirkenes. Da statsmyndighetene demonstrerte politiets og militærets felles hensigter” av Peder Kaasmoli. *Demokraten* 30.5.1914 s.3-4, opprinnelig trykt i *Ny Tid* 26.5.1914 s.1

⁸⁴ *Demokraten* 19.5.1914 s.1

⁸⁵ *St.tid.* 1914:1991-2039 (bind 7b). Man rakk aldri å implementere dette formatet på øvelsestida, da man under verdenskrigen økte øvelsestida ytterligere til minimum 240 dager i hæren, jf. Nåvik 1997:235-236.

⁸⁶ *St.tid.* 1914:2094-2095 (bind 7b). Lik tjenestetid i Nord-Norge (”Stortinget samtykker i at de i Tromsø stift til infanteriet utskrevne mandskaper fra og med aarsklassen 1913 gives samme øvelser som for det øvrige infanteri bestemt”) gikk gjennom med 66 mot 46 stemmer. Arbeiderpartiet stemte unisont mot og fikk støtte fra mindretall i partiene Venstre, Arbeiderdemokratene og Frisinnede Venstre.

⁸⁷ *Demokraten* 28.5.1914 s.3

Deler av Venstre, deriblant partiets nordnorske benk, stemte sammen med Arbeiderpartiet i disse sakene. Den ”kompakte majoritet inden venstre” var imidlertid mer på linje mer Høire, utbroderte Monsen i to lederartikler ved Venstres landsmøte. Majoriteten i partiet var ”gode, konservative samfunnsborgere” som ”slaar kreds om sine interesser” og mangla ”syn for de krav som kommer fra det store arbeidende folk”, het det. Appellen til sosial samvittighet i partiet var nærmest gitt opp, ser vi. Av ”praktiske resultater” kunne regjeringspartiet vise til ”nogen haltende reformer”, noterte Monsen seg, men disse kom ”i skyggen” av et ”synderegister” i åtte punkter. Det ubestridte punkt 1 på Monsens liste over Venstres ”synder” var forslaget om tvungen voldgift. Resten av punktene gjaldt stort sett militærspørsmålet. Merkesensuren var punkt 2, telefonsensur i forbindelse med Rjukan-aksjonen var punkt 3, den utvidede øvelsestid som ”prakkes paa Nordlands befolkning” var nummer 6 mens utkommanderinga av oppsynsskip til Kirkenes og soldater til Rjukan var punkt 7 og 8. Militærspørsmål utgjorde altså hovedtyngden i Monsens argumentasjon mot Venstre. Arbeidere og ”smaafolk” måtte nå slutte å være ”stemmekveg og haandlangere for de herskende klasser”, konkluderte han.⁸⁸ Kort tid etter fikk han imidlertid et nytt nederlag å føre opp på lista. Tidlig i juli vedtok nemlig Stortinget for lukkede dører å bevilge 11,6 ekstraordinære millioner til forsvaret, mot Arbeiderpartiets stemmer.⁸⁹ Nederlag som dette gjorde at Monsen beholdt sin konfronterende innstilling resten av sommeren.

Det ga han blant annet uttrykk for i en støtte-leder for *Ulven socialistiske soldaterforening* i Bergen. Foreninga hadde i juni kalt inn til protestmøte mot utvidelse av tjenestetida, men offiserer på stedet oppløste sammenkomsten og forbød deretter soldatenes deltakelse i ”sosialistiske møter”.⁹⁰ Lederen het ”Prøissisk system?” og anklaget militærvesenet for kadaverdisiplin: ”Alt tyder paa, at det er prøiseraanden, som skal efterapes”, kommenterte Monsen, soldatene skulle ”fuldstændig underordne sig sit befal og hverken i eller utenom tjenesten tillate sig noget saa udisciplinert som at ha en egen mening”. Han hevda at offisersstanden besto av ”lilleputprøissere” som var i utakt med en gryende folkemening. Det begynte likevel ”ogsaa blandt militaristere” å ”demre en forstaaelse av, at den militarisme vi er velsignet med ikke stemmer med vor folkekarakter”, mente han, og la til at ”selv forsvarsministeren” hadde klart å oppdage ”den almindelige uvilje mot hæren” som fantes blant folket”. Monsen beholdt optimismen, idet han trodde at ”tvangsforordninger” og

⁸⁸ Demokraten 18.6.1914 s.1, 25.6.1914 s.1

⁸⁹ St.tid. 1914:2718-2719 (bind 7b), *Stortinget. Møter for lukkede dører 1901–1924*, møteprotokoll 3.7.1914.

⁹⁰ Ifølge Nils Ivar Agøy protesterte riktignok den sosialistiske soldatforeninga mot tjenestetida av personlige grunner ”snarere enn som et utslag av antimilitarisme som sådan”. Agøy 1997:63-64

”kulturfiendtlige narrestreker” som offiserene her sto bak, kun ville forsterke den folkelige misstemningen mot militæret og ”bringe større fart i den antimilitære agitation.”⁹¹ Kanskje Monsen håpte på en sensursak som kunne skape oppmerksomhet?

De gjentatte gnisningene mellom sosialdemokratiet og det bestående ble nok forsterkende for Monsens klassebestemte variant av antimilitarismen. Monsen beholdt derfor sin bastante neiholdning til lengre tjenestetid og nye forsvarsmillioner, til tross for at han fra april 1914 rapporterte om tegn til økt konfliktnivå i geopolitikken. På lederplass omtalte han blant annet uro i Amerika, både mellom og innad i stater. De amerikanske sosialistenes forsøk på å ”motarbeide militarismen og utbytningen” kunne ikke forhindre at militærvesenet i Colorado ble brukt mot indre fiender. Det samme gjaldt i ”Feodalvældet” Mexico.⁹² Det fulgte så flere lederartikler om et mer urolig mellomstatlig klima. Han henviste til at flere advarte mot den ”russiske fare”, men oppfordra å unngå tiltak mot en slik angivelig fare.⁹³ Særlig var den ”sterke antirussiske agitation” man hadde sett i Sverige betenkelig, mente han. Alle de skandinaviske landene måtte bestrebe seg på nøytralitet overfor stormaktsnaboene, og unngå å provosere en stormaktsallianse til å ”gjøre brud paa de skandinaviske landes nøytralitet”.⁹⁴ Monsen anerkjente etter hvert at det nok bare var et tidsspørsmål før en større konflikt kunne blusse opp. Han beholdt likevel sitt hovedsiktemål om at Norge måtte holde seg utenfor konflikter. I en artikkel der han analyserte dagsaktuelle opprustningstendenser i Europa, erklærte han igjen sin støtte til den avvæpnede nøytralitetspolitikken:

*Jo længere vort lille folk holder sig borte fra vaabenleken mellem de store, jo bedre for vor selvstændighed og vor folkelykke. Ved første givne leilighed hvor vore militarister vilde sætte sig op mot de mægtige som avgjør vor skjæbne, vilde de bli pulverisert før de fik suk for sig [...] Derfor er rustningspolitikken den største fare for vort land.*⁹⁵

Norges beste – og eneste – forsvar var å holde seg utenfor ”vaabenleken” mellom de mektige stater i Europa. I tillegg til å unngå all form for opprustningspolitikk, som i seg selv var en stor fare fordi det kunne virke provoserende. Ellers måtte europeiske fredsmøter støttes. I en

⁹¹ Demokraten 13.7.1914 s.1, samt omtale 15.7.1914 s.2. Kort tid etter omtalte Monsen at en ”hjerteløs permissionsnegtelse” overfor en arbeider stasjonert på Ulvenmoen skapte ”stor forbitrelse blandt soldatene”. Monsen så saken i sammenheng med militærets overklassekarakter. ”Slik er militarismen”, uttalte han, ”Flitter og snobberi er det eneste, som har værd”. Demokraten 14.7.1914 s.2, 20.7.1914 s.1, 21.7.1914 s.2

⁹² Demokraten 24.4.1914 s.1, 15.5.1915 s.1, 20.5.1914 s.1

⁹³ Demokr. 9.5.1914 s.1, 11.5.1914 s.1 (oppr. i Ny Tid 7.5.1914 s.1), 12.5.1914 s.3 (oppr. i Ny Tid 12.5.1914 s.1)

⁹⁴ Demokraten 14.5.1914 s.1

⁹⁵ Demokraten 16.5.1914 s.2

lederartikkel i juni, "Rustningsgalskapen", omtalte Monsen en fredskonferanse i England der flere talere hadde uttrykt at europeisk opprustning kunne skape en "international bankerot". Derfor måtte "alle fredsvener" motvirke "ethvert forsøk paa at ophidse til internationale fordomme, panik og økede krigsrustninger", ifølge konferansens resolusjon som Monsen gjenga.⁹⁶ Med andre ord mente man at det ennå fantes tid til å skape en folkelig stemning for fred. Det samme budskapet ble spredt på folkemøter og stevner i Norge sommeren 1914. Blant annet bød pinsen og sankthans på anledninger for slike møter. I Mjøsdistriktet ble det holdt pinsestevne på Lillehammer, hvor Jens R. Schreiner foran 500 tilstedeværende belyste "forsvarsgalskapen i alle dens skikkelser", ifølge Demokratens reportasje.⁹⁷ Monsen omtalte også større antimilitære arrangementer utafor Mjøsdistriktet, som det norsk-svenske stevnet på Meråker med 6-7000 deltakere.⁹⁸

På Østlandet ble grensestevnet i Fredrikshald (Halden) 5. juli det største. I sammenheng med stevnet trykte Monsen tre ledere om fellesnordisk fredsarbeid, folkeforbrødring og ikke minst de svært optimistiske perspektiver som hovedtaleren, Sveriges sosialdemokratiske partileder Hjalmar Branting, brakte til togs. Det er sistnevnte leder som er verdt å merke seg. Under vignetten "Den kommende fredstid" ble Branting sitert: "Vi ser en kommende organisation av Europas forenede stater, inden hvilket hvert land lever sit eget selvstændige liv". Et sterkt sosialdemokrati utgjorde den "sikre fredsmagt", het det, og bevegelsen var på "fremrykning i de store militærlande". For øyeblikket var "troen paa en overenskomst med freden for øie" i Europa derfor i "sterk vekst", sa Branting.⁹⁹ Da Monsen trykte disse ord, var situasjonen usikker som følger av skuddene i Sarajevo 28. juni. Han uttrykte i spaltene at det var vanskelig å få tak i god og riktig informasjon på Hamar.¹⁰⁰ Da Monsen trykte lederartikkelen "Den kommende fredstid" i midten av juli var imidlertid krigen kommet atskillig nærmere enn ved månedsskiftet. Tyskland hadde 5. juli gitt sin velkjente blankofullmakt til Østerrike-Ungarn, som nå forberedte et ultimatum mot Serbia (gitt 23. juli).

⁹⁶ Demokraten 20.6.1914 s.1

⁹⁷ Demokraten 29.5.1914 s.3, 2.6.1914 s.2, 4.6.1914 s.2. Jens Rennord Schreiner var overlærer i Moss, seinere rektor og ordfører. Han tilhørte Venstre før 1907 og gikk med sosialdemokratene i 1921, jf. Ringdal 1994. I Demokraten hadde Schreiner hatt på trykk en leder om fredens betydning (4.2.1914) og en utredning om nøytralitet i krig (12.2.1914). Schreiners tale på Lillehammer ble referert i Demokraten 8.6.1914 s.1

⁹⁸ Bjørgum 1998:195, Demokraten 22.6.1914 s.2. Monsen trykte seinere et referat av en av stevnets talere, jurist Arnold Hazeland, som talte om militarismen. Demokraten 22.7.1914 s.2

⁹⁹ Demokraten 7.7.1914 s.1 (opprinnelig trykt i Social-Demokraten 4.7.1914 s.4), 8.7.1914 s.1 (oppr. trykt i Social-Demokr. 6.7.1914 s.1), 10.7.1914 s.1-2 (stort sett kopiert fra Social-Demokr. 6.7.1914 s.3), 15.7.1914 s.1

¹⁰⁰ Se f.eks. Demokraten 1.7.1914 s.2

I slutten av juli kunne trykte Monsen ”overordentlig faretruende meldinger” om østerriksk og serbisk mobilisering. Da landene inngikk i hver sine allianser, innså han at mobiliseringa kunne være starten på en større krig, som syntes ”næsten uundgaaelig”. ”Den frygtelige mulighet for de andre stormagters indblanding i selve krigen, gjør det dog endnu mulig at haape paa en utsættelse”, het det.¹⁰¹ Dagen etter krigsutbruddet mellom landene 28. juli, het det under vignetten ”Endnu er det haap” at stridsspørsmålet muligens kunne løses på en europeisk konferanse.¹⁰² Som et apropos til krigen omtalte han dessuten debatten om Vaillant-Hardie-forslaget ”paa den franske partikongres”, altså hvorvidt arbeidere skulle gå til generalstreik ved et krigsutbrudd. Forslaget var blitt utsatt på Internasjonalens kongresser i 1910 og 1912, men skulle nå tas opp Internasjonalens planlagte Wien-kongress i slutten av august.¹⁰³ På lederplass refererte Monsen to ”bemerkelsesverdige indlæg” fra franske partifeller., først forslagsstilleren Édouard Vaillant som til ”stormende bifald” uttalte at generalstreiken nå ”blir stadig mere mulig”. Charles Rappoport uttalte at militarismen sto i veien for folkestyre og sosial utvikling, og kunne nedkjempes med generalstreik. Monsen refererte ingen talere som hadde gått imot forslaget,¹⁰⁴ så det kan tyde på at han hadde sympati for ideen. Hans avis inneholdt riktignok få klare standpunkter til spørsmålet ellers i dette tidsrommet, så å fastslå hans holdning til generalstreik mot krigen entydig er vanskelig.

I forbindelse med at Østerrike-Ungarn erklærte krig mot Serbia trykte Monsen for øvrig en ”flammende protest” som Tysklands sosialdemokratiske parti sendte ut ”mot denne forbryderske utryddelseskrig”.¹⁰⁵ Få dager etter brøt storkrigen ut, med tyske krigserklæringer mot Russland, Frankrike og Belgia. Konsekvensen ble britiske krigserklæringer mot Tyskland og Østerrike-Ungarn. De tyske sosialdemokratene sto etter hvert ikke like ”flammende” mot krigen, men stemte for krigsbevilgninger. Monsen fikk i den sammenheng ei rekke nye problemer å ta stilling til. Dette skal vi se på i neste del.

Oppsummering

Allerede før nyttår trodde Fredrik Monsen at året 1914 ville bære preg av kamp om militærspørsmålet. Et krav som lengre øvelsestid, som også ville innebære flere millioner i ekstra militærbevilgninger, var framsatt da, og ble gjentatt utover våren 1914. En av de

¹⁰¹ Demokraten 27.7.1914 s.2

¹⁰² Demokraten 29.7.1914 s.2

¹⁰³ Bjørgum 1998:91, 132. Da Østerrike-Ungarn kom i krig ble det diskutert å flytte kongressen til Bern.

¹⁰⁴ Demokraten 24.7.1914 s.1. Monsen ga dog Vaillant-Hardie-forslaget positiv omtale også på nyhetsplass. Demokraten 10.7.1914 s.1 og 20.7.1914 s.2

¹⁰⁵ Demokraten 29.7.1914 s.2

ivrigste proponentene for forslaget på Stortinget var Ivar Aavatsmark, som for Monsen ble en representant for hva som var galt med Venstre, partiet Monsen hadde forlatt bare få år tidligere. Han skreiv om den ”Aavatsmarkske militarisme” og hvordan resten av partiet Venstre godtok kravene som denne ”militarismen” inneholdt, visstnok også under press fra Høire og forsvarsaktivister utenom partipolitikken som Fridtjof Nansen. Monsen prøvde stadig å imøtegå meningsytringer og foredrag framsatt av forsvarsaktivistene, og advarte alt i januar om at forsvarsagitasjonen nok ville finne veien inn i skolevesenet. Han trodde eksempelvis at militærvesenet kunne få vind i seilene fordi folk tilkjente det en vesentlig historisk rolle i 1814. Dette ville han motvirke ved å trykke alternativ informasjon.

Med årets hundrejubileum for Grunnloven som kontekst så Monsen på Arbeiderpartiet som eidsvollsmennenes rette arvtakere, idet han trodde sosialdemokratiets antimilitarisme ville hegne best om Norges nasjonale selvstendighet, i tillegg til at han så på sitt parti som ”frihetstankenes sikre støtte”. Denne forståelsen ble kontrastert mot flere tilfeller av det Monsen mente var overgrep mot friheten, iverksatt av myndighetene med Venstres regjering i spissen. Særlig ble ytringsfriheten angrepet under sensuren av det brukne geværs merke i mars 1914, mente han. Seinere ble feiringene av 1. og 17. mai prega av konfrontasjoner. På Hamar ble de utfordrende geværmerkene tatt igjen 17. mai, etter at byens borgerlige partier avslo Monsens forslag om å unngå forsvarssaken. Hendelsene hadde tilsynelatende en radikaliserende effekt på ham, i den forstand at han antok en mer uforsonlig holdning overfor borgerlige politikere og presse. Før merkesensuren hadde han prøvd å appellere og taktisk påvirke Venstre-politikere til å stoppe økte militærbevilgninger av sparehensyn, men de to bølgetoppene av uvennskapelig debatt i mars og mai gjorde at Monsen gikk inn i en ny fase.

Han begynte i stedet å summere opp forskjellige ”synder” partiet Venstre hadde stått for; første gang etter Rjukan-opptøyene, seinere ved flere anledninger, noe vi også skal se i neste del. Militæragitasjonen i Sverige så han heller ikke lyst på. Han trodde imidlertid at et oppsving for forsvarsaktivismen skyldtes en midlertidig jubileumsstemning som snart ville ta slutt. Derfor opprettholdt han sin antimilitarisme, og satte fredsoptimistiske utsikter på trykk så seint som 15. juli 1914. Han tok heller ikke stilling på den ene eller andre fløy i Arbeiderpartiet, verken i spørsmålene om militærstreiken eller om partiet skulle avvæpne med en gang det fikk flertall. Han omtalte konsekvent arbeiderne som en enhetlig klasse, og la vekt på antimilitarismen som en samlende sak. Annerledes skulle det bli etter krigsutbruddet.

4. Krig og radikalisering høsten 1914

Da Balkankrigene raste i 1913 framholdt Monsen at en ”flok krigsgale statsmænd” og deres medløpere hadde utløst krigen etter utstrakt krigshissing. Samtidig lå krigen dypt innebygd i kapitalismen, et økonomisk system som brakte militarismen med seg.¹ I august 1914 sto man foran en ny storkonflikt med innblanding fra de viktigste stormaktene i Europa. Vi skal se at Monsen forklarte krigen på omtrent samme måte som før: Nasjonalistisk og sjåvinistisk opphissing var viktige bestanddeler ved krigsutbruddet, samtidig som han framholdt det kapitalistiske system som krigens dypereleggende drivkraft. Krigen ble for Monsen en bekreftelse på at militærvesenet kun var en trussel mot arbeiderbevegelsens idealer.

Etter krigsutbruddet slutta imidlertid de europeiske sosialdemokratiske partiene som regel borgfred på tvers av samfunnsklassene. De ga tilslutning til sine regjeringers engasjement i krigen, offisielt som forsvarskrig. Noe liknende skjedde i norsk politikk etter krigsutbruddet. Regjeringa ville vise seg som handlekraftig og la fram den militære mobilisering for et nøytralitetsforsvar for Stortingets godkjenning sammen med en sum på 15 millioner kroner til å hevde nøytraliteten, noe Arbeiderpartiets stortingsgruppe stemte for. Antimilitaristene ble beskyldt for å ”ikke ha klart å stoppe krigen”, ikke minst i norsk presse. Vi skal se at Monsen forsøkte å snu kritikken av sosialdemokratiet og ramme de borgerlige, og at han kun ga en mild, begrensa kritikk til de sosialdemokrater som ga tilslutning til krigen. Når flere etter hvert anklaget stortingsgruppa for brudd på partiets antimilitære program, vil jeg argumentere for at Monsen en stund fulgte en forsiktig linje i interne partidiskusjoner.

I september 1914 sto han derimot klart fram som en de skarpeste kritikere av stortingsgruppa i sitt distrikt. Valget av opposisjonsfløyen i Arbeiderpartiet skjedde hånd i hånd med nye konfrontasjoner mellom antimilitarister og borgersamfunnet. Utvisning av utenlandske antimilitaristiske agitatorer og rettsprosesser som kom i kjølvannet av regjeringas forbud mot antimilitaristiske ytringer i september,² bidro til mer antimilitær virksomhet. Fredrik Monsen lovte å bryte ytringsforbudet, deltok på protestmøter og ga god omtale til en foredragsturne der omstridte Eugène Olaussen talte om ”stortingsgruppens svik”. Nærmere årsskiftet 1914–1915 fikk kravet om ett års verneplikt ny støtte og ble kjørt fram som aktuell sak. Det bidro til å opprettholde Monsens uforsonlige holdning mot ”militaristene” på borgerlig side.

¹ Se del 2.

² Med en provisorisk anordning vedtatt 25.9.1914 forbød G. Knudsens regjering ”forsvarsfiendtlig agitation”. Bjørgum 1998:204. Ifølge Knudsen var formålet å ”standse agitationen mot forsvaret”. Fuglum 1989:223

Politisk orientering etter krigsutbruddet

”Rædslernes aarsak”

I Monsens første lederartikkel om krigen kommenterte han Østerrike-Ungarns krigserklæring mot Serbia under vignetten ”Krigsmoral”. Monsen forklarte her krigsutbruddet med krigshissing på begge sider, som førte folket bak lyset og skapte oppslutning om konflikten. Nå skulle et ”manifest” utstedt av Østerrike-Ungarns keiser angivelig ”flamme” folket opp til å ”føre sverdet med den blinde fanatisme som er nødvendig”. Både keiserriket og Serbia påberopte seg støtte fra ”den almægtige”, og prester som sto villig til krigshisernes tjeneste: ”selvfølgelig er landenes prester [...] travelt beskjeftiget med at slite bønneskamlerne for at opnaa himlens hjælp til hærens virksomhet”. Monsen visste ikke ”hvadenten man skal le eller graate” over denne bruken av kristendommen.³ Prestekritikk var ham jo ikke fremmed.

Imidlertid lå ikke problemet i hovedsak på et moralsk plan. I en ny leder den 5. august, da Tyskland, Russland, Frankrike, Belgia og Storbritannia var trukket inn i krigen, framsatte Monsen en dypereleggende forklaring på utbruddet. Forklaringa var på linje med hans tidligere skriverier om Balkankrigene i 1913, der han framholdt at religiøse og nasjonale motsetninger kun tilsynelatende førte til krig. I virkeligheten sto kapitalistiske interesser bak. Nå trakk Monsen igjen fram de intime bånd mellom pengeinteresser og forsvarsbegeistring. De ”samme folk som stadig skriker op om patriotisme og at man maa ofre alt for fædrelandet”, hadde store varelagre og kunne ved krigsutbruddet spekulere i varefordyring. Selve kapitalismen, ”et uforsvarlig produktionssystem”, hadde frambrakt krigsutbruddet:

*Alt dette iverksattes paa grund av spekulationsbegjæret og den herskende classes magtbegjær. Saa forbrydersk og uforsvarlig er det privatkapitalistiske spekulationssystem. [...] Kapitalismen avslører i disse dage sit forbryderske væsen paa en slik maate, at enhver tænkende og fornuftig arbeider maa vende sig mot den.*⁴

Lederartikkelen het ”Krigens lære” og var kopiert, uten den kildehenvisning Monsen pleide å ta med, fra Tranmæls avis Ny Tid.⁵ Meningene var imidlertid på linje med det Monsen hadde skrevet tidligere. Han hadde alltid vært opptatt av å avdekke den grunnleggende årsaken til krig. I dette tilfellet trakk han fram kapitalismens innebygde spekulasjon. I en ny leder fra Ny

³ Demokraten 1.8.1914 s.1

⁴ Demokraten 5.8.1914 s.1

⁵ Bjørgum 1998:196 siterer også lederen, oppr. trykt i Ny Tid som ”Kapitalismens skjændsel” den 3.8.1914 s.1.

Tid, hvor produktionsforholdene i Østerrike ble analysert spesifikt, het det at landet led av økonomisk nedgang, noe som skapte uro som makthaverne besvarte med ”militærdiktatur og politisabler”. Slik militarisme lå innebygd i kapitalismens nedgangsfase, het det, og når landet hadde latt ”militarismens ball” rulle for lenge ble det nærliggende for makthaverne å ty til krig for å løse nasjonale problemer.⁶

Monsen spant videre på argumentasjonen i lederen ”Rædslernes aarsak” i midten av august. Verken den tyske keiser, den russiske tsar eller ”det østerriksk-serbiske myggestik” kunne enkeltvis lastes for krigsutbruddet, het det her. Statslederne var kun ”topfigurer” for ”hele den kapitalistiske overklasse”, som i sin tur ”regjeres av de økonomiske kræfter”. Snarere hadde ”selve kapitalismens avsyndige samfundssystem” skapt krigen. Monsen henviste til Karl Marx, som hadde ment at den ”herskende klasse” hadde ”tapt herredømmet over den økonomiske utvikling”. Denne utvikling gikk generelt mot sosialisme, mente Monsen, og overklassen hadde derfor ”manet militarismen frem” i et forsøk på å beskytte det ”forrykte samfundssystem”, kapitalismen. Militarisme og opprustning hadde skapt ”gigantiske kræfter” som nå var ”fremkaldt” ved krigsutbruddet, hevda Monsen med teleologiske overtoner.⁷ Også i en annen artikkel trakk Monsen fram at opprustning skapte en egen, farlig dynamikk:

*Aldrig, saalangt vor historie gaar tilbage, har virkeligheten selv prædikeret saa intenst vor lære om det vanvittige militærvæsens forbryderske farlighed for alle aandelige og materielle værdier, for folkeslagenes liv og velfærd. [...] det er rustningene, selve den 'væbnede fred', som er ophavet til de djævelske menneskemyrderier som nu foregaar.*⁸

At eksistensen av et militærvæsen i seg selv frambrakte krig, var et standpunkt Monsen delte med flere pasifister,⁹ men han hadde en sosialistisk begrunnelse. Årsakssammenhengen mellom opprustning og krig skyldtes også en psykologisk virkning, mente han. De ”vanvittige kaprustninger” i Europa hadde økt ”usikkerheten” mellom folkene, og dermed skapt ”en stadig overhængende fare for krigens utbrud”. Dertil hadde ”monopolkonger og krigsspekulanter” ført ”sit intrigante spil” og satt Europas land opp mot hverandre ved manipulativ patriotisk agitasjon, med det mål for øye å tjene penger på spekulasjon.

⁶ Demokraten 7.8.1914 s.1. Opprinnelig trykt i Ny Tid 5.8.1914 s.2. Siden Monsen ikke skreiv lederen selv, vil ikke resonnementet i lederen bli gjengitt i sin fulle bredde.

⁷ Demokraten 15.8.1914 s.1

⁸ Demokraten 7.8.1914 s.3

⁹ Agøy 2000:83

Forsvarsvenner i Europa hadde ”i naivhet lyttet til krigspatrioternes lokkende toner og blandet sig med dem i heksedansen om militarismens hydra”, uttalte han.¹⁰ Også dette var i tråd med Monsens tidligere skriverier. Han var dessuten på linje med andre partiredaktører.¹¹

Antimilitaristenes motstandere hevda at opprustning var avskrekkende mot angripere og skapte nasjonal trygghet som en ”sikkerhetsforanstaltning” eller ”assurancepræmie” mot krig. Monsen avviste dette blankt. Fordi krigen ”omfatter netop de land som har ofret mest paa rustningene”, trakk Monsen den konklusjon at opprustning før eller seinere førte et land inn i krig. At ”rustningen avler krig” var for øvrig noe sosialistene hadde sagt lenge, framholdt han. Den ”eneste maate at bygge freden paa, er avvæbning”, fortsatte han før han framsatte sin sedvanlige optimisme: ”Vi tror ikke nogen nu længer kan lukke øinene til for holdbarheten i dette argument”.¹² Antimilitarismen ville bli en motkraft hvis den ble allment akseptert, men de ”chauvinistiske militærpolitikere og deres slæng” hadde ”selvfølgelig hamret ned” de tallrike ”advarsler fra vort parti” om farene ved opprustning, het det.¹³ I sine forklaringer på hvordan krigen kunne inntreffe, målbar Monsen de vanlige meningene i sosialdemokratiet. Man var for fred, og ville erstatte kapitalismen med sosialismen for å også fjerne årsakene til krigen. Men i praksis inntok flere europeiske sosialdemokratiske politikere en annen rolle enn som konsekvente krigsmotstandere. Hva Monsen mente om dette skal belyses i det følgende.

Sosialdemokratiets stilling til krigen

I starten av krigen prøvde flere å så tvil om sosialdemokratiets evne til å hindre krig. Taktisk trakk man dermed bevegelsens troverdighet i tvil. ”Man spør hvad socialdemokratiet har gjort for at stanse krigen”, tok Monsen derfor opp i midten av august. Sosialdemokratene i Europa ”har ialfald protestert”, framholdt han, men protestene var ikke nok til å hindre krigen. Det skyldtes at sosialdemokratiet ”endda er i mindretal” og at ”det ikke har akseptert generalstreiktanken”, anførte han. Monsen prøvde altså å forsvare Europas sosialdemokrater så langt det rakk. Samtidig aner vi en kritikk av hvordan generalstreiksspørsmålet hadde blitt utsatt på Internasjonals kongresser i flere år. Likevel ble ingen spesifikke personer eller fløyer innen sosialdemokratiet kritisert, og i stedet for å dvele ytterligere ved uenigheter innen

¹⁰ Demokraten 10.8.1914 s.1. Hydra betyr her ”et onde som det er nesten umulig å utrydde”. Monsen var for øvrig innom argumentasjonen i ei rekke andre artikler, og skreiv for eksempel: ”Kapitalister av alle brancher” spekulerte i krigen med ”munden fuld av patriotiske fraser”, men agerte egentlig kun ”for lumpen personlig fordels skyld” (Dem. 15.8.1914 s.1). Overklassen hadde ”den største økonomiske interesse av at landene uten hensyn til befolkningens ønsker kastet sig op i rustningsvanviddets heksedans” (Dem. 19.8.1914 s.1).

¹¹ Som Martin Tranmæl og Olav Scheflo. Bjørgum 1998:195, Øian 1993:60

¹² Demokraten 13.8.1914 s.2

¹³ Demokraten 19.8.1914 s.1

sin egen bevegelse stilte Monsen et motspørsmål: ”Hvad har den borgerlige fredsbevægelse gjort? Og hvad har den kristne religion utrettet?”. Krigen hadde brutt ut tross den sterke ”magtstilling” som særlig kristendommen hadde i Europa, og Monsen så derfor krigsutbruddet som en bekreftelse på at borgerlige og kristelige fredsvenner ikke var egna til å ”lægge en dæmper paa kaprustningene og krigslysten”.¹⁴ Fortsatt måtte sosialdemokratene stå for fredsarbeidet, mente han.

Etter hvert som sosialdemokratene i Europa i praksis tok stilling til krigen, kom forskjeller innen bevegelsen klarere fram. SPD i Tyskland og SFIO i Frankrike ga sin oppslutning til krigføring, og ble dermed kroneksempler på sosialdemokratiske partier som søkte borgfred.¹⁵ Monsens holdninger til sosialdemokratene i de krigførende landene ble uttrykt i lederen ”Krigsbegeistringen”, som var kopiert fra Social-Demokraten. Lederen gikk i rette med påstander om at tyskerne var ”enstemmig begeistret for krigen, for keiseren og det hele”. SPD ble forsvart med visse forbehold: ”Nu er det nok saa, at det tyske socialdemokrati, naar magthaverne mot deres protest bragte krigen over folket, *har git sin tilslutning til at føre krigen som en ren forsvarskrig*. Men nogen begeistring for krigen og keiseren er det i den anledning visselig ikke blant de tyske arbeidere”. De anti-krigsprotester som fantes, ble tidd i hjel av pressesensuren eller slått ned av den vold som Tyskland praktiserte ”indad”.¹⁶ Monsen valgte ikke å problematisere SPDs ”tilslutning til en ren forsvarskrig”. Som vi ser valgte han heller å omgå spørsmålet, og å rette søkelyset mot den angivelig brutale politikken som borgerlige makthavere førte.

I en egen lederartikkel noe seinere tok Monsen igjen opp spørsmålet: ”Hvorfor stanset ikke socialdemokratiet krigen?”. Han fant spørsmålet ”dumt”, idet meningsmotstanderne måtte forstå at ”socialismens tilhængere ikke hadde magt” til å slukke ”verdensbranden”. Monsen ville fortsatt ikke kritisere det tyske socialdemokratiet, og fokuserte i stedet på bevegelsens langsiktige mål om avrustning og fred; ”maalet er det samme og evig skjønne”. Det ”flammehav Europa i øieblikket martres av, formaar ikke at svide socialismens skjønne fredstanke til aske”, het det videre. Når krigen en dag var slutt, ville ”socialismen paany vinde frem og menneskeheten vil komme til at se verdensfrelseren i den”, skreiv Monsen videre.

¹⁴ Demokraten 17.8.1914 s.1

¹⁵ Brandt 1996:143-146. *Arbeidernes leksikon* brukte hendelsene under første verdenskrig som kroneksempler på begrepet, bind 1 spalte 866, jf. bind 6 spalte 894 om den tyske arbeiderbevegelsens stillingtagen.

¹⁶ Demokraten 20.8.1914 s.1, min utheving. Opprinnelig trykt i Social-Demokraten 18.8.1914 s.4.

Det ”forfærdende [...] galmandsverk” som krigen var, ville føre til en ny forståelse hos folk, ”en lære om hvor rustningsgalenskapen fører hen – ut i verdensbranden”.¹⁷

Igjen omgikk Monsen altså kritikken mot sosialdemokratene på kontinentet, og omdirigerte korreksjonen mot de som i hans øyne bar ansvar for krigen. Også andre arbeideraviser fulgte en slik taktikk, selv om ei avis som Social-Demokraten etter hvert gikk ut med at det var ”beklagelig og sørgelig” at flere sosialdemokratiske partier hadde ”viklet sig ind i og er med i den djævelske heksedans”.¹⁸ Arbeidet mente derimot at det tyske partiet måtte stemme i favør av krigen, grunnet et sterkt press som kunne true partiets fortsatte eksistens.¹⁹ Det var altså ikke full enighet i norsk arbeiderbevegelse, og da inntok Monsen som før en mellomposisjon.

Når det gjaldt Norges situasjon blant krigførende stormaktsnaboer, sto Monsen klippefast på avvæpningsstandpunktet. Opprustning måtte unngås fordi det i seg selv førte til krig, og medførte økonomiske byrder. I lederen ”Hvad koster en verdenskrig?” redegjorde Monsen for et regnestykke av en François Delavigne. Her het det at en ”almindelig europeisk krig” kunne koste 72 milliarder norske kroner, for Monsen en uhyre sum.²⁰ Norges militærbevilgninger var allerede en uoverkommelig byrde, hevda Monsen i lederen ”Vort forsvars betydning”. ”Statsbudgettene er spændt til det yderste, og endog langt utover vort lille lands økonomiske bæreevne”, resonnererte han, før han gjentok at en uforholdsmessig stor del av utgiftene falt på arbeiderne: ”Smaakaarsfolket er blit brandskattet og avtvunget ofre til militarismen”. Ved å satse på en ”ubetydelig militarisme” ville Norge slippe å bli interessant som alliansepartner og bli dratt inn i krigsspillet.²¹ Vi kjenner igjen tankene fra den sosialpasifistiske taktikken Monsen prøvde våren 1914, men uten appellene til Venstre. Det hadde han gitt opp.

Gunnar Knudsens venstreregjering bestemte allerede 2. august å mobilisere marinen og deler av landforsvaret til et nøytralitetsvern. Nøytralitetsvernet var etablert på sjøen 5. august. Den 8. august ble Hans Vilhelm Keilhau avløst som forsvarsminister av den mer pågående Christian Theodor Holtfodt.²² Samme dag valgte Stortinget for lukkede dører å sende en

¹⁷ Demokraten 29.8.1914 s.1. Lokalpolitiker Lars Julseth fikk også slippe til med spørsmålet: ”Hvorfor kunde ikke de tyske og franske socialdemokrater hindre krigen? [...] Fordi de var for faa”. Demokraten 25.8.1914 s.1-2

¹⁸ Moseng 2007:45-46. Redaktøren, Jacob Vidnes, økte dessuten kritikken ytterligere utover høsten.

¹⁹ Øian 1993:62-66. Ny redaktør i Arbeidet var som kjent Olav Scheflo.

²⁰ Demokraten 6.8.1914 s.1, jf. artikkelen ”Hvad det koster aat dræpe” 13.8.1914 s.1. Delavignes regnestykke gjaldt en åtte måneder lang krig, noe som viser at man var altfor optimistisk til hvor lenge krigen kom til å vare.

²¹ Demokraten 10.8.1914 s.1

²² Hobson og Kristiansen 2001:105-107

proposisjon om penger til nøytralitetsvernet til den forsterkede budsjett- og militærkomité.²³ Komiteen innstilte raskt og enstemmig på å bevilge 15 millioner ekstraordinært. Ved stortingsbehandling av nøytralitetsvernet i midten av august kom Arbeiderpartiet i en liknende situasjon som sosialdemokratene på kontinentet. Hvordan skulle gruppa stille seg til det militære nøytralitetsvernet? Flere prøvde å påvirke gruppa utenfra; Monsen var ikke blant dem, noe som vel skyldes mangelen på erfaring fra partiets viktige organer. Sentrale opposisjonelle som Martin Tranmæl og Kyrre Grepp krevde derimot en videreføring av den antimilitære politikken. Norge måtte avstå fra militære ”foranstaltninger” og begrense seg til et kystoppsyn med vaktholdsoppgaver. Stortingsgruppa måtte ikke ”opgi sin konsekvente antimilitaristiske linje”.²⁴ Torgeir Vraa, eks-medlem av landsstyret og Stortinget, følte seg derimot kallet til å kreve at Norges nøytralitet skulle understøttes av et troverdig forsvar.²⁵

Monsen kommenterte riktignok komiteens innstilling for Stortinget og stortingsgruppas stemmegivning. Når det gjaldt komiteens innstilling la Monsen vekt på at pengene ikke bare skulle gå til ”ekstraordinære forsvarsforanstaltninger”, og gjenga komiteens forsikringer om at noe penger skulle gå ”til landets proviantering og til avvergelse av arbeidsløshet”.²⁶ Dette kan tolkes som at han så formildende punkter i totalpakken på 15 ekstraordinære millioner. Den kritikk han framførte da de 12 ekstraordinære millioner ble vedtatt sommeren 1914, var i hvert fall fraværende foreløpig. Innstillinga var for øvrig allerede votert over i Stortinget (15. august) da Monsen trykte artikkelen. I stortingsmøtet for lukkede dører stemte Arbeiderpartiet for å bevilge de 15 millionene, og godtok den militære mobilisering som var blitt foretatt.²⁷

Monsens første leder om stortingsgruppas stemmegivning, titulert ”Militære foranstaltninger”, var skrevet med samme taktiske hensyn som overfor de tyske sosialdemokratene. Monsen

²³ *Stortinget. Møter for lukkede dører 1901–1924*, møteprotokoll 8.8.1914.

²⁴ Bjørgum 1998:199-200

²⁵ Colbensen 2001:19-26. Samme dag (15.8.) som Stortinget debatterte komiteens innstilling om ”forføininger til hævdelse af rigets nøitralitet”, gikk Vraa offensivt ut under vignetten ”Hvordan bør stortingsgruppen stille sig?”. Vraa prøvde altså å være i forkant og påvirke situasjonen. Også Social-Demokraten var tidlig ute med kommentarer. Allerede 3. august hadde Jacob Vidnes en lederartikkel med krav om hvordan Norge skulle unngå å dras inn i krigen. Han fulgte opp med flere ledere av samme type. Moseng 2007:26-27.

²⁶ *Demokraten* 18.8.1914 s.2

²⁷ Bjørgum 1998:200. Oslo-avisene gjenga allerede samme kveld ordlyden i forføiningene, og fortalte hvordan partiene hadde stemt (*Aftenposten* Aften 15.8.1914 s.1). Derimot bestemte Stortinget at selve ”forhandlingene om sagen hemligholdes” (*Stortinget. Møter for lukkede dører 1901–1924*, møteprotokoll 15.8.1914). Da Arbeiderpartiets gruppe fikk kritikk for sin stemmegivning, framholdt partileder Chr. H. Knudsen at partifellenes grunnlag for å kritisere gruppa var svakt. Han spurte hvorfor sosialdemokrater hadde ”indlatt sig paa at angribe et standpunkt, som de ikke kjender? Forhandlingene om denne sak var jo hemmelige”. Han trakk fram at partiet hadde ”motivert” sitt militære særstandpunkt, samt uttrykt standpunktet i en ”dissens”. *Demokraten* 19.9.1914 s.2, 22.9.1914 s.1-2

satte ikke først og fremst søkelys på stortingsgruppas handlinger, men tilbakeviste flere borgerlige avisers omtale av gruppa. Første halvdel av lederen var kopiert fra Ny Tid, mens den andre halvdel var en polemikk mot Hamars frisinne venstreavis Oplandet. I første halvdel avviste han påstanden om at stortingsgruppa med sin stemmegivning hadde stilt seg ”solidarisk med de borgerlige representanter”. Det het heller at sosialdemokratene ”markerte sin særstilling i tinget” ved å stemme mot en ”bemyndigelse til at gaa til *yderligere* mobilisering”. Det lå derfor ”i vor gruppes holdning ingen anerkjendelse av den borgerlige militærpolitikk eller opgivelse av vor antimilitære propaganda”, het det. Samtidig het det at Arbeiderpartiets stortingsgruppe med ”sine taagede talemaater” hadde ”git anledning til” misforståelser som dette. Gruppa hadde vist ”vaklen og usikkerhet” som i lengden ”straffer sig”, het det i et anstrøk av kritikk som Monsen altså lånte fra Ny Tid.²⁸ At stortingsgruppa godtok en pengebevilgning til den eksisterende mobilisering, måtte altså ikke tolkes som et generelt samtykke til militære virkemidler, men man innrømte at det *kunne* forstås slik.

Oplandenes Avis mente angivelig at stortingsgruppas stemmegivning betydde ”et knusende nederlag” for den antimilitaristiske linje. Oplandenes Avis måtte imidlertid ha et ”ganske minimalt kjendskap til vort antimilitære program”, skreiv Monsen, for å påstå at programmet led nederlag i det aktuelle stortingsmøtet. Det ”som endnu foreligger officielt” om gruppas standpunkt, inneholdt ”ikke andet end hvad vi gennem aarrækker har hævdet”, påsto Monsen.²⁹ Når Oplandenes Avis i de følgende dagene fortsatte å begå den ”dumhet” (i Monsens øyne) å påstå at antimilitarismen var en ”dundrende fiasko”, framholdt Monsen at sosialdemokratenes unisone protest mot krigen, og gjentok at ”de norske socialister er av den samme mening om vort nøitralitetsvern som tidligere. Det duer ikke som forsvar mot noget angrep fra en stormagt”.³⁰ Som med de tyske sosialdemokratene, forsvarte leverte altså Monsen et taktisk forsvar for stortingsgruppa. Til dels ved å vende det kritiske blikket mot borgerpressen, til dels ved å vise til at gruppa ikke ”officielt” hadde forlatt den klippefaste antimilitarismen. Samtidig ga det en viss grunn til bekymring at gruppa ga uttrykk for sine holdninger på en ”taagede” måte. I tider der selve antimilitarismen måtte slås ring rundt, kunne likevel ikke borgerpressen gis rett i at antimilitaristene var på vikende front. Også partiopposisjonen mente dette inntil videre – lederen var jo til dels kopiert fra Ny Tid.

²⁸ Demokraten 19.8.1914 s.1, min utheving. Opprinnelig trykt i Ny Tid 17.8.1914 s.1. Se også Bjørgum 1998:200.

²⁹ Demokraten 19.8.1914 s.1

³⁰ Demokraten 21.8.1914 s.2

Monsen fokuserte også på konsekvente antimilitaristiske holdninger i de nærmeste dagene. ”Jo, sandelig, – nu mere end nogensinde skal socialdemokratiet kjæmpe for forsvarsnihilisme og avrustning”, het det i en artikkel om at avvæpningsstandpunktet var mer aktuelt ”end nogensinde”. Monsen kom med anbefalinger til de norske styresmaktene. Hans argumenter om at en småstat ikke kunne forsvare seg militært, fikk en ny giv i lys av at Belgia ble overkjørt militært av det tyske riket. Monsen mente Belgia fikk en slik skjebne fordi Tyskland trengte en festning i den belgiske byen Lüttich (Liège) som støttepunkt. ”End om der nu ingen fæstning var”, spurte han videre. Svaret var at et ”avrustet land” ikke bare ville være uinteressant å invadere, men ingen ville engang ”vaage at ta fat paa” det.³¹ Avrustning var fortsatt den beste forsikring for Norge, mente Monsen. Han trykte også en artikkel av Demokratens eks-redaktør, reformisten Olav Kringen. Ifølge artikkelen tilsa ”Det norske arbeiderpartis program om militarismen” at man måtte tilstrebe en ”avvæbnet nøytralitet”, og dermed unngå å ”antaste” stormaktene.³²

Her målbar Monsen radikalt andre ideer enn en partifelle som Torgeir Vraa. Vraa tok utgangspunkt i de eksisterende ”befestede steder” i Norge, og mente at faren for norsk innblanding i krigen var størst hvis disse *ikke* ble forsvart på en troverdig måte. Ble de ikke forsvart, ville festningene nemlig ligge der åpne og forlokkende, og en stormakt kunne ”anfælde” landet for å ”rane til sig krigsmateriel”.³³ Med slike holdninger var Vraa også blant dem som aktivt forsvarte stortingsgruppas stemmegivning. Monsen gikk imidlertid ikke i direkte debatt med Vraa. Det fikk være opp til mer markerte personligheter i partiet som Tranmæl.³⁴ At Monsen avviste så klart at Norge burde satse på festninger som den av et militært nøytralitetsvern, kan likevel tolkes som et avvik fra stortingsgruppas standpunkt. Også at Kringen-artikkelen henviste til partiprogrammet, som enkelte mente stortingsgruppa hadde brutt, kan peke mot at Monsen med dette tok et steg mot en klarere stilling i partiet.

Deloppsummering

Første verdenskrig brøt ut ved at Østerrike-Ungarn erklærte krig mot Serbia 28. juli, og resten av Europas stormakter ble trukket inn i løpet av den følgende uka. Fredrik Monsen brukte

³¹ Demokraten 21.8.1914 s.1. Demokraten trykte flere ledere om dette temaet utover høsten, som ”Fæstningsmilitarismens dødsdom” 12.9.1914 s.1, men det vil ikke redegjøres for alle disse. Også andre arbeideraviser trakk hyppig fram det belgiske eksempelet. Øian 1993:70, Moseng 2007:35-36.

³² Demokraten 31.8.1914 s.1. Opprinnelig trykt i Social-Demokraten 27.8.1914 s.6.

³³ Colbensen 2001:21. Vraa mente også at militær mobilisering var nødvendig for å beholde Norges nøytralitet i folkerettslig forstand.

³⁴ Se Bjørgum 1998:201, 573; Colbensen 2001:19-28 for debatten mellom Vraa og Tranmæl.

mye plass på å forklare krigen. På overflaten så man patriotisk og nasjonalistisk krigshissing, men den dypere liggende årsak til krigsutbruddet fant man i kapitalismen. Dette økonomiske systemet hadde to problemer, mente Monsen, for det første at militarismen var innebygd som svar på nasjonale problemer i nedgangstider, noe som skapte en krigsforberedende dynamikk. Videre tillot kapitalismen spekulasjon i å få avsetning for krigsmateriell, i varefordyring med mer. Også dette skapte drivkrefter for krig. Man måtte derfor benekte at sosialdemokratiet kunne angripes eller lastes for sine standpunkt, mente Monsen, da denne leir lenge hadde advart mot at militarisme ville føre til krig.

Samtidig ga faktisk de største sosialdemokratiske partiene i Europa tilslutning til sine lands krigsdeltakelse. Monsen forsvarte disse taktisk ved å omdirigere alle angrep til å ramme forsvarsvennene. Han tillot seg samtidig en forsiktig kritikk. I Norge mente han Arbeiderpartiets stortingsgruppe hadde opptrådt på en uklar måte slik at de kunne tolkes som å ha brutt partiets antimilitære program. Seinere tok Monsen til orde for at ingen militærforanstaltninger måtte tas i bruk, heller ingen defensive festninger. Med det anla han en viss brodd mot nøytralitetsforsvaret som stortingsgruppa hadde stemt for. Imidlertid ble han mye klarere i sitt standpunkt utover høsten, hånd i hånd med at samfunnet ellers opplevde nye, tilspissede motsetninger rundt militærspørsmålet.

Høstens tilspissede motsetninger

Våren 1914 hadde ei rekke utfordrende trekk fra borgerlige politikere gjort at Fredrik Monsen bevegde seg vekk fra sitt gamle parti Venstre, som han desavuerte grundig. Forsvaret hadde dog stor folkelig støtte, og forsvarets forkjempere satt trygt politisk. Nye hendelser på høsten 1914 førte imidlertid til en ytterligere, virkningsfull radikaliserings med brodd mot militærvesenet og borgersamfunnet, ifølge Jorunn Bjørgum. De mest radikale antimilitaristene fikk dermed et ytterligere oppsving, noe som i sin tur forårsaka at Arbeiderpartiet på opposisjonens premisser vedtok å skjerpe sitt antimilitaristiske program i 1915.³⁵ Vi skal i det følgende se at Fredrik Monsen reagerte på høstens anslag mot sosialdemokratiet og antimilitarismen ved å intensivere sin antimilitære aktivitet, og i neste omgang plassere seg entydig på Arbeiderpartiets opposisjonelle fløy.

³⁵ Bjørgum 1998:207-208

Utvisninger og ytringsforbud

Det første anslaget mot antimilitarismen etter krigsutbruddet, kom kun etter noen få dager, da politiet i Levanger bestemte seg for å kreve Alfred Kruse utvist. Siden dansken Kruse tiltrådte som redaktør av Indtrøndelagens Social-Demokrat på forsommeren, hadde han ”rystet Levanger” med radikale skriverier og handlinger: støtte til antimilitarisme og faglige aksjoner.³⁶ Mens myndighetene brukte tid på å avgjøre om Kruse skulle deporteres, foregikk mediekampanjer både for og imot utvisning. I Trøndelag kalte man inn til store protestmøter. Da også den svenske agitatorens Albert Jensen ble arrestert, vakte det ifølge Jorunn Bjørgum stor indignasjon som ”øyensynlig bidro til å radikalisere grunnplanet” i arbeiderbevegelsen.³⁷ Monsen protesterte snart mot utvisninga, som han mente skyldtes Kruses ”antimilitaristiske artikler”. Samtidig var Monsen optimistisk til at utvisninga skulle annulleres.³⁸

Kruse ble imidlertid deportert fra Norge i slutten av september. Det utløste et skarpt ordskifte om saken i Hamar-avisene. Hamar Stiftstidende imøteså med glede at utenlandske antimilitarister ble utvist fra Norge og ”sendt avgaarde til sine hjemlige Kjøtgryter”. Avisas personlige adresse til ”disse Kruser og Jensener” lød: ”maatte vi aldrig faa se Slynglerne mere indenfor Norges Grændser!”.³⁹ Da Oplandenes Avis kalte Alfred Kruse for ”et utskud”, reagerte Monsen ved å ta ”den begavede, stilfærdige og sympatiske unge mand” i forsvar. Monsen la vekt på Kruses bakgrunn i kristelige organisasjoner og hans kamp for å realisere ”alle kristendommens store grundtanker” gjennom sosialdemokratiet.⁴⁰ Monsen fant også å måtte forsvare Albert Jensen.⁴¹ Da Jensen ble karakterisert som ”den feige usling” i Ørebladet, framholdt Monsen at Jensen satt ”bak fengselsmurene for sin idealismes skyld” og der var blitt ”legemlig nedbrudt”. Ørebladets ønske, at Jensen skulle straffes med fengsel heller enn utvisning, så Monsen meget mørkt på. Det viste at ”borgerpressen tilsigter at faa snikmyrdet denne mand som har vist sig at være saa farlig for den”, hevdet han.⁴² Forsvaret av Kruse og Jensen ble en samlende sak innad.

³⁶ Rein 1999. Fra november 1913 hadde Kruse også hatt tilknytning til Demokraten som fast ekstern skribent, jf. Demokraten 15.11.1913 s.2. Monsen bifalt da ”Kruses intelligente pen” som høstens ”værdifulde tilvekst”.

³⁷ Bjørgum 1998:203-204

³⁸ Demokraten 8.8.1914 s.2, 12.8.1914 s.1, hvor Monsen erklærte at utvisninga ”utvilsomt” ville bli ”annullert”.

³⁹ Hamar Stiftstidende 28.9.1914 s.2

⁴⁰ Demokraten 13.10.1914 s.2. Dessuten ble aksjonen mot Kruse påtalt som den siste i rekka av ”kapitalistlakeiernes vilkaarligheter”. Demokraten 1.10.1914 s.1, opprinnelig trykt i Ny Tid 28.9.1914 s.1.

⁴¹ Monsen trykte blant annet nok en artikkel som kritiserte ”den hyklerske borgerpresse” og ”den reaktionære over- og mellemklasse” for flokkmentalitet mot ”Albert Jensens antimilitaristiske virksomhet”. Demokraten 1.10.1914 s.1-2. Tilsynelatende opprinnelig trykt i Ny Tid, men ikke gjenfunnet der.

⁴² Demokraten 20.10.1914 s.1, sitert fra Ørebladet 15.10.1914 s.1

Hva med kritikken av Arbeiderpartiets stortingsgruppe i det gradvis skjerpede debattklimaet? Som vi har sett forsvarte man gruppa taktisk mot angrep fra borgerpressen. Mot slutten av august og i september vant imidlertid kritikken mot stortingsgruppa gradvis mer terreng.⁴³ I september trykte Monsen en misnøyereresolusjon mot stortingsgruppa vedtatt på i Folkets Hus i Kristiania, som Martin Tranmæl skal ha hatt stor påvirkning på.⁴⁴ Uka etter fulgte partileder Christian Holtermann Knudsens forsvarstale fra et møte i Kristiania. Knudsen forsvarte gruppas stemmegivning, ettersom totalpakka på 15 millioner ikke bare gjaldt det militære nøytralitetsforsvar, men også ”foranstaltninger, som har socialdemokratisk tendens”.⁴⁵ Monsen hadde tidligere trukket fram nettopp disse ”foranstaltninger” som noe positivt, og kun gitt stortingsgruppa en mild kritikk for uklarhet. I midten av september var Monsens sympati over, da han for alvor tonte flagg i saken – og tok parti mot stortingsgruppa.

Det skjedde 24. september på et møte arrangert av Hamar socialdemokratiske ungdomslag. Karl Amundsen, Arbeiderpartiets stortingsmann fra Søndre Hedemarken, var innbudt for å fortelle om stortingsgruppa og militærprogrammet. Foran møtelyden erklærte Amundsen seg ”fuldt enig i” stortingsgruppas holdning, mens Monsen trådte fram som en hovedkritiker av dette standpunktet. Amundsen ”blev på en rekke punkter imøtegaat av redaktør Monsen”, het det i referatet. Det ”utspandt sig snart en livlig og interessant diskussion, som først endte ved 12-tiden”. At begge sider hadde sine talsmenn, ser vi ved at møtedeltakerne ikke klarte å enes om noen resolusjon.⁴⁶ Omtrent samtidig inviterte ungdomslaget den radikale redaktøren Eugène Olaussen til foredragsturne i distriktet, formodentlig for å vise hvor skapet skulle stå. Forut for turneen lovte Olaussen at ”omtalen og vurderingen av stortingsgruppens svik” ville inngå som ”et fast led i programmet” på de forskjellige stedene han besøkte.⁴⁷ Ungdomslaget ville med dette hamre inn budskapet om at stortingsgruppa hadde handla i strid med militærprogrammet, og fikk altså støtte fra Monsen. For Monsen var det nå klart at den antimilitære kampen måtte føres på opposisjonens premisser.

Dagen etter Amundsen-møtet offentliggjorde regjeringa en provisorisk anordning som forbød antimilitær agitasjon i Norge.⁴⁸ Monsen reagerte raskt med forargelse over at ytringsfriheten,

⁴³ Bjørgum 1998:200-201

⁴⁴ Demokraten 12.9.1914 s.2. For Tranmæls virkning på utfallet, se Bjørgum 1998:201, 573.

⁴⁵ Demokraten 19.9.1914 s.1-2, samt 17.9.1914 s.2 for første del av Knudsens redegjørelse.

⁴⁶ Demokraten 26.9.1914 s.2

⁴⁷ Klassekampen 19.9.1914 s.549. Olaussen oppsummerte sin turné i Klassekampen 24.10.1914 s.588-589.

⁴⁸ Bjørgum 1998:204

en av Grunnlovens ”betydningsfuldeste paragrafer” var satt ut av spill ”med et pennestrøk”, med et ”snikløp” på ”selve folkeviljens inkarnation, vor frie grundlov”. Forsøket på å stoppe antimilitaristiske ytringer var i Monsens øyne et ”utslag av vore militærgales grenseløse hovmod”, det hittil siste utløp for de ”kosaklyster” man fant hos ”militaristene”, de ”hovmodige norske kosakker”. Han så anordninga som skreddersydd for å ramme ”socialdemokratiets politikk og agitation”. Riktignok var det uaktuelt å adlyde anordninga, mente han, så sensuren ville ”selvfølgelig” ikke lykkes. I stedet for ei fungerende anordning, ville ”dette sidste lovstridige militaristovergrep” fra regjeringas side bli ”et nyt og talende bevis for militærvesenets sande folkefiendtlige natur”. Som under merkesensuren, anførte Monsen at den provisoriske anordning var ”i fortrinlig grad egnet til at styrke vor agitation og overbevise masserne om nødvendigheten av militarismens bekjempelse med alle midler”. Dens virkning ville bli å styrke den antimilitaristiske agitasjonen, mente han, idet han så for seg ”en enstemmig og voldsom protest fra alle virkelig fritænkende mennesker i landet”.⁴⁹

Likeledes het det uka etter at ”regjeringens sidste kneblingsforsøk” ville bli en ”opstrammer for vor antimilitaristiske agitation”. Monsen funderte samtidig på hvordan myndighetene ville reagere mot arbeiderbevegelsens ufortrødne agitasjon. Hvis ”man for alvor drister sig til at møte en antimilitær demonstration med voldsomme midler”, ville arbeiderne ”ikke betænke sig paa at følge reaktionens eksempel”, intimiderte Monsen med. Den antimilitaristiske kampen hadde hittil vært ”drevet i fredelige former”, framholdt han, men la til at hvis den fredelige agitasjonen stadig skulle forbys ”faar vi ty til andre” midler.⁵⁰ Monsens politiske motstandere mente riktignok at antimilitaristene hittil hadde brukt ”alle midler” i sine forsøk på å ”demoralisere ungdommen, ødelægge disciplinen og faa gjort baade befal og hær til gjenstand for ringeagt o.s.v.”. Ringeakten for forsvaret måtte stanses, og militærvesenet måtte også i framtida beskyttes mot den ”farlige trafik” fra antimilitaristiske ”skadedyr”.⁵¹ Andre applauderte anordninga som ”et Alvorsord overfor den landsforræderske Agitation”.⁵²

⁴⁹ Demokraten 26.9.1914 s.2

⁵⁰ Demokraten 3.10.1914 s.1. Det at ”alle midler” skulle tas i bruk for å bekjempe militarismen, var trolig mest en talemåte. Monsen var mindre opptatt av å presisere hvilke andre midler som nå kunne bli nyttige, og som tidligere fulgte han ikke opp partiopposisjonens oppfordringer til store streikeanslag, i dette tilfellet Ny Tids lederartikler om ”mobiliseringsstreik” mot anordningen. Bjørgum 1998:204, 575

⁵¹ Oplandet 28.9.1914 s.2. Avisa var av den oppfatning at Monsen og Demokraten strevde ”efter beste evne” med å gjøre ”ungsocialismen” til ”hovedretningen” i sosialdemokratiet. Oplandet 25.9.1914 s.2

⁵² Hamar Stiftstidende 28.9.1914 s.2

Monsens oppfordring til å agitere videre var i og for seg drastisk nok, ettersom krenking av den provisoriske anordning ville være sivil ulydighet. Også moderate lederfigurer i Arbeiderpartiet slo inn på denne linje, ”en ny og krass tone” ifølge Bjørgum.⁵³ Partisekretær Magnus Nilssen uttalte på et demonstrasjonsmøte i oktober at partiet ikke ville ”moderere eller stanse” sin agitasjon og politikk, et sitat Monsen anbrakte under vignetten ”Vel talt!”.⁵⁴ Nilssens ord ble inntatt i en ”energisk protest” fra partiets sentralstyre mot anordninga så vel som de øvrige ”overgrep” som regjeringa hadde stått for. Arbeiderne burde ”merke sig” Venstres ansvar for slik maktbruk ”i den nationale frihets jubilæumsaar”, het det, og ”vedta uttalelser imot regjeringens krasse og hensynsløse forsøk paa at kneble det frie ord”.⁵⁵

Rundt om i landet ble oppfordringa fulgt, ikke minst med ungdomsbevegelsen og resten av partiopposisjonen i spissen. I Nord-Norge fikk ti soldater fengselsstraff for å ha latt seg avbilde med et knekt gevær samt utgaver av Direkte Aktion og Klassekampen.⁵⁶ Flere journalister ble tiltalt for artikler de hadde skrevet.⁵⁷ Dette visste Monsen godt, da han trykte ”den antagelig krasseste” av disse artiklene på sin lederplass, ”for at vore læsere kan faa se hvad der gaar ind under begrepet ’forbrydelse’”. Det gjaldt Peder Kaasmolis tekst ”Barbarismen i fare”.⁵⁸ Stort sett ble riktignok ikke agitasjonen møtt med straffer, registrerte Monsen. Anordninga var ”overtraadt mange, mange gange uten at politimyndighetene har vovet at gripe ind”. Han så dette som en ”ynkelig fallit” for regjeringa. Myndighetene hadde nok skjønt at rettsforfølgelser ville være ”som at sprøite parafin paa ilden for at faa slukket den”, mente han.⁵⁹ Ikke desto mindre ble Monsen selv politianmeldt kort tid etter dette, offisielt på grunn av nedsettende uttalelser om politiet i forbindelse med narr-paraden i Hamar 17. mai.⁶⁰ Anmeldelsen ble raskt tilbakevist av Riksadvokaten, noe Monsen kalte en ”lærepenge for de to køllesvingere og deres overordnede” som hadde anmeldt ham.⁶¹ Gitt tidspunktet for anmeldelsen kan sjikanebegrunnelsen muligens ha vært et skalkeskjul for å ramme en taktfast antimilitaristisk redaktør. Han skreiv ikke bare flittig i sin avis, men tok også del i en økende protestmøtevirksomhet mot anordninga.

⁵³ Bjørgum 1998:205

⁵⁴ Demokraten 8.10.1914 s.2. Demonstrasjonsmøtet ble holdt søndag 4. oktober.

⁵⁵ Demokraten 10.10.1914 s.2, deres utheving. Uttalelsen var datert 6. oktober.

⁵⁶ Bjørnson 1990:349 og Halvorsen 2003:75 påstår ni, det samme gjorde utstillingsfaner i Arbeiderbevegelsens bibliotek i 2012. Gruppebildet viser vitterlig ti personer, og de samtidige avisreferater sier også ti, for eksempel Demokraten 8.12.1914 s.2. Trolig skyldes ni-tallet en gammel punchfeil i Arbarks bildearkiv.

⁵⁷ Bjørgum 1998:206

⁵⁸ Demokraten 8.10.1914 s.1

⁵⁹ Demokraten 17.10.1914 s.1

⁶⁰ Demokraten 3.11.1914 s.2, Hamar Stiftstidende 3.11.1914 s.2

⁶¹ Demokraten 14.11.1914 s.2

Eugène Olaussens foredragsturne i Hedmark, som begynte i oktober, ble for Monsen en anledning til protest mot både regjeringa og sin egen stortingsgruppe og partiledelse. Han forhåndsreklamerte for Olaussens ”sterkt agitatoriske og intelligente” stil og at han hadde en ”socialistisk viden som er imponerende”. Monsen ba leserne slutte opp om turneen med parolen ”Vi skal samle os i de unge kameraters tog”. Altså skulle eldre partifeller nå gjøre felles sak med den radikale ungdomsbevegelsen.⁶² Ved omtalen av Olaussens stopp i Elverum het det talende at ”partiet i Elverum trenger opposition, og denne opposition kan ungdomslaget skape”.⁶³ Hans omtale av turneen var generelt sympatisk til Ungdomsforbundet og Olaussen, en omstridt personlighet i Arbeiderpartiet.⁶⁴ På den siste dagen av Olaussens turne⁶⁵ trykte så Monsen en artikkel ved navn ”Stortingsgruppen og kritikken” der han igjen plasserte han seg entydig på partiopposisjonens side. Artikkelen må ha falt i smak hos Olaussen, som trykte den i sin helhet i Klassekampen.⁶⁶ Synet på stortingsgruppa skapte hittil uante bånd mellom Monsen og Ungdomsforbundet.

I artikkelen gikk Monsen i rette med partifelle E. H. Brændholen, som hadde angrepet ungdomsbevegelsen for å ta stortingsgruppa ”i skole” med sin kritikk. Partiets neste landsmøte burde ”revidere sit forhold til ungdomsbevægelsen”, såfremt parties linje skulle være å ”søke fremgang ved valgene”, mente Brændholen ifølge referatet.⁶⁷ At stortingsgruppa skulle skånes for intern kritikk, var ifølge Monsen ”nyt av aaret”, og han erklærte seg helt uenig i premisset for dette ”nye evangelium”. En kunne for det første ikke dempe kritikken innad i partiet på samme tid som man holdt protestfanen høyt ”mot kneblingen fra vore motstandere”. Monsen stempla ønsket om mindre internkritikk som en ”raatten tankegang”, som ”bør straks slaaes ned, især da hr. E. H. Bs artikkel ikke er det eneste vidnesbyrd om at den virkelig findes”. For det andre måtte man se på den konkrete saken som hadde ført til

⁶² Demokraten 8.10.1914 s.1-2

⁶³ Demokraten 13.10.1914 s.2

⁶⁴ Olaussen hadde gjort seg upopulær med sjikanøs utskjelling av stortingsgruppa. De negative reaksjonene kom fra både moderate og opposisjonelle i arbeiderbevegelsen. Stensberg 1979:74-76, 170-174

⁶⁵ Olaussen besøkte Vang 10. oktober, deretter et nytt sted hver dag: Elverum, Ringsaker, Hamar, Stange, Gjøvik, Moelv og til slutt Romedal den 17. oktober.

⁶⁶ Demokraten 17.10.1914 s.2, Klassekampen 31.10.1914 s.592

⁶⁷ Brændholens innlegg sto i Demokraten 10.10.1914 s.1-2. Brændholen hadde vært stortingskandidat i 1912, og leverte nå og da antimilitaristisk stoff og ulike lederartikler til Demokraten. Han hadde til nå hatt et tilsynelatende godt forhold til Monsen, jf. Demokraten 2.1.1914 s.2 der Monsen roste Brændholens arbeid og brakte ham ”partiets tak for det arbeide han her paa stedet har nedlagt i arbeiderbevægelsens tjeneste”. Så seint som 12.8.1914 hadde Brændholen en signert lederartikkel i Demokraten. Brændholen gikk seinere med den gamle retning og var i 1921 andrekandidat til Stortinget for Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti.

uenigheten. ”Det later til at der er partifæller som er blit forfærdet over den kritik stortingsgruppen har faat høre for sin holdning til bevilgningen av de 15 millioner”, anførte Monsen i den anledning. Han trakk fram at ”store kredser inden partiet” hadde en ”alvorlig opfatning av stortingsgruppens holdning”, ja, flere mente at gruppa hadde sveket. Ordsiftet i partiet nå gjaldt ”intet mindre end spørgsmaalet om hvorvidt vort eget program er sveket av vore første tillitsmænd, til og med just i det sykkologiske øieblik da det skulde prøves paa avgjørelsens knivsegg”. Fra angrepet på Brændholen gikk så Monsen videre til å forsvare Eugène Olaussen mot skeptikere som fantes i fylket. Han hadde til sin ”uhyre forbauselse erfaret at en partiforening her i distriktet” ikke ville stille opp med lokale til foredragsturneen. ”Slikt tull kan altsaa kritikfrykten føre folk borti”, fortsatte Monsen, idet han trodde det hadde skjedd ”av frygt for kritikk over kredsens stortingsmand”.⁶⁸ Monsen sa ikke hvor, men det må gjelde et sted i Søndre Hedemarken. Stortingsmann Karl Amundsens hjemkommune Løten ble ganske riktig forbigått av foredragsturneen.

Brændholen kom med et tilsvaer til Monsen, et leserbrev som redaktøren ga en lang hale. Her fastholdt Monsen at Brændholen forfekta et ”mundkurvsystem”. Monsen forsto Brændholens holdning som at grunnleggende kritikk skulle tas opp på partiets landsmøter, mens mellom møtene skulle ”oppositionen inden partiet altsaa være snilde gutter og ikke forstyrre husfræden for sine tillitsmænd”. Monsen mente at disse tillitsmenn nok ville få det ”bekvemt” hvis de interne kritikere i partiet modererte seg, men fant det ”mere end tvilsomt” om dette ville ”bekomme partiet synderlig vel”. Uansett var forsøket fåfengt, mente han. Det ville ha samme virkning som ”de gjentagne borgerlige kneblingsforsøk” mot antimilitarismen, nemlig å være ”den bedste agitation for de synsmaater man mente at slaa ned”. Brændholens leserbrev poengterte derimot at Arbeiderpartiet måtte velge mellom å følge parlamentariske spilleregler, eller ”gaa over paa den fløi, som lægger hovedvegten paa tilspidsning av faglige kampmidler”. i sistnevnte retning gikk en henstilling som ble vedtatt etter Olaussens foredrag i Hamar hadde vedtatt, mente Brændholen.⁶⁹

En henstilling til Landsorganisasjonen om å vurdere *aksjoner* for å få oppheva den provisoriske anordning samt vedtakene mot Kruse og Jensen, hadde blitt vedtatt av de fleste av de 200 personer som overhørte foredraget i Hamar.⁷⁰ Brændholen så i sitt leserbrev

⁶⁸ Demokraten 17.10.1914 s.2

⁶⁹ Demokraten 20.10.1914 s.2

⁷⁰ Demokraten 15.10.1914 s.2, hvor det også finnes referat av Olaussens foredrag.

henstillinga som et prov på den ”letsindige og uansvarlige optræden” som partiopposisjonen i Hamar-traktene hadde lagt seg til. En henstilling til LO om en slik aksjon var ”jo den rene galimathias”, mente han. Fredrik Monsen ville derimot tilbakevise anklagene om at Ungdomsforbundet tilhørte den fløy som ville tilspisse kampmidlene, de såkalte ”direkte aktions mænd”. Ungdomsforbundet var ”nøitralt i faglige spørsmåal”, framholdt han.⁷¹ Da turneen var vel over, skrøt Monsen for øvrig av oppslutninga ved foredragene, og anførte at ingen tidligere agitasjonsuke hadde ”git et saa godt resultat”.⁷² LO og det faglige ville Monsen altså la være i fred, men ungdomsbevegelsens kampanje sto han klar til å hegne om. En hel foredragsserie med fokus ”stortingsgruppens svik” var akkurat det Hedemarken trengte.

Dagen etter at turneen var over, 18. oktober, skulle E. H. Brændholen holde et foredrag i Ottestad arbeiderforening om den provisoriske anordning. Demokraten valgte heller å dekke et protestmøte om samme emne i Hamar socialdemokratiske forening, hvor man ”visselig” skulle forsikre Knudsens regjering om ”hvad arbeiderne mener om de brutale overgrep paa ytringsfriheten”.⁷³ Foreninga innbød partifelle og stortingsmann Johs. Bergersen som hovedtaler. Han talte om temaet ”venstreregjeringens handlinger i jubilæumsaaret”, og gikk i tur og orden gjennom det forsamlinga så på som utilbørlige handlinger: merkesensuren, Rjukan-saken, Kruse-saken, den provisoriske anordning og agitasjonen for ett års verneplikt. Dette var saker som også Monsen mente var svært viktige. At Bergersen, som både var motstander av umiddelbar avvæpning våren 1914 og stemte likt med resten av stortingsgruppa i august, nå ble invitert av Monsens partilag for å framføre slik kritikk, er et tegn på at den provisoriske anordning hadde en sammensveisende effekt i deler av Arbeiderpartiet. I tråd med dette er det ikke så overraskende at resolusjonen der møtedeltakerne på det ”skarpeste” uttalte seg mot den provisoriske anordning, var enstemmig.⁷⁴ En stortingsmann kunne altså slippes inn i opposisjonens varme som respektert møtetaler, så lenge man entes om saker som satte stortingsgruppas stemmegivning i skyggen.

⁷¹ Demokraten 20.10.1914 s.2. En mer utprega protestresolusjon (altså ikke henstilling) mot anordninga, hvor Landsorganisasjonen ikke ble trukket inn, ble vedtatt av ungdomslaget i november. Demokraten 10.11.1914 s.2

⁷² Demokraten 20.10.1914 s.1

⁷³ Demokraten 17.10.1914 s.2. Vi ser at den provisoriske anordning skapte en appetitt på politiske diskusjoner. Foredragene i Ottestad og Hamar ble holdt dagen etter *åtte* foregående dager med foredragsturne.

⁷⁴ Demokraten 20.10.1914 s.2-3. Ifølge Bergersen var den provisoriske anordning ”kronen [...] paa verket” fra Knudsens regjeringens side. Venstre var ”i sine tendenser like saa reaktionært som høire”, og selv om Venstre hadde reint flertall, føyde partiet seg etter meningene til Høire og høyrepressen ”bare høire trækker i snoren”. Rettssakene etter Rjukan-affæren ble for øvrig sluttført omtrent samtidig. Flere antimilitarister ble dømt, og Monsen polemiserste mot dette som utslag av ”klassehat ovenfra”. Demokraten 17.10.1914 s.1-2

Kort tid etter ble E. H. Brændholen invitert av ungdomslaget i Hamar til et diskusjonsmøte om arbeiderbevegelsens taktikk. Nok en gang ble ungdomsbevegelsen angrepet ”for den kritik de hadde reist” mot stortingsgruppa.⁷⁵ Monsen sto klar til å kommentere. Ifølge Klassekampens referat ble Brændholen ”imøtegaat av saavel [ungdoms]lagets medlemmer som av flere ældre partifeller, som Andr. Pedersen og red. Monsen”. Møtet vedtok ”næsten enst.” en ”misbilligelses-resolution mot stortingsgruppen”, het det videre.⁷⁶ Monsen var høyst trolig med på å vedta denne protestresolusjonen, kort tid etter at man hadde tatt flere fra den gamle retning, deriblant medlemmer av stortingsgruppa som Johs. Bergersen, inn i varmen.

Brændholen fikk støtte fra uvant hold. Høyreavisa Hamar Stiftstidende uttrykte sympati for sosialdemokraten, sannsynligvis ut ifra det taktiske hensyn å forsterke en potensiell splid i Arbeiderpartiet, og gikk samtidig til felts mot Monsen. Han ville ikke besvare Stiftstidendes kritikk, som han karakteriserte som ”fnysende” og ”hidsig”.⁷⁷ Stiftstidende hadde uttalt at Brændholen forsøkte å ”ta en Smule til Gjenmæle mot den uvettige Kritik” fra Monsen, men da fikk føle en av redaktørens ”sedvanlige Skyllebøtter”. Monsens behandling av partifellen ble utlagt som at den ”herværende lille Spire”, som Monsen ble kalt, nå befant seg i ”Springmarsj henimot de samfundsfarlige og forbryderske Ungsocialister”, bevist gjennom hans positive omtale av turneen til Olaussen, ”en av de halvvilde ungsocialistiske Redaktører”. Monsen hadde gått ”i Retning av at gjøre Knæfald for de mest yderliggaaende Retninger inden Partiet”, og var ”parat til at kaste sig og sit Blad i Armene paa Martin Tranmæl og den direkte Aktions Mænd”, het det videre.⁷⁸ Selv om begrepsbruken kunne vært mer presis, hadde nok Hamar Stiftstidende rett i at Monsen befant seg i politisk bevegelse, radikalisert av vårens og høstens hendelser.

Offensiv mot de ”virkelige samfundsfiender”

I stedet for å forfølge diskusjonen om hvorvidt han nå støtta ungsocialistene eller ”den direkte Aktions Mænd”, konsentrerte Monsen seg om en ny offensiv mot meningsmotstandere. Raskt skreiv han en lederartikkel mot Alfred Eriksen, den tidligere partifellen som hadde drevet over mot borgerlig side.⁷⁹ Monsen angrep så forsvarsvenner generelt i en lederartikkel titulert ”Samfundsødeleggerne”. Tittelen spilte på et stempel sosialdemokratene ofte måtte slite med, som Monsen snudde mot forsvarsvennene. Militarismen som de sto bak hadde nemlig

⁷⁵ Demokraten 24.10.1924 s.2

⁷⁶ Klassekampen 31.10.1914 s.596. Måten Monsen omtales på her er for øvrig en ny bekreftelse på at han ikke var personlig aktiv i ungdomslaget. Med sine 36 år ble han sett på som et ”ældre” partimedlem.

⁷⁷ Demokraten 20.10.1914 s.2

⁷⁸ Hamar Stiftstidende 19.10.1914 s.2

⁷⁹ Demokraten 24.10.1914 s.1

”kulminert i et ragnarok, som djævelen ikke kunde ha gjort mere forfærdelig”, anførte han. De ”virkelige samfuntsfiender” måtte derfor ”søkes blandt dem hvis hele arbeide har gaat ut paa at skape et militær-redent Europa som engang *maatte* tændes i brand”, skreiv Monsen.⁸⁰

Kravet om ”flere millioner til militarismen” var reist av ”de virkelige samfuntsødeleggere” i en tilstand av ”forblindet chauvinisme eller egoistisk vindesyke”, anførte Monsen videre. Krigens vedvarende ødeleggelser måtte ”visselig aapne øinene paa mange som indtil disse dage har svømmet om i borgerløgnenes syndflod”. Sosialdemokratene hadde alltid gått foran med et godt eksempel, med antikrigsdemonstrasjoner og avrustningsforslag, framholdt Monsen. Det var i tillegg ”det parti som fostret fredselskeren og statsmanden Jaurès”, som hadde jobba hardt for en ”fredelig overenskomst” til han ble drept ved inngangen av krigen.⁸¹ Lite av dette var nytt tankegods for leserne, men for Monsen kunne det være hensiktsmessig å angripe forsvarsaktivistene etter flere oppslag om intern uenighet i Arbeiderpartiet. Antimilitarismen skulle brukes til å sammensveise bevegelsen, omtalt i entall som ”socialdemokratiet”, ”det parti” som hadde fostra Jean Jaurès.

Enkeltpersoner i Arbeiderpartiet ble forsvart mot angrep utenfra. Til skrekk og advarsel slo Monsen opp Finmarkens Amtstidendes forslag om å henge Kruse, Jensen, Tranmæl, Vidnes, Alfred Madsen og Anton Kalvaa, for slik å få en slutt på ”syndikalismens forsvarsfiendtlige, forbryderske propaganda i skrift og tale”.⁸² Deretter gikk han til forsvar av Ole Gausdal, Arbeiderpartiets mann i militærkomiteen.⁸³ Gausdal hadde nylig deltatt på en støttemarkering for ti nordnorske soldater som hadde blitt dømt for antimilitaristiske ytringer. Flere forlangte at Gausdal skulle straffeforfølges for dette.⁸⁴ Monsen trykte da lederen ”Høiredannelse” for å gå i rette med det ”sjofle overfald” på Gausdal som særlig Ørebladet hadde målbåret. Høyrepressens artikler ”vrimler av de raaeste skjældsord og fornærmelser” mot antimilitaristene, het det, samt krav om ”straf og fængsel over dem som vaager at angripe kapitalistsamfundet og militarismen!”. Monsen skreiv videre at ”raaskapen inden høirepartiet”

⁸⁰ Demokraten 22.10.1914 s.1. I Arbeiderpartiet var det for øvrig ikke full enighet om Europa ”*maatte* tændes i brand”. På landsmøtet i 1915 uttalte den moderate Petter Moe-Johansen at man ”ikke ventet sig en slik situasjon som den i 1914”. Han ble da avbrutt av ”jo”-rop fra salen, jf. DNAs landsmøteprotokoll 1915:32

⁸¹ Demokraten 22.10.1914 s.1

⁸² Demokraten 22.10.1914 s.1, sitert fra Finmarkens Amtstidende 17.10.1914 s.1

⁸³ Demokraten 24.10.1914 s.2-3. Opprinnelig trykt i Social-Demokraten 20.10.1914 s.4

⁸⁴ Ifølge Hamar-avisa Oplandet hadde Gausdal med sin støtteerklæring ”stillet sig til tjeneste for den mest ondartede forsvarsfiendtlige agitation”. Oplandet mente derfor at Gausdal var ”umulig som medlem av landets nationalforsamling”, og burde stilles under ”almindelig kriminelt ansvar” for å ha forsvart ”forbryderske forsøk paa at ødelegge” landets forsvar. Oplandet 21.10.1914 s.2.

kom ekstra godt fram idet Ørebladet hadde poengtert at Gausdal var dømt for en økonomisk forseelse på 1800-tallet. Monsen så dette som en usaklig svertekampanje som kunne "sidestilles med tragedien Hagerup-Lyngvær".⁸⁵

Monsens bølge av ledere med brodd mot forsvarsvenner og borgerpresse kulminerte i en dobbeltleder mot Knudsens regjering og Venstre i slutten av oktober. Mange hadde "indtil disse dage" levd i den tro at det "virkelig var en fremskrittvennlig og demokratisk regjering vi hadde i dette land", het det her. Med den provisoriske anordning var imidlertid de siste antydninger til en fremskrittvennlig regjering borte, mente Monsen. Han trakk en sammenligning med tida "da militærdiktatoren Bratlie sat som regjeringens chef" (1912–1913). Den gang ble blant annet militæret ble innsatt som arbeidskraft under maskiniststreiken i 1912. Skuffelsen som da ble skapt hos arbeidere var "i ikke mindre grad" til stede nå etter "Gunnar Knudsens siste geniale virksomhet", het det. Forsøket på å forby antimilitaristiske ytringer føyde seg inn blant de "mange avskrækkende mindesmerker" over regjeringas virke, det "ene overgrep har fulgt det andet", jamfør de "synderegistre" over regjeringas handlinger som Monsen med flere hadde satt opp. Alt i alt syntes han at Knudsens regjering hadde vist mindre av både selvkritikk, "statsmandskløt" og "kjendskap til det norske folkelynne" enn man kunne se for seg i noen høyreregjering. Både generalkrigskommissær Bratlie og statsminister Knudsen var "fiender av arbeiderklassen som vi maa faa se at kastet væk og berøvet al indflydelse i det offentlige liv", erklærte han.⁸⁶

Det hører med til historien at Bratlie og Knudsen fra midten av november 1914 hadde offentlige oppgjør om Venstre-regjeringas kapasitet til å styre landet. Bratlie hadde stått på en borgfredslinje med regjeringa fra august, men nå vendt tilbake til en mer selvstendig linje, blant annet gjennom flere taler.⁸⁷ Monsen ville nå advare mot det politiske program han mente å kunne skimte i Bratlies taler. I en leder i slutten av november titulert "Programmet", uttalte Monsen at generalkrigskommissæren i sin offentlige "optræden" hadde trukket opp nye politiske linjer som måtte forstås som "hovedlinjene i høires nye valgprogram" til neste stortingsvalg. Blant hovedlinjene mente Monsen å gjenfinne forslaget om ett års militærtjeneste. Det program Monsen mente å ha avslørt, kommenterte han derfor slik:

⁸⁵ Demokraten 27.10.1914 s.1. En seinere leder om Gausdal påpekte at han hadde sittet i varetektsfengsel, men ikke blitt funnet skyldig. Demokraten 7.11.1914 s.1, opprinnelig trykt i Ny Tid 31.10.1914 s.1. For mer om Lyngvær, en arbeiderpolitiker på 1890-tallet, se Berntsen 1991:42-43

⁸⁶ Demokraten 29.10.1914 s.1, 31.10.1914 s.1

⁸⁷ Fuglum 1989:224-227

*Dets første post er militarisme, mere militarisme, tredobbelt saa meget militarisme som før i vort fattige land. Vi skal ruste til tændene, ruste paa livet løs, og maalet for vore rustninger skal være intet mindre end at sætte skræk i Rusland. Dette er Bratlies program. Altsaa høires.*⁸⁸

Monsen var såpass energisk i sin antimilitaristiske lederskriving fordi han mente å se en intensivert forsvarsaktivistisk agitasjon over et lengre tidsrom, ”en ihærdig og sansesløs agitation for et aars kaserneliv for vor ungdom”. Sammen med Bratlie gikk Fridtjof Nansen og Wollert Konow (H) i spissen for disse ”forsvarsbravader”.⁸⁹ Monsen mente at disse ”konservative elementer” med sin kampanje for økt tjenestetid ville gjøre situasjonen i Norge ”endda vanskeligere end den er”. Riktignok trodde han ikke at kravet ville støttes av ”almindelige mennesker”, tvert imot ville ”folkemængden reagere mot dette vanvid”. Grunnen var at ”ethvert barn maatte forstaa det, at det netop er militarismen” som kunne trekke Norge ”ind i det helvete, som kapitalister og diplomater har omskapt størstedelen av Europa til”. Det ”fornuftigste vi kunde gjøre” var ”hurtigst mulig at la al militarisme forsvinde fra landet og overlate til stormagtene at leke med sværdet”, mente Monsen. Han pekte på Belgia som bevis, og mente landets skjebne sto ”som en urokkelig og skrikende protest mot de smaa staters militarisme”. Et militærvesen kunne ikke forsvare Norge, mente Monsen, selv med fem års øvelsestid kunne ikke Norge ”holde nogen stormagt stangen”.⁹⁰

Dessverre, i Monsens øyne, fikk kravet om økt tjenestetid tilslutning av nye grupper. Da også Norigs Ungdomslag erklærte seg positiv til ett års tjenestetid, svarte Monsen med en leder med brodd mot den frilynte ungdomsbevegelsen. Hovedbudskapet var at arbeidere ikke lenger kunne stå som medlemmer i frilynte ungdomslag. Tida var inne for et ”ordentlig oprydningsarbeide”. Hele lokallag måtte gå over til den ”socialdemokratiske ungdomsbevægelse” der forholdene lå til rette for det, ellers måtte enkeltmedlemmer gå ut og stifte sosialdemokratiske ungdomslag. Hvis ikke sto nå de i fare for å bli med ”paa høires forsvarsrummel”.⁹¹ For å motvirke denne ”forsvarsrummel” trykte Monsen stadig nye lederartikler. Fra slutten av november og ut året var lederplassen nesten utelukkende brukt på

⁸⁸ Demokraten 24.11.1914 s.1

⁸⁹ Demokraten 22.12.1914 s.1. Konow valgte i desember å støtte ”regjeringens kritikere” i høyremiljøer, hvis mål var å få fram en ny og formodentlig mer handlekraftig regjering. Fuglum 1989:227-230.

⁹⁰ Demokraten 22.12.1914 s.1

⁹¹ Demokraten 19.12.1914 s.1

antimilitarisme.⁹² Han talte også i Romedal hovedsogns arbeiderforening som vedtok en protest mot den provisoriske anordning.⁹³ Bølgen med protestmøter på Hedemarken varte helt ut i desember.⁹⁴

I romjula spådde Monsen at Høires forslag om forsvarsutvidelser ville gi en tilbakegang for partiet ved neste stortingsvalg.⁹⁵ Han trodde at erfaringene fra krigen ville få betydning i lang tid framover, og prøvde energisk å fortelle folk at det var militarismen og kapitalismen som hadde spilt fallitt, ikke sosialismen. I omtalen av Venstre og Høire var han tilbake på det sporet han hadde fulgt før krigen brøt ut og sosialdemokratenes rolle kom slik i fokus. Nå, tidlig på vinteren, kunne han igjen konsentrere seg om å lange ut mot sine motstandere på borgerlig side i norsk politikk med saker som for Arbeiderpartiet var samlende innad og konsoliderende utad – og kanskje tiltrekkende på velgerne.

”En gang vil det ske”

Desembermåneden var tida for å skue både bakover og framover: på året som snart var omme, og mot det nye som skulle komme. Monsen trodde at militærspørsmålet ville bli en brennende sak også i 1915, all den tid krigen fortsatt raste og det stadig ble framsatt krav om å ”skaffe vort land mere militarisme til fordel for de øverste rangklasser”. Monsen imøteså ”en forbitret strid mellem overklassen og arbeiderne, mellem borgerpartiene og socialdemokratiet” om dette temaet. På terskelen til det nye året måtte derfor Monsen stadig forsikre om at sosialdemokratiets antimilitære politikk ikke hadde ”spillet fallit”. ”Socialismen har bevirket en forbrødring mellem alle landes arbeidere”, og kun den kunne ”virkeliggjøre drømmen om den evige fred”. Ifølge Monsens menneskesyn var de fleste mennesker ”fredselskende individer”. I sammenheng med det avviste han påstanden om at krig og konflikt hørte til den menneskelige natur. Dette var en pseudoforklaring fra ”borgerlig hold” for å dekke over krigens egentlige årsak, som Monsen lenge hadde ment var kapitalismen:

⁹² Fra 21. november til årets slutt hadde hele 14 av 16 lederartikler med krig og antimilitarisme å gjøre. Mange av dem spant videre på gamle temaer, og vil derfor ikke redegjøres for ytterligere.

⁹³ Demokraten 8.12.1914 s.2

⁹⁴ Resolusjoner ble blant annet sendt av Løiten vestre socialdemokratiske forening, Skotøiarbeidernes forening i Hamar, Aadalsbruk jern- og metalarbeiderforening, Arbeiderpartiet i Løiten, Romedal østre arbeiderforening. Demokraten 27.10.1914 s.2, 10.11.1914 s.2, 19.11.1914 s.1, 28.11.1914 s.1. I Hamar by ble et antimilitaristisk ”agitationsmøte” holdt der Gunnar Ousland og Sverre Iversen fra den gamle retning opponerte mot den provisoriske anordning og Venstres øvrige handlinger i jubileumsåret. Demokraten 1.12.1914 s.1-2

⁹⁵ Demokraten 29.12.1914 s.1

*Krigen, massemyrderiet, har intet med den menneskelige natur at bestille. Derimot er disse hæslige ting paa det nøieste forbundet med det privatkapitalistiske samfundssystem, og først naar dette er bragt til at styrte sammen kan krigens rædsler bli banlyst fra jorden. Og det skal den tredje internationales verk være.*⁹⁶

Skal vi tolke dette bokstavelig, ser vi at Monsen ikke lenger hadde tro på at Den andre internasjonale kunne bannlyse ”krigens rædsler”. Kun fire måneder etter at Internasjonals viktigste partier ga tilslutning til sine respektive lands krigsdeltakelse, etterlyste han en ny internasjonale.⁹⁷ Dette standpunktet kom han til etter å ha blitt radikalisert etter høstens hendelser. Som antimilitarist av den sosialistiske typen mente han at kapitalismen måtte feies vekk. Samtidig beholdt Monsen også de kristne fredsdeene, klarest uttrykt i lederen ”Fredens evangelium” trykt på julaften 1914. I sin hylling av kristendommens opprinnelige ”gamle, vakre evangelium”, ispedd kritikk av dagens presteskap, var lederen i det store og hele lik ”JUL!” fra året før.⁹⁸ Selv om Monsen altså stilte seg klart på Arbeiderpartiets venstrefløy beholdt han denne type anfektelser, og framsto som en allsidig redaktørtype.

På årets siste dag ble hundreårsjubileet for Grunnloven oppsummert. Desserre hadde ”skuffelsen og sorgen” satt preg på året, mente Monsen. Han tok for seg skuffelsene i 1914 ”slag for slag”, som han hadde gjort både på våren, sommeren og høsten. Det verste i hans øyne var at Gunnar Knudsens venstre-regjering hadde slått ”ind paa det rene russeri og kom med det ene administrative dekret mer reaktionært end det andet”. Dette ”russeri” hadde begynt på våren, for så å forverres etter krigsutbruddet, mente han. Det kan indikere at høstens ”bølgebevegelser” av antimilitaristisk forbitrelse hadde større betydning enn vårens. ”Kronen paa verket er dog sat av de vanvittige krigspatrioter” som mot slutten av året hadde fortsatt sine kampanjer for økt tjenestetid og økte militærbevilgninger, fortsatte han. Monsen mente at tendensen var klar; antimilitaristene ble trakassert med sensur, rettsforfølgelse og bruk av militæret, mens militæret skulle tilgodeses med millionbeløp. Tilstanden i verden utenom Norge var nå ”saa mørk og nedværdigende som ingensinde i menneskehetens historie”, anførte Monsen. Han håpte imidlertid at massene ville samle seg til et ”ubønhørlig folkekrav” om sosialismen som nytt politisk system. Innen den tid ville flere dø i krigen og

⁹⁶ Demokraten 1.12.1914 s.1

⁹⁷ Begrepet ble også brukt i artikkelen ”Internationale” i Demokraten 26.9.1914 s.3-4.

⁹⁸ Demokraten 24.12.1914 s.1, jf. 2.1.1915 s.1. For behandling av lederen ”JUL!”, se del 2.

”grændseløse verdier” ødelegges. Monsen var usikker på når folkekravet ville reise seg med full styrke: ”Men en gang vil det ske”.⁹⁹

Oppsummering

Utbruddet av det vi nå kjenner som første verdenskrig var ikke til hinder for Monsen i å kreve avvæpning og avmilitarisering. Han beholdt sin sosialistisk pregede årsaksforklaring på at det brøt ut krig, nemlig at kapitalismen hadde militarismen innebygd, og dermed også store sjanser for voldelige sammenstøt mellom landene. Nasjonalistisk, patriotisk og religiøs krigshissing var også viktig, men var kun deler av det store bildet. Samtidig var det ikke kun de partier som vanligvis hadde kapitalisme og militærutbygging på sitt program, som ga tilslutning til krigen. Det gjorde også flere store sosialdemokratiske partier i de krigførende landene. Disse partiene ble kritisert både for å ikke ha klart å stoppe krigen, og for å ha vist en begynnende ”begeistring” for militærstellet. Monsen forsvarte dem taktisk mot det meste av kritikken. Dermed holdt han på sin posisjon i Arbeiderpartiet, som var karakterisert av at han ikke bevegde seg ut på fløyene. Det samme var tilfelle da det norske Arbeiderpartiets stortingsgruppe ble kritisert for å ha godtatt den militære mobilisering for nøytralitetsforsvar i krigens tidlige fase, samt en bevilgning på 15 millioner til nøytralitetsforsvaret.

Monsen slo imidlertid fast på at nøytraliteten ikke kunne forsvares militært, og tok derfra skrittet til å forkaste stortingsgruppas standpunkt. Han trådte klart fram med sin kritikk den 24. september, i et diskusjonsmøte der han imøtegikk et medlem av stortingsgruppa. Seinere fulgte en polemikk med E. H. Brændholen fra høyrefløyen i lokalpartiet, der striden blant annet sto om Arbeiderpartiet skulle knytte bånd med Ungdomsforbundet, særlig forbundets redaktør Eugène Olaussen som kom til distriktet på foredragsturne. Monsen valgte å knytte slike bånd. Dagen etter at Monsen gjorde sitt nye standpunkt kjent, vedtok regjeringa for øvrig å forby ”forsvarsfiendtlig agitation”. Både før og etter ble antimilitarister rettsforfulgt, og flere fikk fengselsstraff eller utvisning. Dette bidro kun til å konsolidere Monsens nyvunne, radikale fløyposisjon i Arbeiderpartiet.

Det samme var tilfelle med den fornyede mediekampanjen på borgerlig side for ett års verneplikt, som begynte å gjøre seg gjeldende fra november. Monsen kunne da konsentrere seg om antimilitarismen som samlende sak, og gå til felts mot sine gamle motstandere i den forsvarsvennlige leir, personifisert ved generalkrigskomissær Jens Bratlie. Til tross for at

⁹⁹ Demokraten 31.12.1914 s.2

verdenssituasjonen var ”saa mørk og nedværdigende som ingensinde”, beholdt Monsen en optimisme om at man i 1915, et stortingsvalgår, kunne lykkes i å oppnå noen antimilitaristiske mål. Til dette hørte for øvrig en vag hentydning til at man kanskje kunne vrake den sosialdemokratiske Internasjonalen og danne en tredje internasjonale.

Konklusjon

Som nevnt innledningsvis var Fredrik Monsen forsvarsminister både i Hornsruds regjering i 1928 og i Nygaardsvolds regjering fra 1935. I samme periode sto han sentralt i arbeidet med militærpolitikken i Stortinget, både for Kommunistpartiet og Arbeiderpartiet. Monsens engasjementet på dette feltet begynte imidlertid med i årene rundt første verdenskrig. Det er utviklinga av hans engasjement i den antimilitaristiske arbeiderbevegelsen som har vært tema for denne undersøkelsen.

Undersøkelsen har hatt to hovedproblemstillinger. For det første: Hva slags type antimilitarist var Fredrik Monsen i perioden før 1915, sammenligna med øvrige fredsforkjempere og krigsmotstandere i norsk politikk? Ut fra en antimilitaristisk typologi framlagt av Edvard Bull d.y., som er beskrevet innledningsvis i denne framstillinga, har jeg argumentert for at Monsen hadde et ståsted i både den klassekamporienterte, sosialistiske antimilitære tradisjonen og i en fredstradisjon med røtter i religiøs pasifisme. Dette førte til en flersidig antimilitær argumentasjon som kunne skape oppslutning blant de radikale, men også kunne bygge broer til borgerlige fredsvenner, som vi har sett i del 2 og 3 i denne framstillinga. Ut fra den andre hovedproblemstillinga, hva slags innvirkning fikk antimilitarismen på Monsens orientering overfor ledelsen og opposisjonen i Arbeiderpartiet, har jeg imidlertid argumentert for at militærspørsmålet satte Fredrik Monsen i politisk bevegelse. Som vi så i del 3 og 4 som omhandler året 1914, reagerte han sterkt på forsvarsktivismen i samfunnet, og søkte derfor lenger ut på venstrefløyen. Uenighet i militærspørsmålet innad i Arbeiderpartiet gjorde også at Monsen etter hvert tok entydig stilling på opposisjonens side, som en reaksjon mot at stortingsgruppa stemte for militær mobilisering og nøytralitetsvernet etter utbruddet av første verdenskrig i august 1914.

Oppsummering og tolkning

Det var langt fra gitt at Fredrik Monsen med sin bakgrunn skulle ta stilling for den nye retning i Arbeiderpartiet. Som vi så i del 1 vokste han opp i et hjem med stor politisk og organisasjonsmessig interesse, men med trygg forankring på borgerlig side. I den svært store familien ble kun Fredrik Monsen aktiv i arbeiderbevegelsen. Overgangen til en gradvis mer venstrevridd sosialisme og antimilitarisme skjedde dessuten etter en periode som aktiv politiker for Venstre. Samtaler med etterkommere bekrefter at Fredrik Monsen skilte seg ut som slektas ”røde får” – en omskriving av uttrykket ”det sorte får”. Folk i så vel lokalsamfunnet som i nær slekt kunne ha sterke meninger om hans sosialistiske og tidvis

revolusjonære oppfatninger.¹ Hvordan ble så Monsen overbevist om at sosialismen og antimilitarismen var de riktige standpunktene?

I del 1 undersøkte jeg en påstand fra Olav Larssen om at storlockouten sommeren 1911 var avgjørende for Monsens overgang til arbeiderbevegelsen. Monsen var ganske riktig aktiv som støttespiller for lockoutede arbeidere. Han må ha vært med i Arbeiderpartiet før 1911, men støtten til de lockoutede gjorde ham nok mer kjent lokalt. Hans økte partideltakelse i kjølvannet av lockouten skyldes samtidig at partiet på dette tidspunktet behøvde hans arbeidskraft for å utbedre den ferske partiavisa Demokraten, som sleit tungt økonomisk. I årene fram mot 1910 var Monsen også i ferd med å revurdere sitt gamle militærvennlige ståsted, som han ifølge eget utsagn dyrka under unionsoppløsninga i 1905. Eksakt når han ble antimilitarist er ukjent, men vi har sett at han sto fram våren 1913 og utfordra Hamars borgerlige politiske flertall med et antimilitaristisk forslag. Han ville fjerne kongetalen og ”militaristisk agitation” fra byens offisielle 17. mai-feiring.

Måneden etter 17. mai i 1913 var Monsen så ansatt som ny redaktør av Demokraten. Jeg har påvist at hans kandidatur fikk støtte fra flere fløyer, i en situasjon der ungdomsbevegelsen hadde kjørt en regelrett kampanje for å få den sittende, moderate redaktøren avsatt. Monsen var radikal nok for ungdommene, og samtidig sindig nok til å samarbeide med nettopp den avgående redaktøren. Her så vi et tidlig tegn på at Monsen inntok en mellomposisjon i Arbeiderpartiet. I del 2 argumenterte jeg så for at Monsen beholdt denne mellomposisjon i den første tida som redaktør, altså fram mot begynnelsen av 1914. Her kan man tydeligst kan avlese hans posisjon i partiet av hans holdning til militærstreikforslaget. Forslaget ble lansert av partiopposisjonen for å legge vekt på utenomparlamentarisk direkte aksjon, men Monsen stilte seg stort sett utenfor den pågående diskusjonen i partiet. Selv om han hadde klare antimilitaristiske holdninger ellers, tok han altså ikke side for partiopposisjonen ennå.

Videre markerte han avstand fra den opposisjonelle ungdomsbevegelsen i den forstand at han brukte den kristne religion som en fruktbar inngang til å spre det antimilitære budskapet. I en

¹ Samtaler med Even Lange 2.2.2012, Jørn Smedhus 26.4.2012, Trygve Monsen 2.5.2012. Enkelte lot også synspunktene på den radikale Fredrik Monsen prege synet på hans etterkommere, jf. Dagmar Loes beskrivelser av å vokse opp som barn av Olav Scheflo (og dermed som svigerinne av Fredriks sønn Per Monsen) i Meyer 2011:26-27. Samtidig var Monsen med sin bakgrunn og sin lærerstilling aldri ”utenfor” i samfunnet. Han dyrka blant annet amatørteater sammen med en av sine arge politiske konkurrenter, høyreredaktør og –politiker Erling Bühring-Dehli, som nevnt i del 1.

”opprinnelig” kristendom fant Monsen fredsideer som han så på som velegna til å mobilisere folk for antikrigsarbeid. Dette var fremmed i store deler av ungdomsbevegelsen, der man fant en antireligiøsitet som Monsen nok ikke delte, i hvert fall ikke i denne perioden. Monsen var imidlertid antiklerikal, og angrep pretestanden for dens manglende støtte til antimilitarismen. Kristne fredsvenner skulle derimot altså trekkes inn i det antimilitaristiske arbeidet under sosialismens fane. Også dette bidro til Monsens mellomposisjon i partiet, der han kunne satse på antimilitarismen som en samlende og mobiliserende sak.

Samtidig var Monsen opptatt å mobilisere støtte til den sosialistiske, klassekamporienterte varianten av antimilitarismen. Med utgangspunkt i Edvard Bull d.y.s antimilitaristiske typologi som beskrevet i innledningskapittelet, øyner vi dermed en politiker med ståsted i flere leire. Som vi så i del 2, advarte Monsen mot militærvesenet som et maktmiddel borgersamfunnet kunne bruke mot arbeiderbevegelsens frammarsj. Han var inne på dette allerede fra begynnelsen i Demokraten, og omtalte stadig eksempler fra utlandet på indre bruk av militæret. Særlig var eksemplene tatt fra arbeidslivskonflikter i Sør-Afrika, fra 1913 og utover i 1914.

I en mellomstilling mellom sosialistisk antimilitarisme og religiøs fredsaktivisme kommer sosialpasifismen, i henhold til Harald Berntsens bruk av begrepet, som det innledningsvis er redegjort for. Monsen argumenterte også ofte sosialpasifistisk, som vi så i del 2 og 3, med krav om at det måtte bevilges mer penger til sosiale formål og at militærbudsjettet var et spesielt velegna sted å kutte. Slike synspunkter kunne finne støtte hos både sosialdemokrater og borgerlige, under gitte omstendigheter. Monsen la imidlertid inn en klassebegrunnelse for sin sosialpasifisme. I hans øyne betød økte militærbevilgninger at arbeiderne skulle ”ribbes” for tilsvarende økte skatter. Økte bevilgninger ville ikke hjelpe mot ytre fiender, mente Monsen, men ville kun opprettholde offisersstanden som et overklassesegment. De ville heve lønn for ikke-produktivt arbeid, og kunne herse med vernepliktige fra arbeiderklassen under våpenøvelsene, mente Monsen. Denne klasseorienterte vrien på sosialpasifismen kom til uttrykk allerede i 1913, som vi så i del 2, og gjorde at Monsen nok utvikla en mer uforsonlig holdning overfor de borgerlige myndighetene. Dermed fikk hans sosialistiske antimilitarisme etter hvert større betydning enn hans ståsted i den religionsinspirerte fredstradisjonen.

I mellomtida brukte Monsen imidlertid sosialpasifismen taktisk, for å appellere til borgerlige politikere som kunne tenkes å støtte militærkutt av sparehensyn. Som vi har sett gjorde han

dette særlig fra årsskiftet 1913–1914. Da hadde militære autoriteter og andre forsvarsvenner framsatt krav om styrkelse av forsvaret, deriblant ett års verneplikt, og økte bevilgninger til militæret kom dermed høyt på den politiske dagsorden i Norge. For å hindre kravene i å få gjennomslag, appellerte Monsen altså til borgerlige politikere, særlig i Venstre, samtidig som han tok avstand fra de mest militærvennlige i Venstre, Høire og blant forsvarsaktivistene utenom politikken. Jeg mener at denne appelltaktikken utgjorde en egen fase i Monsens utvikling våren 1914, der han ikke helt hadde gitt slipp på sitt tidligere parti, men likevel var i gradvis overgang mot venstrefløyen i politikken. Monsen kom til en erkjennelse om at den antimilitære kampen måtte føres mot en samla borgerlig side etter at Venstres stortingsgruppe godtok ekstraordinære militærbevilgninger i begynnelsen av mai 1914.

Monsen kom også til denne erkjennelsen på grunn av det mer konfrontasjonspregede forholdet mellom myndighetene og arbeiderbevegelsen som vokste fram fra mars 1914. Da ungdomsbevegelsens i mars utga et klistremerke med det brukne gevær som motiv, var nok hensikten å sette antimilitarismen på spissen, skape oppmerksomhet og tiltrekke sympatisører. Merket skulle klistres på blant annet brev, og den påfølgende sensuren fra postverket med støtte fra regjeringa førte til en bølge av antimilitaristisk indignasjon. Det samme gjorde uenighetene om hvordan 17. mai burde feires i 1914² – med eller uten henvisninger til at monarkiet og forsvaret spilte en positiv rolle for Norge? Monsen forsøkte som i 1913 å få holdt ”forsvarsagitationen” utenfor nasjonaldagen, men ble kontant avvist i 17. mai-komiteen.

Monsen så denne avvisninga av et ”nøtralt” 17. mai-program, samt ønskene om nye militærbevilgninger og den ”russiske” merkesensuren, i sammenheng med et spesielt fenomen i Norge, nemlig hundreårsjubileet for Grunnloven og selvstendigheten man oppnådde i 1814. Monsen anså at han i mangt og meget var på linje med grunnlovsfedrene, blant annet i kampen for opplysning og frihet.³ I hans øyne la borgersamfunnet nasjonalisme og sjåvinisme til grunn for det som ble den offisielle feiring av jubileumsåret. Han så imidlertid på dette som en nasjonal ”rus” som nok ville svinne hen utover i jubileumsåret. Inntil videre ville han motvirke ”rusen” med agitasjon og informasjon. Blant annet trykte han den sosialistiske historikeren Edvard Bull d.e.s tolkninger av 1814-hendelsene som artikkelserie. Som vi så i begynnelsen av del 3 satte skolelæreren Monsen i hovedsak sin lit til slike virkemidler, selv

² Og til dels 1. mai, men den feiringa var jo ikke noe fellesforetagende for samfunnsgruppene. Her ble arbeiderbevegelsen derimot provosert av motdemonstrasjoner, ifølge *Demokraten* 14.5.1914 s.1 (sitert i del 3).

³ Her kunne det gjøres en undersøkelse av Monsens forhold til frihetsbegrepet med utgangspunkt i Finn Olstads tolkning av 1900-tallshistorien i Norge, *Frihetens århundre*. Olstad 2010.

om han nå og da kunne framsette fulgte trusler om at *hvis myndighetene begynte* med maktbruk, *kunne* det bli besvart av arbeiderne. Monsens standpunkt i den perioden som her er undersøkt var likevel at man skulle *avvæpne*.

Uttalelsene om at "rusen" skulle svinne hen, føyer seg for øvrig inn blant ei rekke andre tilfeller der Monsen søkte å vri et negativt utgangspunkt eller midlertidig tilbakeslag for sitt standpunkt til en optimisme, en tro på at "vor tid, antimilitarismens tid" ville komme for alvor. Til denne optimismen må det ha spilt inn at Monsen kom inn i arbeiderbevegelsen i en periode med organisatorisk vekst, som vi så i del 1. Allment bygde han dessuten på en tese om at historiens gang førte fram mot sosialisme. Monsen mente å vite at hans ideer ville gjennomføres.⁴ Han var overveiende optimistisk til hva det internasjonale sosialdemokratiet, som han var orientert om,⁵ kunne utrette av fredsarbeid. Som vi så i slutten av del 3 sto særlig sommeren 1914 i internasjonalismens tegn for Monsen. Han ville vri de daværende krigsutsikter til noe positivt, ved å mene at fredsarbeidet fortsatt kunne bli av betydning. Sosialdemokratiet sto nå så sterkt at man måtte påregne en "kommende fredstid", siterte han svenske Hjalmar Branting på i midten av juli 1914. Om lag fem måneder ut i verdenskrigen fastslo Monsen like optimistisk at det nå var ganske uvisst når massene ville samle seg om sosialismen som folkekrav. "Men en gang vil det ske", het det, som vi så i slutten av del 4.

Ellers beholdt Monsen våren 1914 sin posisjon mellom fløyene i Arbeiderpartiet. I denne perioden ser vi det tydeligst ved at hans beskjedne omtale av landsmøtet Ungdomsforbundet holdt i påsken. Militærstreikforslaget var oppe til behandling her, men han polemiserte verken for eller mot det. Han var mer opptatt av antimilitarismen som samlende sak i arbeiderbevegelsen enn av ulike fløyforslag. At Monsen på dette tidspunktet hadde opptrappa sitt forsvar av antimilitarismen fra angrep utenfra, som merkesensuren, forsterka bare tendensen. Som vi også så i del 3 tok han heller ikke stilling i et annet diskusjonsspørsmål som dukka opp våren 1914, nemlig om Arbeiderpartiets program tilsa avvæpning med en gang partiet fikk flertall, eller om man skulle se situasjonen an.

⁴ Jorunn Bjørgum påviser også en slik "viten" om sosialismens riktighet hos Martin Tranmæl. Bjørgum 1998: 519. Yngvar Øian og Lars A. Døvle Larssen finner den samme optimismen på vegne av sosialismen hos Olav Scheflo. Øian 1993:8-10, Døvle Larssen 1996:215

⁵ Monsen siterte mange utenlandske presseorganer, selv om noe nok var tilsendt pressebyråstoff. Dødsfallet til SPD-grunnlegger August Bebel ble f.eks. markert med en dobbeltleder i Demokraten 15.8.1913 og 16.8.1913. Olav Larssen har framstilt Monsen som en utpreget lokalpolitiker. Larssen 1969:27-28. Det stemmer delvis, og kom særlig til syne rundt kommunevalgene, men Monsen hadde altså også et visst internasjonalt utsyn.

Monsens tendens til å vektlegge de samlende aspektene ved antimilitarismen, viste seg også i tida etter at første verdenskrig brøt ut i månedsskiftet juli–august 1914. Som vi så i del 4, konsentrerte Monsen seg om et taktisk forsvar av sosialdemokratiet og antimilitarismen mot forskjellige framstøt utenfra. Det gjorde han i nesten to måneder. Én innvending mot sosialdemokratiet gikk på at antimilitarismen ikke lenger var holdbar, at den var for utrygg i en krigssituasjon. Monsen mente at krigen var desto større grunn til å beklage at antimilitarismen ikke var brukt som rettesnor i europeisk politikk. Han brukte også plass på anklagene om at de europeiske sosialdemokratiske partier som stemte for sine lands deltakelse i krigen, hadde brutt det antimilitære program. Norge fikk også sin variant av dette spørsmålet, da Arbeiderpartiets stortingsgruppe i midten av august 1914 godtok militær mobilisering til et nøytralitetsvern. En stund avviste Monsen at det antimilitære program var brutt, i polemikk med borgerlige aviser. Også her var det politikeren i en mellomposisjon som talte, med fokus på at antimilitarismen skulle være en samlende sak innad.

I slutten av september bestemte han seg imidlertid for å gå ut med offentlig kritikk av stortingsmennene. Som vi så i del 4 deltok Monsen på et partimøte der han ”imøtegikk” Karl Amundsen fra stortingsgruppa og kritiserte gruppas stemmegiving. Utover høsten bekrefta Monsen sin holdning i en påfølgende polemikk med en lokalpolitiker som var positiv til stortingsgruppa. Monsen la seg nær det opposisjonelle Ungdomsforbundet med deltakelse i og god avisomtale av deres arrangementer. Blant annet var han overveiende positiv til en foredragsturne av Ungdomsforbundets kontroversielle redaktør Eugène Olaussen. Med dette tonte han flagg på opposisjonens side i Arbeiderpartiet, som jeg argumenterte for i del 4.

Nesten samtidig som Monsen gikk ut med sitt fløy-valg, i slutten av september, annonserte Norges regjering at den nå forbød ”forsvarsfiendtlig agitation” gjennom en provisorisk anordning. Utenlandske antimilitarister var allerede rettsforfulgt, og anordninga i seg selv samt de nye rettsprosesser som fulgte av den – hvor Monsen også fikk en anmeldelse mot seg, som ble henlagt i november 1914 – hadde en radikaliserende og mobiliserende virkning på arbeiderbevegelsen, som det ble argumentert for i del 4. Protestmøter ble holdt ut året, noen med Monsen som hovedtaler. Denne nye runden med konfrontasjoner mellom borgersamfunn og antimilitarister, jamfør merkesensuren og mai-feiringene på våren, synes å ha bidratt til å sementere Monsens stilling i opposisjonen i Arbeiderpartiet. Mot slutten av høsten gjenopptok forsvarsaktivistene for øvrig sin kampanje for ett års verneplikt. Det hadde samme effekt;

Monsen reagerte negativt på kampanjen og ble sikker på sin nye orientering mot den radikale opposisjonen i Arbeiderpartiet.

Alt i alt har jeg argumentert for at *militærspørsmålet* hadde den viktigste innvirkninga på Monsens utvikling henimot den nye retning i Arbeiderpartiet. I del 3 og 4 så vi at Fredrik Monsen fra sommeren 1914 fikk for vane å lage oppsummeringer, såkalte ”synderegistre” over hva Venstre hadde gjort galt. Konflikten i arbeidslivet fikk en del oppmerksomhet i disse oppsummeringene, særlig forslaget om å innføre tvungen voldgift som Monsen var sterkt imot. Det var imidlertid militærspørsmålet som fikk størst oppmerksomhet, herunder relaterte saker som de forskjellige sensurtiltakene mot antimilitaristiske ytringer. En bør derfor gå ut ifra at Monsens utvikling mot den nye retning begynte våren 1914. Skuffelsen han da opplevde over politikken som de borgerlige partiene førte, ble skjellsettende. I denne perioden tok han derfor betydelige skritt vekk fra sitt tidligere parti Venstre, med merkesensuren, mai-feiringene og bevilgninga av ekstraordinære forsvarsmillioner som bakteppe.

Snart så han ikke engang for seg et taktisk samarbeid med partiet. Arbeiderpartiet måtte kjempe den antimilitære kampen, noe som kan ha gjort Monsen mer opptatt av at partiet skulle velge ”riktige” linjer, og markere seg enda tydeligere som antimilitært parti. Jeg mener at dette åpna for at han i neste omgang kunne orientere seg mot venstrefløyen i Arbeiderpartiet, noe som ble utløst av stortingsgruppas stemmegivning i august 1914. Dette ser vi ved at Monsen ikke bare deltok i den parti-interne protestbølgen mot stortingsgruppa, men at den provisoriske anordning skapte en forlengelse av den samme protestbølgen. Forsøket på å forby antimilitarismen ble en anledning til at også den gamle retning i Arbeiderpartiet kunne slutte seg til ”klare” linjer i den antimilitære politikken, på opposisjonens premisser. Jorunn Bjørgum fant i sin doktoravhandling at den provisoriske anordning og rettsprosessene høsten 1914 førte til ei slutning i rekkene i Arbeiderpartiet. Undersøkelsen av Fredrik Monsen og hans hjemdistrikt synes å bekrefte dette. Ei rekke personer fra den gamle retning invitert til møter på Hedemarken for å gjenoppta den felles kampen mot militærvesenet. Dessuten ble et uforbeholdent forsvar av den antimilitaristiske stortingsmannen Ole Gausdal en del av Monsens høstlige kampanje mot forsvarsaktivismen, kun måneder etter at Gausdal som medlem av stortingsgruppa hadde ”sviktet”.

Bildet av Monsen som en politiker i utvikling, i overgang fra en politisk fløy til en annen, likner bildet som er tegna av flere andre arbeiderredaktører i denne perioden. Olav Scheflo,

kjent som en av de fremste politikerne hos den nye retning fra 1918, inntok fortsatt en sentrumsposisjon i bevegelsen så seint som til 1917. Fra han ble Arbeidets redaktør i 1914 hadde Scheflo nettopp ”et ønske om å stå utenfor stridighetene i arbeiderbevegelsen”, og om ”åpenhet i valg av framgangsmåter”, før han ble radikaliseret av den russiske revolusjon.⁶ Videre gikk Torgeir Vraa fra en sterkt Tranmæl-kritisk posisjon på partiets høyrefløy til å støtte den nye retning i 1918. Vraa var etablert i partiet, idet han kom over fra Venstre så tidlig som i 1897 og var både stortingsmann og landsstyremedlem før 1910. Hos ham så man tidlige tegn på venstredreining i 1915, før han ble radikaliseret for alvor i 1917.⁷

En må merke seg at Monsen, som kom relativt seint med i partiet, også forlot den mellomposisjonen han hadde på et såpass tidlig tidspunkt som september 1914. Forklaringa kan rett og slett være at Monsen var mer interessert i militærpolitikk, og lot begivenheter på dette politiske feltet spille mer inn på sitt eget politiske standpunkt enn hva vanlig var. Det blir en hypotese, men rimer med den detaljerte interesse for forsvarssaker som han seinere viste som medlem av militærkomiteen på Stortinget.⁸ Dette førte nok i sin tur til utnevnelsen som Arbeiderpartiets forsvarsminister i 1928 og 1935.

Veien videre – for Monsen og for forskningen

For å få noen ledetråder til hvilke problemstillinger som kan være interessant å undersøke videre, må en først foreta noen gløtt på Fredrik Monsen utover tidsrammene i denne undersøkelsen. En gjennomgang av Monsens aktivitet våren 1915 viser at han fortsatte å støtte opposisjonen i partiet. Han gjentok sin begeistrede omtale av redaktør Eugène Olaussen som ble invitert til to foredragsturneer på Hedemarken, og talte selv om krigen og sosialdemokratiet for det lokale ungdomslaget. Han ga så sin tilslutning til at Arbeiderpartiets programpost ble presisert i radikal retning på partiets landsmøte i 1915. En spesialkomité i partiet hadde innstilt på at den eksisterende programposten ”militarismens avskaffelse” måtte forstås som umiddelbar avvæpning så snart partiet fikk flertall, samt at den samme posten skulle innskjerpes fra ”militarismens avskaffelse” til ”avvæpning”. Etter at landsmøtet hadde vedtatt denne innskjerping uttalte Monsen med ”særlig tilfredshet” at ”de rake, radikale standpunkter” var blitt ”slaat fast”.⁹

⁶ Øian 1994:155-160, jf. Terjesen 2004: ”Gjennom sine lederartikler plasserte Scheflo seg i det politiske sentrum i arbeiderbevegelsen”.

⁷ Colbensen 2001:122-128

⁸ Manuskript av Morten Haave (2011) om Fredrik Monsen som militærpolitiker på Stortinget 1926–1927, 22 s.

⁹ Manuskript av Morten Haave (2012) om Fredrik Monsen foran Arbeiderpartiets landsmøte i 1915. For mer om

Arbeiderpartiet fikk ikke umiddelbart nok framgang til å vinne mandatet i mjøsbykretsen ved stortingsvalget 1915,¹⁰ men ved kommunevalget 1916 gikk Arbeiderpartiet fram i Hamar, og med støtte fra Ædruelighetspartiet ble Monsen valgt som byens ordfører.¹¹ Deretter ble han stortingskandidat i 1918, men tapte mot Høires kandidat Elias Trætteberg.¹² Monsen hadde da trukket seg som redaktør i Demokraten. Han sa opp i april 1916 – det har ikke lyktes å finne noen eksakt begrunnelse – og overlot jobben til Paul Olsen Løkke den 28. september 1916.¹³ Med redaktørskiftet forsvinner et viktig kildegrunnlag til Monsens meninger og politiske utvikling. Demokraten under Løkkes redaktørtid kan nok likevel brukes til å kartlegge den nye ordfører Monsens stillingtagen til emner som den russiske revolusjon i 1917 og de påfølgende diskusjonene fram mot Arbeiderpartiets landsmøte i 1918, da opposisjonen tok over makten i partiet. Også arkiver fra den militære etterretning, som kartla den norske antimilitarismen systematisk fra 1917,¹⁴ henviser muligens til Monsens aktivitet. Ellers er det en mulighet for at Monsen i sin ordførerperiode ble overveiende opptatt av lokalsaker.

Det er ved Monsens inntreden på Stortinget etter valget i 1921, etter overgangen til flermannskretser, at man igjen får et godt kildegrunnlag til Monsen som militærpolitiker. På Stortinget blir talerne nøyaktig stenografert, selv om ytringskonteksten også her må drøftes – i hvilken grad representantene ga uttrykk for sin personlige mening eller for partiprogrammet. I sin første stortingsperiode var ikke Monsen av dem som hyppigst besøkte talerstolen, men fra han kom inn i militærkomiteen fra 1925 er det mye å hente.¹⁵ Av interesse i denne perioden er også hans forhold til Olav Scheflo. Som vi nevnte ovenfor ble Scheflo radikalisert, og han sto Monsen nær både politisk og personlig. Monsens sønn Per ble gift med Scheflos datter Beret.¹⁶ Under partistridighetene i november 1923 befant Monsen seg på Scheflo-fløyen som forlot Arbeiderpartiets landsmøte, syngende på Internasjonalen, for å stifte Norges

landsmøtet se Bjørgum 1998:208-215.

¹⁰ "Norges offisielle statistikk. VI. 65. Stortingsvalget 1915". Statistisk Sentralbyrå, s.160. Kandidaten som ble stilt opp av Arbeiderpartiet var Arnold Hazeland, sorenskriver i Lillehammer.

¹¹ Demokraten 30.12.1916 s.2, Lillevold 1949:398

¹² "Norges offisielle statistikk. VI. 150. Stortingsvalget 1918". Statistisk Sentralbyrå, s. 164. Stemmetallene var 1 443 mot 1 772. Trætteberg var for øvrig både skolemann og redaktør, slik som Monsen.

¹³ Demokraten 6.4.1916 s.2, 29.8.1916 s.2, 28.9.1916 s.1. Olav Larssen sa opp samtidig med Monsen, visstnok fordi han ønska "en skikkelig fast jobb" før han skulle gifte seg. Larssen 1969:49. "Vi slapp ikke fri for den evige økonomiske pine", skriver Larssen videre, og antyder med det at lønnsforholdene var usikre. Larssen 1969:29. Monsen hadde imidlertid sin stilling i skolen å gå tilbake til.

¹⁴ Agøy 1997:71-72, Pettersen 2010

¹⁵ Opptelling av Monsens stortingsinnlegg, notat av Morten Haave.

¹⁶ Samtaler med Tore Pryser 1.8.2009 og med Trygve Monsen 2.5.2012

Kommunistiske Parti. NKP fikk også med seg Demokraten, som tidligere på året hadde skifta navn til Arbeideren, og ved stortingsvalget i 1924 klarte NKP med Monsen som toppkandidat å sjalte ut Arbeiderpartiet helt fra mjøsbykretsen. Videre på NKPs valgliste fant man navn som Niels Ødegaard (ordfører i Gjøvik) og Waldemar Carlsen (partiredaktør i Kongsvinger).

Med til historien hører det at Ødegaard forlot NKP allerede i 1924, og Carlsen forlot partiavisa på Kongsvinger i 1925 – fordi det ikke lenger var lønn å få. Da Monsen så forlot NKP i januar 1927, hadde han som bladstyreformann i Arbeideren gitt støtte til en artikkel av Olav Larssen, nå redaktør, som tok til orde for partisamling på venstresida. Dette samsvarte ikke med NKPs linje, og noen uker etter var begge ute av partiet. Til grunn for ønsket om partisamling lå muligens Monsens erfaringer fra Stortingets forsterkede militærkomité som på dette tidspunktet skreiv en innstilling om ny forsvarsordning. Her synes han å ha innleda et samarbeid med Arbeiderpartiets Børge Olsen-Hagen, i første rekke om å skrive mindretallets innstilling i nevnte komité. Samarbeidet fortsatte deretter over flere år, i nye saker og i nye komiteer. Det er ikke usannsynlig at det var en gjensidig påvirkning mellom de to.¹⁷

Samarbeidet med Børge Olsen-Hagen, som strakte seg ut på 1930-tallet, bør i hvert fall kartlegges for å finne ut hvorvidt Olsen-Hagen kan ha hatt innvirkning på Monsens gjeninntreden i Arbeiderpartiet. Hvordan skal samarbeidet om mindretallsinnstillinga tolkes i lys av at de tilhørte forskjellige partier? Også en mer systematisk undersøkelse av holdningene i avisa Arbeideren, særlig i 1926 samt perioden 1924–1925 da Monsen var midlertidig redaktør i avisa, kan kaste lys over Monsens militærpolitikk i NKP-perioden. Alt i alt ville en undersøkelse av Monsen som militærpolitiker på Stortinget på 1920- og 1930-tallet tjene til å danne det nødvendige bakteppet for et annet viktig spørsmål, nemlig når Fredrik Monsen egentlig snudde i militærspørsmålet og begynte å jobbe for et militært forsvar. At han snudde på denne måten, vet vi allerede,¹⁸ men hans virke som forsvarsminister kan ikke forstås ordentlig uten å ha undersøkt hans tidligere arbeid. Forhåpentlig vil framstillinga som her foreligger, danne et tilsvarende bakteppe som kan kaste lys over stortingsmannen og forsvarsministeren Fredrik Monsen kan forstås ved neste forskningsmessige korsvei.

¹⁷ Upublisert manuskript av Morten Haave (2011) om Fredrik Monsen som militærpolitiker på Stortinget 1926–1927, 22 s. Olsen-Hagen døde i 1936.

¹⁸ Se innledningskapittelet.

Jeg har i denne undersøkelsen påvist ei rekke forhold om Fredrik Monsen som ikke har vært nevnt i litteraturen. Det gjelder for det første hans bakgrunn i et borgerlig familiemiljø og hans engasjement i partiet Venstre. Denne bakgrunnen og tilhørigheten stiller Fredrik Monsens seinere, energiske antimilitarisme i et nytt lys. Etter å ha kommet inn i bystyret for Venstre, brukte han ikke mange år på å gå over til arbeiderbevegelsen. Med en kombinasjon av heldige omstendigheter og hans eget arbeid og aktivitet med partiavisa Demokraten, ble han redaktør i avisa. Han hadde markert seg med antimilitarisme før han ble ansatt, og som redaktør begynte han snart å fylle spaltene med militærkritisk stoff.

Det som jeg videre har påvist, at Monsen inntok en mellomposisjon i Arbeiderpartiet i ei tid, er ikke så overraskende sett i lys av at han fortsatt var ganske ny i partiet da han tok over som redaktør i juni 1913. Hans måte å se antimilitarismen på, forbandt ham dessuten med både sosialistene og de mer religiøse fredsvennene. Han valgte imidlertid å nærme seg venstrefløyen i Arbeiderpartiet, først med små skritt våren 1914 da han ga opp sine taktiske appeller til borgerlige politikere, seinere etter krigsutbruddet høsten 1914 da han tok stilling for venstrefløyen ved å kritisere stortingsgruppa og rose Ungdomsforbundets linje. Det er åpenbart at han ble på venstrefløyen også i de kommende årene, i og med at han ble med i Norges Kommunistiske Parti fra 1923. At Monsen vektla antimilitarismen som samlende sak innad i arbeiderbevegelsen, samtidig som han orienterte seg mot venstrefløyen, kan også være interessant som et utgangspunkt for å tolke hans syn på partisplittelsene på 1920-tallet. Endelig kan det at han viste seg å endre mening i lys av nye hendelser og begivenheter – jamfør hans ferd fra Venstre til venstrefløyen i Arbeiderpartiet på få år – kanskje kaste lys over hans retur fra NKP til DNA i 1927, og muligens også hans endrede syn på avvæpning før andre verdenskrig.¹⁹ Det er mange spennende forskningsspørsmål som gjenstår for å få undersøkt Fredrik Monsen og hans plass i Arbeiderpartiets og antimilitarismens utvikling.

¹⁹ Se innledningskapittelet.

Litteratur og kilder

Litteratur

En asterisk * betegner litteratur som ikke er sitert i denne masteroppgaven, men som likevel kan være av interesse for den som studerer samme tema og tidsrom.

Hovedoppgaver og avhandlinger er avlagt i faget historie, med mindre annet er spesifisert.

Agøy, Nils Ivar (1987). *Kampen mot vernetvangen. Militærnekterspørsmålet i Norge 1885-1922*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave)

Agøy, Nils Ivar (1997). *Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940. Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget (doktoravhandling, utgitt i serien Acta humaniora)

Agøy, Nils Ivar (2000). "Et floket partnerskap. Fredsbevegelsen og arbeiderbevegelsen til 1940". *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. Oslo: Arb.ark.

Agøy, Nils Ivar (2001). *For konge og fedreland? Offiserer, politikk, unionsstrid og nasjonalisme 1890–1905*. Oslo: Den norske historiske forening.

*Agøy, Nils Ivar (2002). "Forsvarshistorie på gyngende grunn". *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 43(4): 587-595

*Agøy, Nils Ivar (2003). "Skjellsord og stråmenn, men ingen svar. Sluttkommentar til Rolf Hobson og Tom Kristiansen". *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 44(2): 275-281

Agøy, Nils Ivar (2011). *Kirken og arbeiderbevegelsen*. Bergen: Fagbokforlaget

Amdal, Rolv Asbjørn (1975). *Presse og parti – en studie av Arbeiderpressen. Mediabedrift eller partiorgan?*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave i statsvitenskap)

Anderson, Gidske (1981). *Halvard Lange. Portrett av en nordmann*. Oslo: Gyldendal

Bakke, Karl (red., 1952). *Norske skolefolk*, bind 2. Stavanger: Dreyer

Batzer, Arild (1978). "Antimilitarisme", i: Dahl, Hans Fredrik et al (red.). *Pax leksikon*, bind 1. Oslo: Pax forlag

Berntsen, Harald (1991). *I malstrømmen. Johan Nygaardsvold 1879–1952*. Oslo: Aschehoug

Bjørgum, Jorunn (1998). *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906–1918*. Oslo: Universitetsforlaget (doktoravhandling, utgitt i serien Acta humaniora)

Bjørgum, Jorunn (2005). "Unionsoppløsningen og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse", i: Eriksen, Knut Einar et al (red.). *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. Oslo: Arb. ark.

Bjørnson, Øyvind (1990). *På klassekampens grunn 1900-1920*. Bind 2 av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Tiden

Borgersrud, Lars (1975). *Nye momenter til forståelse av moderne norsk krigshistorie. Trekk ved den militærpolitiske utviklinga i Norge 1918–40, og begrensninger de la på den norske krigføringa i 1940*. Bergen: Universitetet i Bergen (hovedoppgave)

Borgersrud, Lars (2000). *Konspirasjon og kapitulasjon. Nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940*. Oslo: Oktober

Brandt, Peter (1996). "Første verdenskrig og den europeiske arbeiderbevegelsen", i: Bergh, Trond et al (red.). *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. Oslo: Arb.ark.

Bull, Edvard d.e. (1929). "Den moderne pressen som historisk kilde". *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. 2 (2), s. 1-30. Tilgjengelig online, sist besøkt 1.5.2012:
<http://nile.lub.lu.se/ojs/index.php/scandia/article/view/1568/1270>

Bull, Edvard d.y. (1948). *Arbeiderklassen i norsk historie*. 2. utg. Oslo: Tiden

Bull, Edvard d.y. (1967). "Antimilitarismen i norsk arbeiderbevegelse", i: Kolstad, Arnulf (red.). *Nei, vi elsker. Politisk militærnektning*. Oslo: Pax

Baalsrud, Terje (1985). *Politikken mot forsvaret – frem mot 1940. En dokumentasjon*. Oslo: Institutt for forsvarsopplysning

Colbensen, Christin (2001). *Torgeir Vraa og norsk arbeiderbevegelse i perioden 1911 til 1918*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave)

Dahl, Hans Fredrik og Bastiansen, Henrik G. (2000). *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Oslo: Cappelen

Dahl, Hans Fredrik (1981) "En høyrebølge ned og opp. Høyre under Gunnar Knudsen – en lærepenge for 80-årene?", i: Hagtvatn, Bernt og Bjørklund, Tor (red.). *Høyrebølgen – epokeskifte i norsk politikk?*. Oslo: Aschehoug

Dahl, Hans Fredrik (2001). *De store ideologienes tid 1914–1955*, bind 5 av *Norsk idéhistorie*. Oslo: Aschehoug

Dahl, Hans Fredrik (2004). *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget*. Oslo: Damm

Danielsen, Rolf (1975). "Forsvarsforliket av 1937", i: Dahl, Ottar et al (red.). *Makt og motiv. Festskrift til Jens Arup Seip*. Oslo: Gyldendal

Døvle Larssen, Lars Andreas (1996). "En uforbederlig optimist". *Social-Demokratens utenrikspolitiske linje i Olav Scheflos redaktørtid 1918–1921*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave)

Eide, Martin (2000). *Den redigerende makt. Redaktørrollens norske historie*. Kristiansand: IJ-forlaget

Eriksen, Knut Einar (1972). *DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948–49*. Oslo: Gyldendal

Espeland, Arne (red., 1934). *Norske skolefolk*. Stavanger: Dreyer

Evensen, Johs et al (1957). *Hamar typografiske forening gjennom 75 år 1882–1957*. Hamar: Hamar typografiske forening

Fagertun, Fredrik (1983). *Den indre militære beredskapen i mellomkrigstida*. Tromsø: Universitetet i Tromsø (hovedoppgave)

Fagertun, Fredrik (1984). *Militærmakten og "den indre fiende" 1918-1940*. FHFS-notat 7/1984. Oslo: Forsvarshistorisk forskningssenter

Falahat, Ann (2003). "Monsen, Randi", i: Helle, Knut et al (red.). *Norsk biografisk leksikon*, bind 6. Oslo: Kunnskapsforlaget

Fladsrud, Torolv et al (red., 1967). *Hamar lærerskole 100 år*. Hamar: Hamar lærerskole

Foss Halvorsen, Kari (1976). *Militærstreikaksjonen i 1924*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave)

Franzén, Nils-Olof (1986). *Undan stormen. Sverige under første världskriget*. Stockholm: Bonniers

Friis, Jakob (1933). "Antimilitarisme", i: Friis og Hegna (red.). *Arbeidernes leksikon*, bind 1. Oslo: Arbeidermagasinets forlag

Fuglum, Per (1989). *Én skute – én skipper. Gunnar Knudsen som statsminister 1908–10 og 1913–20*. Trondheim: Tapir

Gjerdåker, Brynjulv (1998). *Stiftstad og bygdeby. Hamars historie 1935–1991*. Hamar: Hamar kommune

Gram, Harald og Steenstrup, Bjørn (1950). *Hvem er hvem?*. Oslo: Aschehoug

Gynnild, Hans Erik (1987). *Brobyggeren, fedrelandsvennen og opplysningsmannen Ole Øisang. En ideologisk undersøkelse 1915–1924*. Trondheim: Universitetet i Trondheim (hovedoppgave i historie)

Haffner, Vilhelm (1949). *Biografier*, bind 1 av *Stortinget og statsrådet 1915–1945*. Oslo: Aschehoug

Halvorsen, Terje (2003). *Partiets salt. AUFs historie*. Oslo: Pax

Hauglid, Stein B. og Gauslaa, Stein (1997). *Vi. En bok om ledere*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk

*Helle, Egil (2003). "Monsen, Per", i: Helle, Knut et al (red.). *Norsk biografisk leksikon*, bind 6. Oslo: Kunnskapsforlaget

Hobson, Rolf og Kristiansen, Tom (2001). *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse, 1905–1940*. Bind 3 i *Norsk forsvarshistorie*. Bergen: Eide

*Hobson, Rolf og Kristiansen, Tom (2003). "Det 'lille hamskiftet' i norsk militærhistorie. Den indre sikkerhetsberedskapen i mellomkrigstiden – og alle de andre temaene i norsk forsvarshistorie". *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 44(2): 249-273

Hoel, Oddmund L. (2011). *Mål og modernisering 1868–1940*. Oslo: Samlaget

Høeg, Tom Arbo (1973, red.) *Norske aviser 1763–1969: en bibliografi*. Bind 1. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo

Høgevoll, John (1974). *Hvem sviktet? Generalmajor Høgevoll om forsvar og forsvarspolitik i Norge 1924–1940*. Oslo: Gyldendal

Haanes, Vidar (2002). "Konow, Carl", i: Helle, Knut et al (red.). *Norsk biografisk leksikon*, bind 5. Oslo: Kunnskapsforlaget

Haave, Carl (1922). *Hamar typografiske forenings festskrift i anledning 40 årsjubileet 1882–1922*. Hamar: Hamar typografiske forening

Haave, Morten (2011). *Otto Monsen (19.8.1887 – 14.12.1979)*. Oslo: Akershus friidrettskrets. Tilgjengelig online, sist besøkt 17.1.12:
http://www.friidrett.no/nyheter/akershus/Documents/Otto_Monsen.pdf

Haave, Morten (2012). Artikkel om Carl Haave, under publisering.

Jo, Rob (1949). *Sivilt vanvidd og militær fornuft foran 9. april*. Stavanger

Johansen, Per Ole (1981). "Arbeidervern og revolusjonsfrykt. Borgerlige politikeres reaksjon på vedtakene om å danne permanente arbeidervern i begynnelsen av 1930-årene". *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*. 6(1): 131-178

Kirkhusmo, Anders (2005). "Sosialister og nasjonalister? Det norske Arbeiderparti i 1905", i: Eriksen, Knut Einar et al (red.). *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. Oslo: Arb. ark.

Koht, Halvdan (1947). *Norsk utanrikspolitikk fram til 9. april 1940. Synspunkt frå hendings-tida*. Oslo: Tiden

Kokkvoll, Arne. *Johs. Nesse, en konservativ presseman i 1930-årene*. Oslo: Schibsted

Kristiansen, Tom (1988). *Mellom landmakter og sjømakter. Norges plass i britisk forsvars- og utenrikspolitikk 1905–1914*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave)

Krogshus, G. og Rian, Jon (1928). *Godtemplarordenen i Norge 1892–1927. Norges Storlosje*. Trondhjem: IOGTs norske forlag

Lahlum, Hans Olav (2007). *Oscar Torp. En politisk biografi*. Oslo: Cappelen

Lange, Halvard (1939). "Arbeiderpartiet 1905–1914", i: Koht, Halvdan (red.), bind 2 av *Det Norske arbeiderpartis historie 1887–1937*. Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag

Larssen, Olav (1935). *Beretning for Hamar Arbeiderblad gjennom 10 år*. Hamar. Hamar Arbeiderblad

Larssen, Olav (1969). *Sti gjennom ulendt terreng. Læretid, partistrid, ny vekst*. Oslo: Aschehoug

Lillevold, Eyvind (1949). "Byen fra 1849", i: Lillevold, Eyvind (red.). *Hamars historie*. Hamar

Lindbäck-Larsen, Odd (1973). *Veien til katastrofen*. Oslo: Aschehoug

Lundestad, Svein (1974). *Arbeiderpartiet og forsvaret 1935–1939*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave)

Mackie, Thomas T. og Rose, Richard (1991). *The International Almanac of Electoral History*. 3. utgave. Washington, DC: Congressional Quarterly

Maurseth, Per (1987). *Gjennom kriser til makt 1920–1935*. Bind 3 av Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Oslo: Tiden

Meyer, Sidsel (2011). *Dagmar Loe. Reporter*. Bergen: Happy Jam Factory

Moseng, Martin (2007). *Jacob Vidnes og militærspørsmålet 1912–1918*. Oslo: Universitetet i Oslo (masteroppgave)

Nordby, Trond (red., 1985). *Biografier*, bind 1 av *Storting og regjering 1945–1985*. Oslo: Kunnskapsforlaget

Nåvik, Ørnulf (1997). *Vernepliktens historie 950–1996*, 2. utg. Bind 8 av *Hærens historie*. Oslo: Elanders forlag

Oftestad, Bernt Torvild (2002). "Klaveness, Thorvald", i: Helle, Knut et al (red.). *Norsk biografisk leksikon*, bind 5. Oslo: Kunnskapsforlaget

Olstad, Finn (1991). *Arbeiderklassens vekst og fall*. Oslo: Universitetsforlaget

Olstad, Finn (1998). "Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906–1918". *Historisk Tidsskrift*. 77(1): 73-89

Olstad, Finn (2002). "Den norske radikalismen. Om politikk i historien". *Arbetarhistoria*. 103-104(3-4): 19-23

Olstad, Finn (2010). *Frihetens århundre. Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Oslo: Pax

Outzen, Erling (1982). *Kommunistane og militærspørsmålet 1923–1930*. Bergen: Universitetet i Bergen (hovedoppgave)

Paulson, Ragnvald (1907). *Folkevæbning eller afvæbning? Et antimilitaristisk foredrag holdt paa Det norske arbeiderpartis landsmøde i Kristiania 1906*. Kristiania: Arbeidernes Aktietrykkeri

Pedersen, Rolf (red., 1993). *50 år med Skjegg og Busserull*. Hamar: Hamar historielag

Petersen, K. (1914). *Hamar i nutiden*. Hamar: i kommisjon hos Emil Lie

Pettersen, Marie W. (2010). *Generalstaben og de revolusjonære. Revolusjonsfrykt i Generalstaben under radikaliseringen av den norske arbeiderbevegelsen i perioden 1917–1921*. Oslo: Universitetet i Oslo (masteroppgave)

Pryser, Tore (1979), ”Et tidsbilde som hundre år heretter har interesse’. Ole Vorhaugs erindringer om arbeiderbevegelsen i Sør-Gudbrandsdalen”, i: Engen, Arnfinn (red.). *Årbok for Gudbrandsdalen 1979*. Lillehammer: Dølaringen Boklag

Pryser, Tore (1988). *Klassen og nasjonen 1935–1946*. Bind 4 av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Tiden

Pryser, Tore (2003). ”Monsen, Fredrik”, i: Helle, Knut et al (red.). *Norsk biografisk leksikon*, bind 6. Oslo: Kunnskapsforlaget

Rein, Roger (1999): ”Den røde redaktør som rystet Levanger”. Manus som befinner seg i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, 5 s.

Ringdal, Nils Johan (1994). *Perioden 1880–1990*. Bind 3 i *Moss bys historie*. Moss: Moss kommune

Rognes, Åke Trond (1974). *Den sosialdemokratiske ungdomsbevegelse i Norge 1900–1911/12*. Bergen: Universitetet i Bergen (hovedoppgave)

Rognes, Åke Trond (1976). ”Ungdomsforbundets gjennombrudd”. Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie. 1(1), s. 133-176.

Rolland, Asle (1979). *Arbeiderpressen 1884–1940. Differensiering og sentralisering*. Oslo: Universitetet i Oslo (magisteravhandling i statsvitenskap)

Roset, Ivar Arne (1962). *Det norske Arbeiderparti og Hornsruds regjeringsdannelse i 1928*. Oslo: Universitetsforlaget

Rønning, Mats og Ringsby, Per Jostein (2010). ”Strid om fred. Norges fredsforening 1895–1914”, i: Helle, Kjeldstadli og Sørvoll (red.). *Historier om motstand. Kollektive bevegelser i det 20. århundret*. Oslo: Abstrakt

*Rønning, Ole Martin (2010). ”Arbeideren”, i: Flo, Idar (red.). *Norske aviser fra A til Å*. Bind 4 i *Norsk presses historie 1660–2010*. Oslo: Universitetsforlaget

Sandberg, J. F. (red., 1919). *Hamar bispedømme*. Bind 2 av *Norges prestegjeld*. Fredrikshald: E. Sem

Skjegstad, Adolf (1949). "Rike idrettstradisjoner", i: Lillevold, Eyvind (red.). *Hamars historie*. Hamar

Solbakken, Evald O. (1950). *Hamar Arbeiderblad gjennom 25 år*. Hamar: Hedmark arbeiderparti

Solbakken, Evald O. (1951). *Det røde fylke. Trekk av den politiske arbeiderbevegelse i Hedmark gjennom 100 år*. Hamar: Hedmark arbeiderparti

Solbakken, Evald O. (red., 1955). *Hamar Arbeiderblad's festskrift*. Hamar: Hamar Arbeiderblad.

Solbakken, Evald O. (1957). *Hamar Arbeiderparti 50 år. 1907–27.januar 1957*. Hamar: Hamar Arbeiderparti

Stene, Fridtjov (1970). "Utdanningen av kroppsøvlingslærere i Norge. Et historisk oversyn", i: *100 år. Den Gymnastiske Centralskole 1870–1915, Statens gymnastikkskole 1915–1968, Norges idrettshøgskole 1968–1970*. Oslo: Norges idrettshøgskole

Stenersen, Øivind; Libæk, Ivar; Sveen, Asle (2001). *Nobels fredspris: hundre år for fred. Prisivinnere 1901–2000*. Oslo: Cappelen

Stensberg, Terje (1979). *Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund 1912–1918*. Bergen: Universitetet i Bergen (hovedoppgave)

Teigen, Magne et al (2009). *Norsk skøytesports navn og tall 1893–2011. Del 1: NSF's ledelse*. Oslo: Norges Skøyteforbund. Tilgjengelig online, sist besøkt 2.5.2012:
http://www.skoyteforbundet.no/filarkiv/statistikk/2009/2009_navn_og_tall.pdf

Terjesen, Einar A. (2004). "Schefflo, Olav", i: Helle, Knut et al (red.). *Norsk biografisk leksikon*, bind 8. Oslo: Kunnskapsforlaget

Theiste, Jens Chr. F. Schaanning (1910). *Lov om folkeskolen i kjøpstæderne av 26. juni 1889 med tillægslove av 6. juli 1892, 21. juli 1894, 15. august 1908 og 18. september 1909. Forsynt med utdrag av og henvisninger til Kirke- og undervisningsdepartementets fortolkningsskrivelser*. Kristiania: Stenersen. , sist besøkt 1.5.2012:
http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2008040804086

Theiste, Jens Schaanning (1922). *Lov om folkeskolen i kjøpstæderne av 26. juni 1889 med tillægslove av 21. juli 1894, 15. august 1908, 18. september 1909, 14. december 1917, 5. juli 1918 og 25. februar 1921. Forsynt med utdrag av og henvisninger til Kirke- og undervisningsdepartementets fortolkningsskrivelser*. Kristiania: Stenersen

Vestad, Geir (2000). *Hedmarks profiler. Hamar Arbeiderblad 1925–2000*. Hamar: Hamar Media

Wilhelmsen, Kaare (1982). *100 års aktivt organisasjonsarbeid. Hamar typografiske forening, Hamar grafiske forening 1882–1982*. Hamar: Hamar grafiske forening

Yeates, Pdraig (2001). "The Dublin 1913 Lockout". *History Ireland*, 9 (2). Tilgjengelig online: <http://www.historyireland.com/volumes/volume9/issue2/features/?id=259>

Ytterstad, Andreas (1999). "Mellom krig og revolusjon. Antimilitarisme i norsk arbeiderbevegelses historie 1903–1924". *Internasjonal Sosialisme*, 4, s.16-71. Tilgjengelig online: <http://www.socialister.dk/intsos.no/is/is04antimil.html>

Ødegaard, Ragnar og Pünther, Ole Morten (1987). *Idrett i Hamar gjennom 100 år 1887–1987. Fra Vesle-Mjøsa til Ankerskogen*. Hamar: Hamar Idrettslag

Ødegaard, Ragnar (2007). *Hamar Arbeiderparti 100 år 1907–2007*. Hamar: Hamar Arbeiderparti

Øian, Yngvar (1993). "*Socialismen er uundgaaelig*". *Arbeiderpartiavisen Arbeidet under Olav Scheflos redaktørtid 1914–1918*. Oslo: Universitetet i Oslo (hovedoppgave)

Øian, Yngvar (1996). "Olav Scheflo og den nye retningen 1914–1918", i: Bergh, Trond et al (red.). *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. Oslo: Arb. ark.

Ørvik, Nils (1960). *Solidaritet eller nøytralitet*. Bind 1 av *Sikkerhetspolitikken 1920-1939*. Oslo: J.G. Tanum

Ørvik, Nils (1961). *Vern eller vakt?*. Bind 2 av *Sikkerhetspolitikken 1920-1939*. Oslo: J.G. Tanum.

Aasland, Tertit (1964). "Kvinner i Stortinget", i: Kaartvedt, Danielsen og Greve (red.). *Spesialartikler*. Bind 4 av *Det Norske Storting gjennom 150 år*. Oslo: Gyldendal

Kilder

Aviser og magasiner

Demokraten er undersøkt systematisk i tidsrommet 1.11.1912 – 17.6.1915. Utover dette er forskjellige enkeltperioder også undersøkt, for eksempel sommeren 1911 eller høsten 1916.

Ellers er følgende publikasjoner undersøkt i ulike perioder, fra enkeltnumre til uker eller måneder: **Arbeideren og Gudbrandsdalens Arbeiderblad*, *Aftenposten*, *Det 20de Århundre*, *Finmarkens Amtstidende*, *For kirke og kultur*, *Hamar Stiftstidende*, *Klassekampen*, *Norsk Idrætsblad*, *Ny Tid*, *Oplandet*, *Oplandenes Avis*, *Social-Demokraten*, *Ørebladet*.

Pr. mai 2012 er *Aftenposten* tilgjengelig og søkbar online via <http://www.nb.no/aviser/>. Flere vil følge etter hvert, i og med at alle aviser i Nasjonalbibliotekets samling skal digitaliseres.

Monsens egne skrifter

Monsen, Fredrik (1928). *Sannheten om militærvesenet* (2.utg. 1929). Oslo: DNA og AUF

Monsen, Fredrik (1930). *Avvæbning eller militarisme?*. Oslo: Det norske Arbeiderparti

Monsen, Fredrik (1932). *Militært vanvidd eller civil fornuft: en redegjørelse for Det norske Arbeiderpartis forslag om avskaffelse av militærvesenet og opprettelse av et civilt grenseopsyn*. Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag

Andre publiserte kilder

Folketellingene 1875, 1900, 1910. Tilgjengelige online, for en oversikt, se:

<http://digitalarkivet.uib.no/cgi-win/WebMeta.exe?slag=vismeny&katnr=1&emnenr=5>

Statistisk Sentralbyrås oversikter over stortingsvalgene f.o.m. 1906 t.o.m. 1936, utgitt i serien Norges Offisielle Statistik. Tilgjengelige online, for en oversikt, se:

<http://www.ssb.no/vis/histstat/publikasjoner/histemne-24.html>

DNAs landsmøteprotokoller f.o.m. 1909 t.o.m. 1923, først og fremst deltakerlistene.

Stortingstidende (St.tid.) 1909, 1913, 1914, 1925 (bind 7a og 7b av *Stortingsforhandlinger*)

Stortinget. Møter for lukkede dører 1901–1924. CD-ROM utgitt av Stortingsarkivet, 1997.

Generelle oppslagsverk

(ikke sitert i fotnotene)

Store Norske Leksikon, <http://www.snø.no>

Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste, <http://www.nsd.uib.no/polsys/storting>

Arkivmapper og notater

Mappe for Fredrik Monsen i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo. Undersøkt høsten 2010, inneholdt kun to avisutklipp.

Fredrik Monsen foran Arbeiderpartiets landsmøte i 1915. Upublisert manuskript av Morten Haave, 2012, 10 s.

Fredrik Monsen som militærpolitiker på Stortinget 1926–1927. Upublisert manuskript av Morten Haave, 2011, 22 s.

Fortegnelse over Fredrik Monsens taleaktivitet i Stortinget 1922–1939. Notat av Morten Haave, 2011, 11 s.

Samtaler

Even Lange 2. februar 2012 (dattersønn av Monsen, historieprofessor)

Trygve Monsen 2. mai 2012, 6. mai 2012 (sønnesønn, historiker)

Tore Pryser 1. august 2009 (historieprofessor, ikke i slekt med Monsen)

Jørn Smedhus 26. april 2012 (grandnevø)

Vedlegg

Vedlegg 1.

Et eksempel på den 9. april-relaterte skurkerollen som er tillagt Fredrik Monsen av ulike forfattere.

”Ingen spør hva eller hvem som er ansvarlige for at nazismen oppstod og ble dannet i Norge. Hva eller hvem er årsaken og følgelig ansvarlig for at denne bevegelse i det hele tatt oppstod? [...] Bevegelsen er helt ny, bare fra 30 årene. Noe må altså være oppstått i Norge på denne tiden som nazismen er rettet *mot* og som bærer ansvaret for all den lidelse og elendighet til begge sider, invasjon, terror, henrettelser, konfiskasjon, rettergangsutgifter og gjensidig hat, og de åpne sår som denne ulykkelige bevegelsen har ført med seg. [...]

Det er bøker som setter bølger og spor i litteraturen og setter merker i historien. Bertha von Suttner: 'Ned med våpnene' satte spor i sin tid, dessverre forgjeves. 'Onkel Toms hytte' ble forspillet til den amerikanske borgerkrig. Uppton Sinclars [sic] bok satte sinnene i kok i amerikansk sosialpolitikk. 'Mein Kampf' i Tyskland, Clausewitz bøker dannet skole for tysk krigskunst. Det samme gjorde C. F. Monsens brosjyre: 'Militært vannvidd og sivil fornuft' i norsk krigskunst. Monsen ble Norges Clausewitz fordi hans brosjyre ble det manifest som dannet opptakten til 9. april, derved at den la tingene til rette for enhver fremmed krigsmakt som Monsen og hans partifeller fryktet mindre enn våre egne sønner i mundur. [...]

Den bør aldri glemmes, aldri gå ut av minnet, aldri få lov til å stikkes bort. Den bør kjennes av enhver skolegutt og skolepike og konfirmant og brudgom så lenge der finnes en norsk soldat og levende fri nordmann og norsk kvinne i Norge. Boken utkom omkring 1930 på Arbeiderpartiets initiativ, dato er utelatt, for å angi Arbeiderpartiets stilling til Forsvarssaken og til Norges forsvar, forfattet av Arbeiderpartiets forsvarsminister Chr. Fr. Monsen. Det var denne bok som ga Monsen hans militære sporer og ga ham brukbarhetsattest for å ivareta ledelsen av kongeriket Norges krigsmakt og forsvar i krig og fred. [...] Det vil være historisk uriktig å glemme den norske krigslitteraturs viktigste verk, fordi ingen annen bok har spilt større rolle for Norges krigshistorie enn Monsens standardbok 'Militært vanvidd eller sivil fornuft', og det er derfor unaturlig å la boken bli glemt, enn mindre fordi ingen annen forfatter eller militær knyttet til krigsmakten, hverken Tordenskjold, Motzfeldt eller Georg Stang har nådd så høyt opp i kraft av sin politiske karriere som krigsminister Monsen”.

Jo[hnsen], Rob[ert] (1949). *Sivilt vanvidd og militær fornuft foran 9. april*, side 10-11

Vedlegg 2.

Oversikt og sammenligning av antall antimilitaristiske lederartikler i to perioder.

Sammenligning av antall antimilitaristiske lederartikler per periode	16.6.1913 – 16.1.1914 (ca. 31 uker)	19.1.1914 – 31.7.1914 (ca. 28 uker)
Egenproduserte antimil. ledere	13	29 ¹
Eksternt produserte antimil. ledere	6	14
Totalt antall ledere, samt prosenttall antimil. ledere	19 \approx 10,9 % av utgavene hadde en antimilitaristisk leder	43 \approx 28,1 % av utgavene hadde en antimilitaristisk leder

Spesielle kommentarer:

- Det antimilitaristiske stoffet måtte vike da *kommunevalgene* og kommunale saker sto i sentrum. De ti ukene mellom 26. august og 4. november 1913 trykte Monsen kun én leder med militærtematikk, mens han trykte slike ledere hyppigere i juli, august og desember.
- Antimilitaristiske ledere økte i hyppighet da jubileumsmarkeringenes skjerpede politiske motsetninger kom i sentrum. I tidsspennet mellom 4. og 23. mai 1914 da jubileumsmarkeringene sto i sentrum, handla *alle lederartiklene unntatt to* om de mest polariserende sakene, militærspørsmålet og voldgiftsspørsmålet (4 om voldgift, 10 om antimilitarisme). Så fulgte en lang periode fram til 17. juni uten en eneste antimilitaristisk lederartikkel.

¹ I tillegg til de 29 har en håndfull ledere i hovedsak en annen tematikk, men streifer innom militærspørsmål.

Vedlegg 3.

Oversikt og sammenligning av antall antimilitaristiske lederartikler i tre perioder.

Sammenligning av antall antimilitaristiske lederartikler per periode	16.6.1913 – 16.1.1914 (ca. 31 uker)	19.1.1914 – 31.7.1914 (ca. 28 uker)	1.8. – 31.12.1914 (ca. 23 uker)
Egenproduserte antimil. ledere	13	29	27
Eksternt produserte antimil. ledere	6	14	12
Totalt antall ledere, samt prosenttall antimil. ledere	19 \approx 10,9 % av utgavene hadde en antimilitaristisk leder	43 \approx 28,1 % av utgavene hadde en antimilitaristisk leder	39 \approx 51,3 % av utgavene ² hadde en antimilitaristisk leder

Spesielle kommentarer:

- Det antimilitaristiske stoffet økte ytterligere etter krigsutbruddet. Monsen måtte den 17. august be "læserne gjøre en kort pause for at beskjæftige sig med noget mer oppbyggelig end krigen", altså et tilbakeblikk på forrige høsts kommunevalg, etter at måneden til da hadde vært full av lederartikler om storkrigen. Den første lederen om krigen sto allerede 1. august, altså før Frankrike og Storbritannia var med i krigen. I august totalt sett hadde 12 av 19 ledere militærtematikk (5 utgaver mangla leder).
- Militærspørsmålet forble brennende utover året. I desember var hele 10 av 12 ledere om militærspørsmål (1 utgave mangla leder).

² Demokraten var dagsavis fra 1. juli 1913, men måtte fra 1. september 1914 oppgi dette og gå tilbake til tredagersavis på grunn av at krigssituasjonen medførte materielle og økonomiske vanskeligheter med å utgi aviser. Demokraten 31.8.1914 s.2, jf også erklæringer fra Oplandenes Bladeierforening og Oplandenes Boktrykkerforening (Demokraten 13.8.1914 s.1 og 15.8.1914 s.1) om at "krigen og den derav følgende situation" gjorde det økonomisk vanskelig å opprettholde medietilbudet. Alle utgifter måtte betales kontant og fortløpende, het det. Demokraten holdt altså ut én krigsmåned før antall numre måtte innskrenkes. Dette var tenkt å være en "midlertidig" løsning, men jf. Høeg 1973:108 ble ikke Demokraten dagsavis igjen før i juli 1918.

Personregister

Fredrik Monsen er ikke tatt med. Registeret er ment å dekke aktører i Monsens samtid, så av siterte akademikere og forskere har jeg derfor kun tatt med dem som også var politikere før andre verdenskrig.

Amundsen, Hans	20, 24
Amundsen, Karl	93, 97, 112
Arnoldson, Klas Pontus	62-63
Arvesen, Olaus	17, 26
Bebel, August	111
Bergersen, Johs.	68, 98-99
Bonnevie, Carl	37, 68
Branting, Hjalmar	63, 79, 111
Bratlie, Jens	35, 40, 101-102, 105
Brændholen, Engebret H.	24, 26, 66, 96-99, 105
Buen, Anders	67-68
Bull, Edvard d.e.	10-11, 58, 110
Bull, Edvard d.y.	5-7, 107, 109
Bull, Edvard Hagerup	60
Bühring-Dehli, Erling	18, 108
Carlsen, Waldemar	29-30, 116
Castberg, Johan	19-20
Christensen, Sophus	39
Delavigne, François	87
Egede-Nissen, Adam	7, 19, 65, 68
Eriksen, Alfred	19, 99
Foshaug, Meyer	52, 69
Franz Joseph I (keiser)	83
Friis, Jakob	4-5
Førre, Ingvald	29-30
Gausdal, Ole	7, 58, 100-101, 113
Gerhardsen, Einar	12
Gjøsteen, Ole	19
Grepp, Kyrre	26, 47, 88
Hagerup Lyngvær, H. S. C.	101
Hardie, Keir	80

Haugerud, Herman	51
Hazeland, Arnold	79, 115
Heiberg, Gustav	31
Helland, Nic.	71
Holmen, Ole	24-31
Holtfodt, Christian Theodor	87
Hornsrud, Christopher	1, 3, 20, 107
Haakon VII	26, 72, 74
Haave, Carl	17, 18
Iversen, Sverre	103
Jacobsen, I. B.	29
Jaurès, Jean	100
Jensen, Albert	92, 97, 100
Jesus / Kristus	6, 32, 49, 51-52, 62
Julseth, Lars	87
Jørstad, E.	29
Kalvaa, Anton	100
Keilhau, Hans Vilhelm	58, 87
Klaveness, Thorvald	47-48
Knudsen, Chr. Holtermann	68, 88, 93
Knudsen, Gunnar	56, 58, 62, 64, 82, 87, 98, 101, 104
Koht, Halvdan	20
Konow, Carl	51
Konow, Wollert (H)	19-20, 59, 102
Kringen, Olav	22, 24, 27, 90
Kruse, Alfred	52, 92, 97-98, 100
Kaasmoli, Peder	76, 95
Lange, Halvard	6, 12, 19, 33, 53
Larkin, Jim (streikeleder)	36
Larssen, Olav	3, 9, 10, 18, 21, 22, 24-25, 27-31, 37, 52, 53, 67, 108, 111, 114, 115
Liebkecht, Karl	44
Loe, Dagmar (f. Scheflo)	108
Lowzow, Haakon Ditlev	40-41
Løkke, Paul O.	115
Madsen, Alfred	100
Marsten, Jacob	31
Michelet, Simon	51-52

Moe-Johansen, Petter	100
Monsen, Beret (f. Scheflo)	115
Monsen, Harald	17, 22
Monsen, Josefine (f. Dehn)	16, 53
Monsen, Louis	17, 53
Monsen, Ludvig	16-17, 20, 26
Monsen, Otto	17
Monsen, Per	108, 115
Monsen, Randi	18
Monsen, Trygve (bror)	17
Mowinckel, Johan Ludvig	68
Myrvang, Thore	17, 19
Mørk, Edward	67
Nansen, Fridtjof	61-62, 81, 102
Nikolay 2	84
Nilssen, Magnus	24, 67, 95
Nilssen, Petter	24
Nissen, Oscar	19
Nygaardsvold, Johan	1-3, 20, 53, 107
Oscar II (unionskonge)	19
Olaussen, Eugène	28-29, 31, 37, 38, 52, 82, 93, 96-97, 99, 105, 112, 114
Olsen-Hagen, Børge	3, 116
Ousland, Gunnar	103
Paulson, Ragnvald	6
Pedersen, Andreas	25, 29, 31, 99
Pedersen, Peder ”Revy-Per”	18
Petersen (overlærer)	73
Rappoport, Charles	80
Ribsskog, Ole Konrad	71
Sandberg, J. F.	23
Scheflo, Olav	65, 85, 87, 108, 111, 113-114, 115
Schreiner, Jens Rennord	79
Solbakken, Evald O.	3, 10, 20, 27
Sundbo, Jens Peter	23
Svendsen, Sverre	24
Sæter, Olav	3
Tandberg, Jens	50

Thallaug, Axel	21, 24, 74
Tolstoj, Leo	5
Torp, Oscar	12
Tranmæl, Martin	4, 12, 20, 27, 37, 65-67, 83, 85, 88, 90, 93, 99, 100, 111, 113
Trætteberg, Elias	115
Ustvedt, Nils Yngvar	69
Vaillant, Édouard	80
Vidnes, Jacob	9, 87-88, 100
Vraa, Torgeir	9, 52, 88, 90, 113
Wilhelm II (keiser)	45, 54, 84, 86
Ødegaard, Niels	116
Øisang, Ole	10
Aamot, Kristoffer	4
Aasen, Augusta (f. Paasche)	67
Aavatsmark, Ivar	56, 58-59, 61-62, 69, 76, 81